

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«BYZANTINEΣ ΣΠΟΥΔΕΣ»

ΝΕΟΣ ΤΡΑΪΑΝΟΣ ΚΑΙ ΝΕΟΣ ΑΔΡΙΑΝΟΣ: Η ΟΜΟΦΥΛΟΦΙΛΙΑ ΣΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ ΚΑΙ ΜΕΣΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ονοματεπώνυμο: Γεώργιος Ραμπαβίλας

Ιδιότητα: Μεταπτυχιακός Φοιτητής

A.M: 77

Επιβλέπων Καθηγητής: Χρήστος Σταυράκος

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2024

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	5
1.Υπόβαθρο: η αρχαία ρωμαϊκή ομοφυλοφιλία	8
α) Το αρρενωπό πρότυπο.....	8
β) Οι διαφωνούντες και οι περιορισμοί.....	10
γ) Η γυναικεία ομοφυλοφιλία στην αρχαία Ρώμη	12
δ) Οι πρώτοι Χριστιανοί.....	15
ε) Γκράφιτι.....	16
2. Η πρώιμη βυζαντινή περίοδος: Από τον περιορισμό στην καταδίκη	17
α) Μέγας Κωνσταντίνος: το κλείσιμο ενός ναού της Αφροδίτης και ο περιορισμός της ανδρικής πορνείας.....	17
β) Το διάταγμα του 342 και οι δύο πλευρές του Κώνσταντος Α'	18
γ) Οι σκέψεις του Ιουλιανού για την ομοφυλοφιλία	24
δ) Δύο γυναίκες στα ρωμαϊκά λουτρά: Μαρίνα Σεβήρα – Ιουστίνια – Βαλεντινιανός Α'	25
ε) Το διάταγμα του Θεοδοσίου Α' (390). Η σφαγή της Θεσσαλονίκης και ο έρωτας του Θεοδοσίου Β'	27
στ) Η στάση των Πατέρων της Εκκλησίας.....	31
ζ) Απαγορεύσεις, ποιήματα και ιατρικές συμβουλές από τα τέλη του 4ου ως τις αρχές του 6ου αιώνα	37
η) <i>Infanda libido</i> : Η νομοθεσία και η ποίηση επί Μεγάλου Ιουστινιανού	40
3. Η μέση βυζαντινή περίοδος: αυτοκρατορικοί εραστές, άγιοι με πάθη και οι πρώτες λεσβίες	52
α) Η θέση των Ισαύρων και του Θεόδωρου Στουδίτη.....	52
β) Η άνοδος του Βασιλείου Α': οι "αδελφοί", η θέση του ευνούχου και η σχέση με τον Μιχαήλ Γ'	54
γ) Μακεδονικοί νόμοι	74
δ) Οι κανόνες του Ψευδονηστευτή.....	76

ε) Τα λουκιανά και λεσβιακά σχόλια του Αρέθα Καισαρείας.....	78
στ) Βασίλειος ο Νέος – Ανδρέας ο Σαλός	79
ζ) Νήφων Κωνσταντιανής/Κωνσταντίας της Κύπρου: ο ομοφυλόφιλος που μετανόησε	80
η) Τα όνειρα του Αχμέτ και τα λάβαρα της Ταρσού	84
θ) Ο Νέος Τραϊανός και ο Νέος Θεολόγος: Η <i>Kaiserkritik</i> του Συμεών για τον Βασίλειο Β'	85
ι) Μια ερωτική επιστολή του Νικηφόρου Ουρανού	97
ια) Ρωμανός Βοΐλας – Κωνσταντίνος Μονομάχος	101
ιβ) Η κομνήνεια περίοδος: αστεία και εφιάλτες	103
Επίλογος	110
Βιβλιογραφία	114

“ὁ ἀναμάρτητος πρῶτος βαλέτω λίθον”

Κατά Ιωάννην 8:7

Εισαγωγή

Η στάση της Βίβλου προς την ομοφυλοφιλία είναι ξεκάθαρη. Εκτός από τη διάσημη περίπτωση στα Σόδομα και τα Γόμορρα, που θα αναφέρεται συχνά (Γένεσις 19: 4-9, 24-25), έχουμε τους νόμους του Λευιτικού (Λευιτικόν 18:22, 20:13) και βέβαια τον Απόστολο Παύλο: “οὔτε πόρνοι οὔτε εἰδωλολάτραι οὔτε μοιχοὶ οὔτε μαλακοὶ οὔτε ἀρσενοκοῖται... βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι” (Προς Κορινθίους Α' 6:9-10., βλ. επίσης Προς Τιμόθεον Α' 1:9-11, Προς Εφεσίους 5:3-5). Όμως στον αντικατοπτρισμό του Παραδείσου στη Γη, την Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, κάποιοι κάτοικοί της, συμπεριλαμβανομένων των αυτοκρατόρων, συνέχιζαν να εφαρμόζουν την “ασέλγεια των Σοδόμων”.

Για το θέμα της ομοφυλοφιλίας στη βυζαντινή περίοδο θα χρειαστούν περισσότερες σελίδες από αυτό το πόνημα, για να εξηγηθεί. Ο δικός μας σκοπός είναι να παραδώσουμε συνοπτικά τα στοιχεία, που δίνουν οι πηγές της πρώιμης και της μέσης περιόδου, για την επιθυμία στο ίδιο φύλο και μέσω αυτών να φτάσουμε σε ορισμένα συμπεράσματα.

Οι πληροφορίες για τη βυζαντινή ομοφυλοφιλία είναι ελάχιστες, σε σχέση με την περίοδο που η Ρώμη ήταν η πρωτεύουσα. Αυτές περιλαμβάνουν τις εκκλησιαστικές πηγές: τους Πατέρες, τους απλούς μοναχούς, τα αγιολογικά κείμενα, εκκλησιαστικούς αξιωματούχους, τους σχολιαστές τους, τους Νομοκάνονες και την εξομολογητική φιλολογία. Από τις κοσμικές πηγές, έχουμε την Ελληνική Ανθολογία και τους ποιητές της, τους αυτοκρατορικούς νόμους, τα ονειροκριτικά και τις πληροφορίες των ιατρών, των ιστορικών και των χρονογράφων¹. Οι λιγοστές ενδείξεις, ωστόσο, είναι εκπληκτικές.

¹ Κουκουλές, *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, VI, 505-506.

Η εργασία είναι χωρισμένη σε τρία κεφάλαια, με το καθένα από αυτά να έχει τα δικά του υποκεφάλαια. Το πρώτο αφιερώνεται στην αρχαία Ρώμη, γιατί ήταν εκείνη που έθεσε τα θεμέλια για την αντιμετώπιση της ομοφυλοφιλίας από τον νόμο και την κοινωνία. Θα αναφερθεί ο διαχωρισμός ενεργητικού και παθητικού ομοφυλόφιλου, η γυναικεία ομοφυλοφιλία, τα γκράφιτι, η νομοθεσία και οι διαφωνούντες αυτού του τρόπου ζωής, Παγανιστές και Χριστιανοί.

Το δεύτερο κεφάλαιο ασχολείται με την πρώιμη βυζαντινή περίοδο, ξεκινώντας από τη βασιλεία του Μεγάλου Κωνσταντίνου και τελειώνοντας σε εκείνη του Μεγάλου Ιουστινιανού. Θα εξετασθούν τα αυτοκρατορικά μέτρα και οι απόψεις των ισχυρών και λιγότερο ισχυρών κληρικών. Δεν ξεχνιούνται παράλληλα πηγές, που δίνουν πληροφορίες για τη ζωή κάποιων ισχυρών Ρωμαίων και από τα δύο μέρη της Αυτοκρατορίας.

Το τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο επικεντρώνεται στη μέση βυζαντινή περίοδο, από τη δυναστεία των Ισαύρων μέχρι τη δυναστεία των Κομνηνών. Σημειώνονται τα ισχυρικά νομοθετήματα και οι αντιγραφές τους, οι φήμες για τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Ε' και ο ρόλος της Εκκλησίας. Έπειτα θα περάσουμε στην περίπτωση του Μιχαήλ Γ' και του Βασίλειου Α', στις αδελφοποιήσεις και στο θέμα των ευνούχων. Στη συνέχεια θα αναλυθούν τα μέτρα των Μακεδόνων, η εκκλησιαστική στάση και το μυστήριο γύρω από το γιατί ο αυτοκράτορας Βασίλειος Β' δεν είχε γυναίκα δίπλα του, κάτι που απαντά έμμεσα ένας πρώην αυλικός του. Θα τελειώσουμε με την κομνήνεια περίοδο, την αναγέννηση της λογοτεχνίας και την εκκοσμίκευση του 12^{ου} αιώνα.

Οι όροι “ομοφυλοφιλία”, “αμφιφυλοφιλία”, “γκέι” και “λεσβία” θα χρησιμοποιηθούν σε εναλλαγή με τον “ομοερωτισμό”, που προτιμάται από τους ερευνητές, αφού οι περισσότεροι όροι, όχι όλοι, εμφανίζονται από τον 19^ο αιώνα. Αυτό θα γίνει μόνο για λόγους κατανόησης. Οι όροι

δεν θα σημαίνουν τίποτα άλλο, παρά την ερωτική έλξη (και) στο ίδιο φύλο².

Με αυτή μου την προσπάθεια θα δείξω ότι, παρότι οι κοινωνίες αλλάζουν, η ανθρώπινη φύση παραμένει η ίδια: ο *homo Byzantinus* του Αλέξανδρου Καζντάν είχε τις ίδιες επιθυμίες με τους υπόλοιπους ανθρώπους³. Βέβαια, όπως έχει γράψει ο Smythe, “ή εξήγηση της ομοερωτικής επιθυμίας στο Βυζάντιο βασίζεται στην αναγνώριση πιθανοτήτων παρά στη βεβαιότητα, αλλά το να αγνοήσουμε τέτοια επιθυμία θα είναι σαν να την αρνηθούμε εντελώς⁴”. Κάποιοι υποστήριζαν το φαινόμενο με τον τρόπο ζωής τους. Άλλοι το καταδίκαζαν, όμως έδιναν την ευκαιρία για συγχώρεση και υπήρχαν εκείνοι που το αγνοούσαν. Πολλοί θα το χρησιμοποιήσουν σαν αστείο ή προσβολή. Η Κωνσταντινούπολη συνέχισε μειωμένα και κρυφά την κληρονομιά της Ρώμης στον σεξουαλικό τομέα.

² Για τα προβλήματα ορισμού της ομοφυλοφιλίας και των ομοφυλόφιλων βλ. Smythe, “In denial”.

³ Kazhdan, *People and Power*, 16-17, 22.

⁴ Smythe, “In denial”, 139.

1.Υπόβαθρο: η αρχαία ρωμαϊκή ομοφυλοφιλία

α) Το αρρενωπό πρότυπο

Οι Ρωμαίοι άνδρες είχαν σχετικά τη δυνατότητα να δημιουργούν ομοφυλοφιλικές σχέσεις, όμως για αυτό χρειάζονταν δύο κανόνες που έπρεπε να τηρήσουν, για να θεωρούνται αρρενωποί⁵.

Ο πρώτος κανόνας απαιτούσε τον Ρωμαίο να έχει τον ενεργητικό ρόλο στο σεξ. Η παθητική στάση σημαίνει υποταγή και αρρενωπότητα σημαίνει κυριαρχία πάνω στον άλλο εραστή. Ο παθητικός άνδρας την είχε χάσει μαζί με τον αυτοσεβασμό του και γινόταν αντικείμενο για δημόσιο εξευτελισμό⁶.

Αυτό σημαίνει ότι πολιτικοί αντίπαλοι ενός άνδρα, σαν τον Ιούλιο Καίσαρα, θα τον συκοφαντούσαν για παθητική ομοφυλοφιλία, με αφορμή τη συνάντησή του με τον βασιλιά Νικομήδη της Βιθυνίας⁷. Για αυτό πρέπει να είμαστε επιφυλακτικοί, όταν διαβάζουμε τις πηγές, ειδικά για έναν άνδρα που, εκτός από τη Γαλατία, κατέκτησε τις γυναίκες των εχθρών του⁸.

Ο πρώτος κανόνας αντικατοπτριζόταν στις φιλοδοξίες της Ρώμης στη Μεσόγειο. Σε πολλές πηγές θα βρούμε αναφορές ότι οι Ρωμαίοι θα κυριαρχήσουν με το αρρενωπό τους *imperium* στους ξένους λαούς, που μερικές φορές συγκρίνονται με γυναίκες. Οι ήρωες της Αιώνιας Πόλης αποκαλούνται “αρρενωποί”, ενώ οι ανατολικοί λαοί, σαν τους Έλληνες, είναι “θηλυπρεπείς”⁹.

⁵ Williams, *Roman Homosexuality*, 18.

⁶ Ο.π, 18-19.

⁷ Ο συν-υπατός του και εχθρός του Βίβουλος χαρακτήρισε τον Καίσαρα “βασιλίτσα της Βιθυνίας” και οι στρατιώτες του τον “πείραζαν”, αναφέροντας τις μοιχείες του και την παθητική στάση του στον Νικομήδη. Ο Καίσαρας δεν ανέχτηκε τα αστεία με τη Βιθυνία, όμως οι λεγεωνάριοι, ακόμα και έτσι, δεν έχασαν τον σεβασμό για τον στρατηγό τους. Δίων Κάσσιος, IV, 246-248. Σουητώνιος, *De Vita Caesarum*, 82-84, 86.

⁸ Goldsworthy, *Caesar*, 67-69.

⁹ Williams, *Roman Homosexuality*, 148-149.

Επίσης, οι (ενεργητικές) ικανότητες στο κρεβάτι έπρεπε να ανταποκρίνονται στη δημόσια και πολεμική δράση και το αντίστροφο. Οι κατηγορίες για μοιχεία ήταν προτιμότερες από εκείνες για ηθελημένη παθητική στάση, γιατί, εκτός από τον σεβασμό του ως άνδρας, θα χανόταν και ο σεβασμός του ως πολιτικός και θα θεωρούνταν ανίκανος να διοικεί¹⁰.

Ο δεύτερος κανόνας είχε να κάνει με την κοινωνική θέση των συντρόφων του Ρωμαίου. Οι σύντροφοι έπρεπε να είναι κατώτεροι κοινωνικά από αυτόν¹¹. Οι άνδρες δεν είχαν κανένα δικαίωμα να πλησιάσουν ερωτικά έναν Ρωμαίο πολίτη ή ελεύθερο ανήλικο και ενήλικο άνδρα, επειδή θα υπονοούσε ότι γίνονταν θηλυπρεπείς¹². Μπορούσαν όμως να κάνουν ό,τι θέλουν με τους σκλάβους τους και γνωρίζουμε πως έδιναν τεράστια χρηματικά ποσά για την απόκτηση όμορφων αγένειων νέων (*pueri*)¹³. Κάποιες φορές θα βρούμε ενδείξεις για αντιστροφή ρόλων ανάμεσα στον άρχοντα και τον σκλάβο. Στον γάμο του Νέρωνα (54-68) με τον απελεύθερο Πυθαγόρα, ο πρώτος έχει τον ρόλο της νύφης, κάτι αδιανόητο για τη ρωμαϊκή κοινωνία¹⁴. Άλλοι που τηρούν τον κανόνα ήταν ο Τίτος (79-81) και ο Δομιτιανός (81-96) με τους ευνούχους τους¹⁵, ο *Optimus Princeps* Τραϊανός (98-117) με νεαρούς άνδρες¹⁶ και ο Αδριανός (117-138) με τον Αντίνοο¹⁷. Ωστόσο, θα δούμε “παραβιάσεις”, με τις φήμες για την

¹⁰ Goldberg, *Roman Masculinity*, 16-18.

¹¹ Ο.π., 19.

¹² Jackson, *Trajan*, 20. Williams, *Roman Homosexuality*, 19.

¹³ Ryan, *Naked Statues*, 78.

¹⁴ Ο Νέρωνας πιο μετά παντρεύτηκε τον ευνούχο Σπόρο, αυτή τη φορά ως γαμπρός. Δίων Κάσσιος, VIII, 136. Williams, *Roman Homosexuality*, 284.

¹⁵ Δίων Κάσσιος, VIII, 318.

¹⁶ *Scriptores Historiae Augustae*, 12. Ο Δίων Κάσσιος αναφέρει πως οι προτιμήσεις του *Optimus Princeps* ήταν πάντα με μετριοπάθεια, βλ. Δίων Κάσσιος, VIII, 400.

¹⁷ Κατηγορίες ωστόσο ήρθαν στον Αδριανό για την υπερβολική θλίψη και τις τιμές του στον νεκρό Αντίνοο, πράγματα που δεν έκανε στον θάνατο της αδελφής του. Αυρήλιος Βίκτωρ, 48-50. Δίων Κάσσιος, VIII, 444-446. *Scriptores Historiae Augustae*, 44. Birdley, *Hadrian*, 158, 248.

ερωτική ζωή του Τραϊανού με Ρωμαίους νέους και μη άνδρες να το δείχνουν¹⁸.

β) Οι διαφωνούντες και οι περιορισμοί

Πρέπει να τονιστεί ότι δεν ακολουθούσαν όλοι οι Ρωμαίοι τον τρόπο ζωής του Αδριανού. Ο στωικισμός ήταν ενάντια στην ομοφυλοφιλία. Ο στωικός φιλόσοφος Μουσώνιος Ρούφος, τον 1^ο αιώνα, ήταν ενάντια σε κάθε σεξουαλική δραστηριότητα εκτός γάμου και δεν αποσκοπούσε στη τεκνοποίηση. Για τον ίδιο, η μοιχεία ήταν παράνομη και η ανδρική ομοφυλοφιλία τόλμημα ενάντια στη φύση¹⁹. Ο Επίκτητος πίστευε πως ο κίναϊδος, ο παθητικός, χάνει τον ρόλο του άνδρα· πάντως και ο ενεργητικός τοποθετείται στο ίδιο επίπεδο με τον κίναϊδο²⁰.

Αυτοκράτορες εναντίον της ομοφυλοφιλίας, πριν την άνοδο του Χριστιανισμού, ήταν ο διάδοχος του Αδριανού Αντωνίνος Ευσεβής (138-161) και ο θετός γιος του Μάρκος Αυρήλιος (161-180)²¹. Στα *Εἰς ἑαυτόν*, ο Μάρκος ευχαρίστησε τους θεούς, που τον απομάκρυναν από τους πειρασμούς των νέων, και αναφέρει πως και ο πατριός του αποδοκίμαζε την παιδεραστία²². Παρόλα αυτά, τα πράγματα δεν φαίνεται να ήταν αυστηρά, γιατί ο Αδριανός ήταν φίλος, θαυμαστής και υποστηρικτής του Επίκτητου²³.

Ένας άλλος αυτοκράτορας με επιφυλάξεις ήταν ο Φίλιππος ο Άραβας (245-249), που, σύμφωνα με τον Αυρήλιο Βίκτωρα, φαίνεται να κατάργησε την αρσενική πορνεία, αφού είδε έναν εκδιδόμενο να θυμίζει πολύ τον γιο του²⁴.

¹⁸ Jackson, *Trajan*, 20.

¹⁹ Μουσώνιος Ρούφος, 63-64. *Homosexuality in Greece and Rome*, 385.

²⁰ Επίκτητος, *Διατριβές*, 278.

²¹ MacMullen, "Roman Attitudes", 499.

²² Μάρκος Αυρήλιος, *Τὰ Εἰς ἑαυτόν*, 5, 8. Ryan, *Naked Statues*, 78-79.

²³ *Scriptores Historiae Augustae*, 50. Birley, *Hadrian*, 4, 60.

²⁴ Αυρήλιος Βίκτωρ, 84.

Το ρωμαϊκό δίκαιο δεν έκανε την ίδια την ομοφυλοφιλική δραστηριότητα παράνομη, αλλά την αντιμετώπιζε σε περιπτώσεις προσβολής της δημόσιας τάξης και σκανδάλου, όταν συνδεόταν με άλλα εγκλήματα ή όταν το σώμα ενός Ρωμαίου είχε παραβιαστεί²⁵. Ερωτικές σχέσεις μεταξύ των λεγεωνάριων δεν ήταν επιτρεπτές και τιμωρούνταν σκληρά²⁶.

Από την περίοδο τουλάχιστον του Κικέρωνα έχουμε τη *Lex Scantinia*, για την οποία γνωρίζουμε λίγα πράγματα από τις αρχαίες πηγές και πολλές απόψεις από τους σύγχρονους ερευνητές. Φαίνεται να εφαρμόστηκε λίγες φορές και ίσως τιμωρούσε τον βιασμό των Ρωμαίων και ελεύθερων νέων και την ηθελημένη παθητική στάση των ανδρών στο ομοφυλοφιλικό σεξ με πρόστιμο, μέχρι κάποια στιγμή να τιμωρούνται από τη *Lex Iulia de adulteriis coercendis*, τον νόμο περί μοιχείας του Αυγούστου (27 π.Χ. – 14 μ.Χ.)²⁷.

Ο νομοθέτης Ουλπιανός (3^{ος} αι.) γράφει ότι ένας Ρωμαίος, που έχει υποστεί με τη θέλησή του τη μεταχείριση μίας γυναίκας, ήταν ένοχος για *infamia/άνανδρία* και αποκλειόταν να εμφανιστεί μπροστά σε έναν αξιωματούχο, για να υπερασπίσει έναν άλλο (D. 3.1.1, *postulare pro aliis*)²⁸. Επίσης, προχωρά σε ενδιαφέρουσες απόψεις σε σχέση με τους δούλους. Έχοντας βάση τους νόμους του Αδριανού και του Αντωνίνου, που επέβαλαν τη στέρηση του δούλου από βάνανυσους ιδιοκτήτες (D. 1.6.2)²⁹, ο Ουλπιανός γράφει ότι ο έπαρχος της πόλης πρέπει να ακούει τα προβλήματα των δούλων, που έχουν να κάνουν με τη σκληρότητα του άρχοντά τους, π.χ. σε εξαναγκασμό του δούλου σε πείνα ή πορνεία (D.

²⁵ Πιτσάκης, "Ομοφυλόφιλοι", 179. Βλ. επίσης McMullen, "Roman Attitudes", 489-495.

²⁶ Leitaο, "Military Contexts", 230-233, 235-237, 240-241.

²⁷ Harper, *From Shame to Sin*, 148-150. Πιτσάκης, "Ομοφυλόφιλοι", 180. Ο Δομιτιανός, λόγω του ηθικού του προγράμματος, εφάρμοσε τη *Lex Scantinia* σκληρά. *Cambridge Ancient History*, 36. Βλ. επίσης Williams, *Roman Homosexuality*, 130-136.

²⁸ Ιουστινιανός, *Πανδέκτης*, 35-36. Kueffler, *The Manly Eunuch*, 92. Williams, *Roman Homosexuality*, 214.

²⁹ Ιουστινιανός, *Πανδέκτης*, 8.

1.12.1.8)³⁰. Ο θρυλικός δικαστής καθορίζει επιπρόσθετα ότι σεξουαλική παρενόχληση σε δούλο από κάποιον, εκτός του κυρίου του, δίνει στον τελευταίο δικαίωμα να κινηθεί εναντίον του δράστη (*actio iniuriarum*, D. 47.10.9.4)³¹. Η αναφορά του Ουλπιανού για απαίσιες διαθέσεις του ιδιοκτήτη υποδεικνύει ότι οι νόμοι έμμεσα είχαν σκοπό να προστατέψουν τους δούλους από αυτόν³².

Ο δικαστής Ιούλιος Παύλος, σύγχρονος του Ουλπιανού, τιμωρεί την εκούσια παθητική ομοφυλοφιλία με την κατάσχεση της μισής περιουσίας του και μεγάλους περιορισμούς στη διαθήκη του. Ο βιασμός σε άτομα κάτω των 17 ετών τιμωρείται με θάνατο, η σεξουαλική παρενόχληση τιμωρείται με εξορία σε νησί (D. 47.11.1.2)³³. Σημειώνεται πως είμαστε αμφίβολοι για την αποτελεσματικότητα των νόμων, γιατί κάποιοι άνδρες θα το συνέχιζαν³⁴ και, κυρίως, θα μετρούσε η κοινωνική τους θέση (*honestiores*-ανώτεροι και *humiliores*-κατώτεροι)³⁵ και ποιος θα δίκαιε την υπόθεση³⁶.

γ) Η γυναικεία ομοφυλοφιλία στην αρχαία Ρώμη

Δυστυχώς, η γυναικεία ομοφυλοφιλία δεν έχει τις ίδιες σε αριθμό αναφορές με την ανδρική, καθώς οι περισσότερες πηγές έρχονται από

³⁰ Ο.π., 13.

³¹ Ο.π., 781. Για ποινές σε σεξουαλική παρενόχληση διά της βίας βλ. ο.π., 799 (D. 48.5.30(29)), 800 (D. 48. 6. 3. 4, Μαρκιανός)

³² Honore, *Ulpian*, 86-87. Η στωική άποψη ότι όλοι οι άνθρωποι είναι ελεύθεροι ήταν η αιτία των νόμων των δύο αυτοκρατόρων. Humbert, *Πολιτικοί και Κοινωνικοί Θεσμοί*, 471.

³³ *Collectio librorum iuris anteiustiniani*, 76 (Pauli Sententiae 2.26.12), 112 (Pauli Sententiae 5.4.14). Διευκρινίζεται από τον Ιουστινιανό πως οι αρχαίοι δικαστές είχαν την άδεια από τους αυτοκράτορες να συντάσσουν και να εξηγούν νόμους. Ιουστινιανός, *Πανδέκτης*, xiii, 785. Harper, *From Shame to Sin*, 149-150. Πιτσάκης, "Ομοφυλόφιλοι", 179-180. Sarris, *Justinian*, 117.

³⁴ Williams, *Roman Homosexuality*, 135.

³⁵ Humbert, *Κοινωνικοί και Πολιτικοί Θεσμοί*, 456-457, 470.

³⁶ "Οὐδὲν ὄφελος δικαστηρίων, οὐδὲ νόμων, οὐδὲ παιδαγωγῶν, οὐ πατέρων, οὐκ ἀκολουθῶν, οὐ διδασκάλων· τοὺς μὲν γὰρ ἴσχυσαν διαφθεῖραι χρήμασιν, οἱ δ' ὅπως αὐτοῖς μισθὸς γένοιτο μόνον ὁρῶσι". Ιωάννης Χρυσόστομος, *Πρὸς τοὺς πολεμοῦντας*, 361.

άνδρες³⁷. Από τον 3^ο αιώνα π.Χ. μέχρι το τελευταίο τέταρτο του 1^{ου} αιώνα π.Χ., δεν μας σώζεται καμία πηγή. Επί Αυγούστου θα εμφανιστούν οι πρώτες αναφορές για τις ομοφυλόφιλες, με πρωταγωνίστρια τη Σαπφώ και τους έρωτές της με γυναίκες (και άνδρες)³⁸.

Στις επόμενες δεκαετίες γίνεται εμφανής η αρνητική στάση απέναντι στις ομοφυλόφιλες³⁹, που, από τις αρχές του 1^{ου} αιώνα μ.Χ., θα λέγονται “τριβάδες”⁴⁰. Ο Μαρτιάλης, που παραδέχεται την έλξη του για τους άνδρες⁴¹, απογοητεύεται από μία Βάσσα, για την οποία αποδείχθηκε πως έκανε σεξ με άλλες γυναίκες, “κάτι απαίσιο να ειπωθεί”⁴². Ο Γιουβενάλης στις Σάτιρές του περιέγραψε την ερωτική στιγμή δύο γυναικών υπό το φως της σελήνης, πριν επιστρέψουν στους συζύγους τους, για να δείξει την ηθική παρακμή της Ρώμης (μαζί με άλλες αιτίες, όπως η εισροή χρημάτων και η ξένη επιρροή)⁴³. Ο Αρτεμίδωρος από την Έφεσο, στα τέλη του 2^ο αιώνα, έγραψε στα Όνειροκριτικά του πως τα λεσβιακά σεξουαλικά όνειρα ανήκουν στην κατηγορία παρά φύσιν:

“γυνή δὲ γυναῖκα ἐὰν περαίνει, τὰ ἐαυτῆς μυστήρια τῇ περαινομένη κοινώσεται. ἐὰν δὲ ἀγνοῇ τὴν παιρενομένην, ματαίοις ἐπιχειρήσει πράγμασιν. ἐὰν δὲ γυνὴ ὑπὸ γυναικὸς περαίνεται, χωρισθήσεται τοῦ ἀνδρὸς ἢ χηρεύσει· τὰ μέντοι μυστήρια τῆς μιγνυμένης οὐδὲν ἥττον μαθήσεται”⁴⁴.

³⁷ *Homosexuality in Greece and Rome*, 16-17.

³⁸ Boehringer, “Female Homoeroticism”, 155-156. Η ίδια, *Female Homosexuality*, 189-190, 193.

³⁹ *Homosexuality in Greece and Rome*, 16-17, 385.

⁴⁰ Boehringer, *Female Homosexuality*, 190.

⁴¹ Eger, “Architectures of Desire”, 118-119.

⁴² Μαρτιάλης, 84-87, 206.

⁴³ Γιουβενάλης, 206.

⁴⁴ Υπάρχουν δύο προηγούμενες κατηγορίες, τα κατά νόμον και παρά νόμον. Στην πρώτη περίπτωση ένας άνδρας ονειρεύεται να έχει σεξουαλική σχέση με γυναίκα (σύζυγος, ερωμένη, πόρνη), ή έναν άλλον άνδρα (σκλάβος, χορηγός, φίλος). Η δεύτερη κατηγορία αφορά έναν άνδρα να διαπράττει αιμομιξία μέσα στην οικογένεια. Αρτεμίδωρος Δαλδιανός, *Όνειροκριτικά*, 80-81.

Το λεσβιακό σεξ τοποθετείται δίπλα στην κτηνοβασία και τη νεκροφιλία⁴⁵. Ακόμα, ελάχιστες είναι οι λεσβιακές σκηνές στη ρωμαϊκή τέχνη, φανερώνοντας ότι ο γυναικείος ομοερωτισμός ίσως να μην είχε κερδίσει την προσοχή από την πλειονότητα των Ρωμαίων ανδρών⁴⁶.

Στις *Controversiae* του Σενέκα του Πρεσβύτερου (πατέρα του στωικού φιλοσόφου), στο πρώτο μισό του 1^{ου} αιώνα, ένα έργο με φανταστικές νομικές πολύπλοκες υποθέσεις για την εκπαίδευση μελλοντικών ρητόρων, υπάρχει μία υπόθεση, που αφορά έναν άνδρα να βρίσκει στο κρεβάτι τη σύζυγό του να κοιμάται με μια άλλη γυναίκα, τις οποίες σκοτώνει. Παρά τη δύσκολη κατανόηση και τις διαφορετικές μεταφράσεις του κειμένου, καταλαβαίνουμε πως η ερώτηση για τους ρήτορες ήταν αν η πράξη των δύο γυναικών ήταν μοιχεία. Όμως δεν αναφέρεται κανένας νόμος για τέτοια περίπτωση⁴⁷.

Το ρωμαϊκό δίκαιο δεν ασχολήθηκε με τις γυναικείες ομοερωτικές σχέσεις και ούτε σώζεται παρόμοια υπόθεση. Ο ένας λόγος είναι “κυνικός” για τον Πιτσάκη: οι δικαστές δεν ασχολούνταν με το τί έκαναν άτομα με δευτερεύουσα θέση στην ρωμαϊκή κοινωνία. Ο δεύτερος λόγος είναι πως οι νόμοι βγήκαν να σταματήσουν τις σεξουαλικές παρενοχλήσεις, κάτι που θεωρήθηκε πολύ σπάνιο να το κάνουν γυναίκες. Η Κωνσταντινούπολη θα κληρονομήσει την αδιαφορία της ρωμαϊκής νομοθεσίας για τις λεσβίες⁴⁸.

⁴⁵ Boehring, *Female Homosexuality*, 320-321.

⁴⁶ Boehring, “Female Homoeroticism”, 158.

⁴⁷ Boehring, *Female Homosexuality*, 250-253.

⁴⁸ Η αδιαφορία για τις ομοφυλόφιλες στο δίκαιο επιβίωσε και στη μέχρι πρόσφατα σύγχρονη νομοθεσία. Πιτσάκης, “Ομοφυλόφιλοι”, 199-200.

δ) Οι πρώτοι Χριστιανοί

Οι πρώτοι απολογητές του Χριστιανισμού του 2^{ου} και 3^{ου} αιώνα, ο Τατιανός, ο Αθηναγόρας και ο Ιουστίνος, θα ασχοληθούν με την ομοφυλοφιλία στη Ρώμη και κυρίως με την ανδρική πορνεία⁴⁹.

Πιο σημαντικός για τις πληροφορίες περί ομοφυλοφιλίας είναι ο Κλήμης ο Αλεξανδρινός, τουλάχιστον για την Αλεξάνδρεια των τελών του 2^{ου} αιώνα. Στον *Παιδαγωγό* του γράφει πως η ζωή στην απόλαυση οδηγεί σε ακολασία, με τους άνδρες να έχουν τη θέση των γυναικών και τις γυναίκες να κάνουν σεξ με γυναίκες, ενώ νοσταλγεί τους νόμους των παλαιών Ρωμαίων νομοθετών που το πολέμησαν. Αποτελεί επίσης τον πρώτο Χριστιανό που επικρίνει τα λουτρά, στα οποία φαίνεται να μην επιβλήθηκε διαχωρισμός των φύλων. Οι γυναίκες, ενώ λούζονταν, έτρωγαν, έπιναν, επιδείκνυαν τον πλούτο τους, ενώ όλοι με επιθυμία τις έβλεπαν γυμνές (οι δούλοι τις αγγίζουν με δική τους άδεια)⁵⁰.

Ο Κλήμης επισημαίνει ότι η προηγούμενη κατάσταση έχει γίνει νόμος στις πόλεις. Δεν αναφέρει πουθενά την επαρχία. Πιθανότατα, οι υπόλοιποι κάτοικοι της Αυτοκρατορίας, που δεν ζούσαν μέσα στον πλούτο, δεν επηρεάστηκαν ιδιαίτερα από το συγκεκριμένο φαινόμενο. Ο Χριστιανός Μινούκιος Φέλιξ κατηγορεί αυτούς που ανέχονταν τις ομοφυλοφιλικές πρακτικές για *urbanitas*, δηλαδή για την κατάσταση στα αστικά κέντρα⁵¹.

⁴⁹ *Die ältesten Apologeten*, 44(Ιουστίνος), 294(Τατιανός), 355 (Αθηναγόρας). Πιτσάκης, "Ομοφυλόφιλοι", 177.

⁵⁰ Κλήμης Αλεξανδρινός, *Παιδαγωγός*, 248-249, 253-254. Πιτσάκης, "Ομοφυλόφιλοι", 177-178. Ward, "Women in Roman Baths", 142-143.

⁵¹ McMallen, "Roman Attitudes", 502.

ε) Γκράφιτι

Σε ό,τι αφορά τα μηνύματα που έχουν γραφτεί στα ρωμαϊκά κτίρια, πρέπει να είμαστε προσεκτικοί, γιατί μπορεί να έχουν ξεκάθαρα αστείο χαρακτήρα και όχι κυριολεκτικό⁵².

Τα πιο διάσημα γκράφιτι βρίσκονται στην Πομπηία. Εκεί θα βρούμε υβριστικής φύσης μηνύματα, που βέβαια έχουν να κάνουν με το ομοφυλοφιλικό στοματικό σεξ. Επίσης, ένα γκράφιτι εμφανίζει μια ώριμη και έμπειρη γυναίκα να συμβουλεύει μια κοπέλα να προσέχει τους άνδρες και να βρει την παρηγοριά της στην αγκαλιά και τα φιλιά της⁵³. Αξίζει να σημειωθεί πως ένα άλλο γκράφιτι της Πομπηίας την χαρακτηρίζει “Σόδομα και Γόμορρα”, προερχόμενο από Εβραίο ή Χριστιανό κάτοικο και αποκαλύπτει τα ήθη της μοιραίας πόλης⁵⁴.

Ένας “απόγονος” των ρωμαϊκών γκράφιτι θα βρεθεί στη βυζαντινή περίοδο, που αναφέρει “Καρμιδιανός παθηκός”⁵⁵. Έτσι περνάμε στην επόμενη φάση της χριστιανικής πια Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

⁵² Williams, “Sexual Themes”, 494-495.

⁵³ Ο.π., 500, 504.

⁵⁴ Η σύγκριση της Πομπηίας με τα Σόδομα και τα Γόμορρα είναι ειρωνικός, αν σκεφτούμε την έκρηξη του Βεζούβιου το 79. *Homosexuality in Greece and Rome*, 422-423.

⁵⁵ Κιουρτζάν, “Βυζαντινή Επιγραφική”, 435.

2. Η πρώτη βυζαντινή περίοδος: από τον περιορισμό στην καταδίκη

Με την άνοδο του Χριστιανισμού στη Ρώμη, οι πρακτικές που αναφέρθηκαν νωρίτερα θα αρχίζουν να μειώνονται στις πηγές, καθώς η νέα θρησκεία θα προσπαθήσει να ελέγξει αυστηρότερα τη σεξουαλική κατάσταση. Ωστόσο, όπως σημείωσε ο Φαίδων Κουκουλές, “Οί Βυζαντινοί, παλαιάν, κακὴν συνεχίζοντες συνήθειαν, τὴν τῶν παιδικῶν, δὲν ἦσαν ἀπηλλαγμένοι του πάθους τῆς παιδεραστίας καὶ ἀνδρομανίας⁵⁶”.

α) Μέγας Κωνσταντίνος: το κλείσιμο ενός ναού της Αφροδίτης και ο περιορισμός της ανδρικής πορνείας

Ο Κωνσταντίνος (306-337), σύμφωνα με τον Ευσέβιο Καισαρείας, έκλεισε και κατέστρεψε ένα ιερό της Αφροδίτης στη Φοινίκη, λόγω της ακολασίας που επικρατούσε εκεί. Οι συμμετέχοντες σε σεξουαλικές δραστηριότητες ήταν θηλυπρεπείς άνδρες που δεν ήταν άνδρες, έχοντας απαρνηθεί το σεμνό της φύσης τους, και ανάλογες γυναίκες⁵⁷.

⁵⁶ Κουκουλές, *Βυζαντινὸν Βίος καὶ Πολιτισμὸς*, VI, 506.

⁵⁷ “Ἐπὶ τούτοις βασιλεὺς ὥσπερ τινὰ πολυφεγγὴ πυρσὸν ἐξάψας, μὴ πη λανθάνοι κρύφιδόν τι πλάνης λείψανον, ὁμματι βασιλικῶ περιεσκόπει· οἷα δέ τις οὐρανοπετῆς ἀετῶν ὀξυωπέστατος ἄνωθεν ἀφ’ ὑψηλοῦ τὰ πορρωτάτω διεστώτα κατὰ γῆς ἴδοι, ὧδε καὶ οὗτος τῆς αὐτοῦ καλλιπόλεως τὴν βασιλικὴν ἀμφιπολεύων ἐστίαν δεινὸν τι ψυχῶν θήρατρον ἐπὶ τοῦ Φοινίκων λανθάνον ἔθνους ἐξ ἀπόπτου συνείδεν. ἄλσος δὲ τοῦτ’ ἦν καὶ τέμενος, οὐκ ἐν μέσαις πόλεσιν οὐδ’ ἐν ἀγοραῖς καὶ πλατείαις, ὅποια τὰ πολλὰ κόσμου χάριν ταῖς πόλεσι φιλοτιμεῖται, τὸ δ’ ἦν ἔξω πάτου τριόδων τε καὶ λεωφόρων ἐκτὸς αἰσχυρῶ δαίμονι Αφροδίτης ἐν ἀκρωρείας μέρει τοῦ Λιβάνου τῆς ἐν Ἀφάκοις ἰδρυμένον. σχολή τις ἦν αὕτη κακοεργίας πᾶσιν ἀκολάστοις πολλῇ τε ῥαστώνῃ διεφθορόσι τὰ σώματα. γύννιδες γοῦν τινες ἄνδρες οὐκ ἄνδρες τὸ σεμνὸν τῆς φύσεως ἀπαρνησάμενοι θηλείᾳ νόσῳ τὴν δαίμονα ἰλεοῦντο, γυναικῶν τ’ αὖ παράνομοι ὁμιλίας κλεψίγαμοί τε φθοραί, ἄρρητοί τε καὶ ἐπίρρητοι πράξεις ὡς ἐν ἀνόμῳ καὶ ἀπροστάτῃ χώρῳ κατὰ τόνδε τὸν νεῶν ἐπεχειροῦντο. φῶρ τ’ οὐδεὶς ἦν τῶν πραττομένων τῷ μηδένα σεμνῶν ἀνδρῶν αὐτόθι τολμᾶν παριέναι. ἀλλ’ οὐχὶ καὶ βασιλεῖα τὸν μέγαν οἷα τ’ ἦν τὰ τῇδε δρώμενα λανθάνειν, αὐτοπτῆσας δὲ καὶ ταῦτα βασιλικῇ προμηθείᾳ οὐκ ἄξιον εἶναι ἡλίου αὐγῶν τὸν τοιόνδε νεῶν ἔκρινεν, αὐτοῖς δ’ ἀφιερῶμασιν ἐκ βάθρων τὸ πᾶν ἀφανισθῆναι κελεύει· ἐλύετο δὲ αὐτίκα βασιλικῶ νεύματι τὰ τῆς ἀκολάστου πλάνης μηχανήματα, χεῖρ τε στρατιωτικὴ τῇ τοῦ τόπου καθάρσει διηκονεῖτο, σωφρονεῖν δ’ ἐμάνθανον ἀπειλῇ βασιλέως οἱ μέχρι τοῦδ’ ἀκόλαστοι, ὥσπερ οὖν

Το επόμενο μέτρο είναι η απομάκρυνση των εκδιδόμενων ανδρών από τα θέατρα, που καταγράφεται από τον Άγιο Ιερώνυμο δεκαετίες αργότερα και δεν έχει σωθεί στους Κώδικες⁵⁸. Δεν είναι εκτός του χαρακτήρα του. Ο Μέγας Κωνσταντίνος παρέμεινε πιστός στα ρωμαϊκά σεπτά ήθη, που σε μεγάλο μέρος τους συμφωνούσαν με τα χριστιανικά⁵⁹.

β) Το διάταγμα του 342 και οι δύο πλευρές του Κώνσταντος Α'

Τον Δεκέμβριο του 342 θεσμοθετείται στη Ρώμη ο πρώτος περιορισμός από Χριστιανούς αυτοκράτορες ενάντια στους ομοφυλόφιλους. Οι γιοι του Μεγάλου Κωνσταντίνου, αυτοκράτορες Κωνσταντίνος Β' (337-361) και Κώνστας Α' (337-350), με πρωτοβουλία της αυλής του δεύτερου στη Δύση⁶⁰, σημειώνουν:

"Impp. Constantius et Constans AA. ad populum: Cum vir nubit in feminam, femina viros proiectura quid cupiat? Ubi sexus perdidit locum, ubi scelus est id, quod non proficit scire, ubi Venus mutatur in alteram formam, ubi amor quaeritur nec videtur, iubemus insurgere leges, armari iura gladio ultore, ut exquisitis poenis subdantur infames, qui sunt vel qui futuri sunt rei.

PP. Romae XVII k. Ian. Constantio III et Constante II AA. cons⁶¹".

Το διάταγμα περιλαμβάνεται στο κεφάλαιο του Θεοδοσιανού και Ιουστινιάνειου Κώδικα για τη *Lex Iulia* και είναι επίσης γνωστό για τις διαφορετικές ερμηνείες του⁶².

καὶ τῶν δοκησισόφων Ἑλλήνων οἱ δεισιδαίμονες, οἱ καὶ αὐτοὶ τῆς σφῶν ματαιότητος ἔργῳ τὴν πείραν ἐμάνθανον". Ευσέβιος, *Βίος Κωνσταντίνου*, 109.

⁵⁸ Ιερώνυμος, *Commentarii in Isaiam*, 48.

⁵⁹ Harper, *From Shame to Sin*, 168, 283 υποσημείωση 11. Ο Χριστιανισμός συμφωνούσε με τα συντηρητικά ήθη της Ρώμης: στην αφοσίωση στην κοινότητα, στην ευσέβεια, στην αγνότητα των γυναικών, στους απλούς τρόπους, και αντιπάθεια για την παρά φύσιν ερωτική πράξη. Kaldellis, *New Roman Empire*, 67, 142.

⁶⁰ Baker-Brian, *Constantius II*, 248.

⁶¹ Θεοδόσιος Β', Θεοδοσιανός Κώδικας, 447 (9.7.3). Ιουστινιανός, *Ιουστινιάνειος Κώδικας*, 376 (9.9.30(31)).

⁶² Harper, *From Shame to Sin*, 152, 155.

Ο Boswell θέλει τους κωνσταντίνειους να απαγορεύουν τον γάμο μεταξύ ανδρών, γιατί το ρήμα *nubere* μεταφράζεται “παντρεύομαι” από την πλευρά της νύφης⁶³. Η Cantarella πιστεύει πως το *nubere* έχει μεταφορική σημασία ως “ζευγαρώνω” και αφορά μόνο τους παθητικούς ομοφυλόφιλους⁶⁴, ενώ άλλοι ερευνητές υπονοούν πως ήταν εναντίον όλων των ομοφυλόφιλων, με τον Τρωιάνο να θέλει τη θανατική ποινή με το ξίφος ως την τιμωρία⁶⁵ και τον Πιτσάκη να προτείνει διαφορετικού τύπου εκτελέσεις⁶⁶.

Για τον Harper, ο ομοφυλοφιλικός γάμος δεν σχετίζεται με το διάταγμα, καθώς, αν και υπάρχει στις πηγές (ο γάμος του Νέρωνα είναι το πιο διάσημο παράδειγμα), δεν αναγνωριζόταν νομικά. Δεν υπήρχε λόγος να απαγορευτεί μία πράξη που δεν έχει νομική υποστήριξη. Οι *infames*, οι άνδρες που αρνήθηκαν τον παραδοσιακό ρόλο του *vir*, ήταν ο στόχος των αυτοκρατόρων, οι οποίοι είχαν στο νου τους το παλαιό ρωμαϊκό πρότυπο για την αρρενωπότητα και έπειτα τον Χριστιανισμό⁶⁷.

Το *De Errore Profanarum Religionum* του Ιούλιου Φιρμίκου Ματέρνου, ενός συγγραφέα με διασυνδέσεις στην κυβέρνηση του Κώνσταντα, δύναται να δώσει απαντήσεις σε σχέση με την ποινή των *infames*. Χρονολογημένο το 343-344, το *De Errore* είναι ουσιαστικά ένας πανηγυρικός λόγος στους κωνσταντίνειους, που διακρίνεται για τη σκληρή πολεμική του ενάντια στον Παγανισμό και την παθητική ομοφυλοφιλία, που “τιμωρείται από τους ρωμαϊκούς νόμους⁶⁸”, δηλαδή το διάταγμα του 342. Ο Ματέρνος παρακαλεί τους *sacratissimi imperatores* να δείξουν ελεημοσύνη σε αυτούς που θέλουν να καταστρέψουν τις ζωές τους με τη θέλησή τους⁶⁹. Η

⁶³ Boswell, *Same-Sex Unions*, 85-87.

⁶⁴ Cantarella, *Bisexuality*, 175-176.

⁶⁵ Troianos, “Rechtsquellen”, 31-32. Ο ίδιος, *Ποινάλιος*, 16-17.

⁶⁶ Πιτσάκης, “Ομοφυλόφιλοι”, 182-183.

⁶⁷ Harper, *From Shame to Sin*, 152.

⁶⁸ Φιρμίκος Ματέρνος, *De Errore*, 27. Woudhuysen, “Constans’ Image”, 168-177.

⁶⁹ Φιρμίκος Ματέρνος, *De Errore*, 39.

συμβουλή για την κωνσταντίνηια χάρη στους ενόχους από τον Ματέρνο εξηγεί την απουσία της θανατικής ποινής⁷⁰.

Η αναφορά του Κώνσταντα στο *gladius ultor*/εκδικούσα μάχαιρα βασίζεται στην πατερική ερμηνεία της Παλαιάς Διαθήκης. Η ανυπακοή στον Θεό οδηγούσε στη σκληρότερη τιμωρία (Λευιτικόν 26, 23-25: “καὶ ἐπὶ τούτοις ἐὰν μὴ παιδευθῇτε, ἀλλὰ πορεύησθε πρὸς με πλάγιοι...ἐπάξω ἐφ’ ὑμᾶς μάχαιραν ἐκδικουσαν δίκην διαθήκης”). Η ἐκδικούσα μάχαιρα χρησιμοποιήθηκε περισσότερο από τον Κώνσταντα και λιγότερο από τον αδελφό του, για να παρουσιαστούν ως εκείνοι που, με την ηθική τους νομοθεσία, θα περιορίζαν την παράνομη σεξουαλική και οικονομική συμπεριφορά⁷¹.

Δεν γνωρίζουμε ακριβώς ποιες ήταν οι αυτοκρατορικές “ειδικές ποινές” για την παθητική ομοφυλοφιλία. Ο Ιούλιος Παύλος είχε επιβάλλει πρόστιμα στους παθητικούς με τη θέλησή τους ομοφυλόφιλους (βλ. παραπάνω σ.12). Έχοντας υπόψη τον Ματέρνο, οι δύο αδελφοί φαίνεται να υπενθύμισαν την ποινή του Παύλου για κατάσχεση της μισής περιουσίας τους στον ρωμαϊκό λαό⁷².

Ο Φλάβιος Ιούλιος Κώνστας είναι ένα από τα αινίγματα της ρωμαϊκής ιστορίας. Ο νεότερος γιος του Μεγάλου Κωνσταντίνου παρουσιάζεται τις περισσότερες φορές ως ένας επιπόλαιος νεαρός τύραννος, με ανάλογους αξιωματούχους, που δεν κέρδισε τον σεβασμό κανενός. Κατηγορείται επίσης για απληστία και αντιπάθεια προς τους λεγεωνάριους του και αδιαφορία για την κατάσταση των πόλεων, μαζί με τον Κωνσταντίο. Ένα

⁷⁰ Baker-Brian, *Constantius II*, 250.

⁷¹ Βλ. επίσης Θεοδοσίος Β', Θεοδοσιανός Κώδικας, 71 (2.1.11) για οικονομικό έγκλημα και εκδικούσα μάχαιρα ξανά από τον Κώνσταντα. Baker-Brian, *Constantius II*, 248-249. Woudhuysen, “Constans’ Image”, 173.

⁷² Πρβλ. Cantarella, *Bisexuality*, 186, που προτείνει τον ευνουχισμό.

άλλο ελάττωμα, για το οποίο ο Κώνστας έγινε στόχος, ήταν οι σχέσεις του με τους νεαρούς της βαρβαρικής φρουράς του⁷³.

Σύμφωνα όμως με τον Woudhuysen, η ομοιόμορφη αρνητική εικόνα του Κώνσταντα, από τον Αυρήλιο Βίκτωρα το 360 μέχρι την εποχή που γράφει ο Ιωάννης Ζωναράς, είναι πολύ ύποπτη⁷⁴. Υπάρχει μία ομάδα πηγών, στην οποία αναδύεται μία άλλη πλευρά του αυτοκράτορα της Δύσης: οι νόμοι του, τα πατερικά κείμενα, ένα σχόλιο από τον Αμμιανό Μαρκελλίνο και ο πανηγυρικός λόγος του Λιβάνιου το 344.

Στους νόμους, βλέπουμε τον νεαρό αυτοκράτορα να δίνει έμφαση στη δυναστεία και τον “θεοποιημένο” πατέρα του, τον Χριστιανισμό και τον περιορισμό της εθνικής θρησκείας. Ο Κώνστας ζητά την παύση της προκατάληψης, την κατάργηση των θυσιών αλλά και τη διατήρηση των αρχαίων ναών (Cod. Theod. 16.10.2, 16.10.3)⁷⁵. Επιπρόσθετα, ο αυτοκράτορας δίνει έμφαση στην προστασία της αθωότητας και την απαγόρευση του θράσους κάποιων ανδρών, χωρίς να ονομάζει από πού προέρχεται αυτό το θράσος (Cod. Theod. 10.10.4)⁷⁶.

Οι εκκλησιαστικές πηγές ενισχύουν τη θετική εικόνα του Κώνσταντα. Ο Μέγας Αθανάσιος γράφει για τη διακόσμηση εκκλησιών της Δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και τη μελέτη των Γραφών από τον Κώνσταντα, που ζήτησε αντίγραφα τους, και ο Αλεξανδρινός έστειλε⁷⁷. Επίσης, χτίζονται μεγαλύτεροι ναοί στη θέση μικρότερων, με σπουδαίο παράδειγμα τη βασιλική της Ακυληίας. Η συμμετοχή του Κώνσταντα στη Θεία Λειτουργία της Αναστάσεως το 345 στην τελευταία είναι η πρώτη

⁷³ Αυρήλιος Βίκτωρ, 140. Ευτρόπιος, 67-68. Ζώσιμος, 113. Ιωάννης Ζωναράς, 28, 32. Barnes, *Athanasius and Constantius*, 101. Βλ. επίσης την πιο ευνοϊκή άποψη του Harries, *Imperial Rome*, 189-196.

⁷⁴ Woudhuysen, “Constans’ Image”, 161.

⁷⁵ Θεοδοσίος Β', *Θεοδοσιανός Κώδικας*, 897-898.

⁷⁶ “*Innocentiam securitate firmanes et quorundam audaciam prohibentes*”. Ο.π., 541. Woudhuysen, “Constans’ Image”, 163.

⁷⁷ Μέγας Αθανάσιος, *Απολογία προς Κωνσταντίον*, 282, 285.

καταγεγραμμένη αυτοκρατορική επίσκεψη σε χριστιανικό ναό⁷⁸. Ο Αθανάσιος τον χρησιμοποιεί ως υπόδειγμα Χριστιανού αυτοκράτορα, με την ήρεμη στάση του στα θρησκευτικά ζητήματα, σε αντίθεση με τον Αρειανό αιρετικό Κωνσταντίο⁷⁹.

Ο Αμμιανός Μαρκελλίνος, που απεχθάνεται την ομοφυλοφιλία⁸⁰, σχολιάζει πως ο Κώνστας Α' ήταν ο φόβος των Αλαμανών στις εισβολές τους σε ρωμαϊκό έδαφος, πριν τη διάσημη εκστρατεία του ξαδέλφου του, Ιουλιανού (361-363)⁸¹. Ο τελευταίος, σημειώνει σαρκαστικά ο ιστορικός, φοβήθηκε να επισκεφτεί τη Βρετανία και "αυτούς πέρα από τη θάλασσα", κάτι που είχε κάνει ο Κώνστας⁸². Παρόλα αυτά, πρέπει να σημειωθεί πως νωρίτερα είχε σημειώσει για έναν άνθρωπο που θα μπορούσε να σώσει τον Κώνσταντα, δυστυχώς όμως το από τί θα τον έσωζε είναι άγνωστο⁸³.

Στον λόγο του Λιβάνιου, ο νεότερος γιος του Κωνσταντίνου παρουσιάζεται ως ένας χαρισματικός άνδρας. Έχει σθένος, κοιμάται λίγο, αποφεύγει το αλκοόλ, εξυμνείται η νίκη του ενάντια στους Φράγκους, με το όνομά του να τους προκαλεί φόβο, είναι ένας συντηρητικός ηγέτης, επειδή κατάργησε την ανηθικότητα σε σημείο ώστε η ομορφιά των γυναικών να έχει περιοριστεί. Ο Λιβάνιος τον εξυμνεί παράλληλα για τις κυνηγετικές του δραστηριότητες, μαζί με τους δορυφόρους του⁸⁴.

⁷⁸ McLynn, "Imperial Churchgoing", 243.

⁷⁹ Μέγας Αθανάσιος, *Ιστορία Αρειανών*, 208.

⁸⁰ Ο παγανιστής ιστορικός για το γερμανικό φύλο των Ταϊφάλων αναφέρει την "αδιανόητη λαγνεία" της παιδεραστίας τους. Αμμιανός Μαρκελλίνος, III, 445.

⁸¹ "*Valentinianus...imperitare exorsus, ut arces prope flumina sitas et urbes muniret, Gallias petit, Alamannicis patentes excursibus, reviviscentibus erectius cognito principis Iuliani interitu, quem post Constantem solum omnium formidabant*". Αμμιανός Μαρκελλίνος, III, 354. Ο Μαλάλας και ο Θεοφάνης επίσης δεν αναφέρουν κανένα ελάττωμα του Κώνσταντα. Ο πρώτος περιορίζεται στο να γράψει τα έτη της βασιλείας του, αν και λανθασμένα βάζει ως αιτία θανάτου του τη δυσεντερία. Ιωάννης Μαλάλας, 249. Ο δεύτερος αποκαλεί τον Κώνσταντα ευσεβή και τον δολοφόνο του, Μαγνέντιο, τύραννο. Θεοφάνης, 43-44.

⁸² Αμμιανός Μαρκελλίνος, II, 3. Harries, *Imperial Rome*, 196.

⁸³ "*quem si Constans imperator olim ex adulto iamque maturum audiret, honesta suadentem et recta, nulla vel venia certe digna peccasset*". Αμμιανός Μαρκελλίνος, I, 228.

⁸⁴ Λιβάνιος, 273-276, 282-284.

Ο Κώνστας του Λιβανίου είναι ένας αρρενωπός, γενναίος και ευσεβής Χριστιανός ηγεμόνας. Με άλλα λόγια, είναι το ακριβώς αντίθετο από τον αλκοολικό, ανήθικο, σκληρό και ομοφυλόφιλο Κώνσταντα του Αυρήλιου Βίκτωρα και του Ιωάννη Ζωναρά. Ο Woudhuysen εκτιμά ότι κάποιος επιθυμούσε να καταστρέψει την εικόνα του δολοφονημένου αυτοκράτορα, όταν ο Κωνσταντίνος την ίδια στιγμή ετοίμαζε μνημείο για τον αδελφό του. Ο μόνος ένοχος για την αλλαγή προσωπικότητας του Κώνσταντα δεν είναι άλλος από τον σφετεριστή και δολοφόνο του, Μαγνέντιο⁸⁵.

Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε αν ο αυτοκράτορας του δυτικού τμήματος κοιμόταν με άλλους άνδρες, επειδή τα μέρη από τα *Res Gestae* του Αμμιανού, που θα βελτίωναν την εικόνα του, έχουν εξαφανιστεί⁸⁶ και ο ισχυρισμός από τον Λιβάνιο για τη συνοδεία δορυφόρων του δεν είναι βέβαια αρκετός. Ακόμα και αν υπάρχει κάποια αλήθεια στην προπαγάνδα του Μαγνέντιου, ο Κώνστας τηρούσε το ρωμαϊκό αρρενωπό πρότυπο. Οι εχθρικές πηγές μάς πληροφορούν για “*obsides...pueros venustiores*⁸⁷” και για “*περί αὐτὸν μειρακίσκων καὶ νεανίσκων, ὡς λέγεται*⁸⁸”.

Αυτό που γνωρίζουμε είναι ότι ο Κωνσταντίνος τού είχε επιβάλλει ως αρραβωνιαστικιά την Ολυμπιάδα, κόρη του πραιτωριανού έπαρχου Αβλάβιου. Ο Κώνστας δεν την νυμφεύτηκε⁸⁹, γιατί η εκτέλεση του πατέρα της στις οικογενειακές εκκαθαρίσεις μετά τον θάνατο του Μεγάλου Κωνσταντίνου το 337 την έκανε ακατάλληλη για τον θρόνο⁹⁰. Μετά τον

⁸⁵ Woudhuysen, “Constans’ Image”, 179-180.

⁸⁶ Harries, *Imperial Rome*, 196.

⁸⁷ Αυρήλιος Βίκτωρ, 140.

⁸⁸ Ιωάννης Ζωναράς, 32.

⁸⁹ Αμμιανός Μαρκελλίνος, II, 70. Η Ολυμπιάδα, με εντολή του Κωνσταντίνου, παντρεύτηκε αργότερα τον βασιλιά της Αρμενίας Αρσάκ Β'. Αν υπήρχαν οι συγκεκριμένες προτιμήσεις του πρώην αρραβωνιαστικού της, δεν έπαιξαν ρόλο. Tougher, “Eusebia and Eusebius”, 196.

⁹⁰ Vanderspoel, “Constantinian Dynasty”, 42.

αποτυχημένο αρραβώνα με την Ολυμπιάδα, ο Κώνστας δεν προσπάθησε ποτέ να βρει σύζυγο και δεν καταγράφονται ερωμένες γύρω του.

γ) Οι σκέψεις του Ιουλιανού για την ομοφυλοφιλία

Η παγανιστική έγκριση στο διάταγμα του Κώνσταντα και του Κωνσταντίου φαίνεται στα συγγραφικά και νομικά έργα του Παραβάτη ξαδέλφου τους, Ιουλιανού (361-363). Ο τελευταίος Εθνικός αυτοκράτορας της Ρώμης δεν ακύρωσε το συγκεκριμένο⁹¹ κωνσταντίνειο διάταγμα.

Φαίνεται πως πολλοί παγανιστές δεν ενοχλήθηκαν, γιατί το διάταγμα του 342 θα θεωρήθηκε υπενθύμιση της ρωμαϊκής αρρενωπότητας και όχι εντολή από την Εκκλησία. Ο εθνικός ρήτορας Λιβάνιος την ονομάζει “νόσο των ανδρών⁹²”. Η γλώσσα του ρήτορα της Αντιόχειας συγκρίνεται με εκείνη του μαθητή του, Ιωάννη Χρυσοστόμου, δηλώνοντας ξανά ότι οι αρνητικές απόψεις για την ομοερωτική επιθυμία δεν ήταν μόνο χαρακτηριστικό του Χριστιανισμού⁹³.

Παρόλα αυτά, ο Ιουλιανός θα χρησιμοποιήσει την ομοφυλοφιλία σαν αστείο και προσβολή. Στους *Καίσαρες*, όπου περιγράφεται ένα συμπόσιο θεών και αυτοκρατόρων στον Όλυμπο, με θέμα ποιος ήταν ο καλύτερος *princeps*, ο Σειληνός προτρέπει τον Δία να φρουρήσει τον Γανυμήδη από τις ερωτικές φιλοδοξίες του Τραϊανού (ο νικητής του αυτοκρατορικού διαγωνισμού ήταν ο Μάρκος Αυρήλιος)⁹⁴.

⁹¹ Ο Ιουλιανός ακύρωσε όμως έναν νόμο του θείου του, Κωνσταντίνου, περί διαζυγίου, που το περιορίζει σε εγκλήματα που δύσκολα εντοπίζονταν ενδοοικογενειακά (δολοφονία, τυμβωρυχία, παραγωγή δηλητηρίων). Αν μία γυναίκα κατηγορούσε τον άνδρα της για κάτι λιγότερο, έχανε την προίκα της και εξοριζόταν. Αν ένας άνδρας έδιωχνε την γυναίκα του χωρίς σοβαρό λόγο (με εξαίρεση πράξεις όπως η μοιχεία), επέστρεφε την προίκα και έμενε ανύπαντρος. Αξιοπρόσεκτο είναι πως ένας σύγχρονος συγγραφέας κατηγορήσε τον Ιουλιανό πως, εξαιτίας του, οι γυναίκες χώριζαν τους άνδρες τους ελεύθερα και συνέχεια. Harper, *From Shame to Sin*, 170.

⁹² Λιβάνιος, 59.

⁹³ Harper, *From Shame to Sin*, 154.

⁹⁴ Ιουλιανός, *Σάτιραι*, 84.

Στον Μισοπάγονα, ο Ιουλιανός κατηγορεί τους Αντιοχείς ότι έχουν “παιδάρια περι κάλλους άμιλλώμενα ταῖς γυναιξίν⁹⁵”. Σε έναν Λόγο του προς τον κυνικό Ηράκλειο, ο αυτοκράτορας θα στραφεί ενάντια των Χριστιανών μοναχών που, μεταξύ άλλων, οι κυνικοί τούς κυνηγούν με τα “ξύλα” τους και οι μοναχοί τα φοβούνται πιο πολύ από τα “ξίφη” των στρατιωτών. Το “ξύλο” των κυνικών φιλοσόφων και το “ξίφος” των στρατιωτών στον αυτοκρατορικό λόγο ίσως να είναι *double entedre* για το πέος και φανερώνεται έτσι η γνώμη του Ιουλιανού για τους μοναχούς⁹⁶.

δ) Δύο γυναίκες στα ρωμαϊκά λουτρά: Μαρίνα Σεβήρα – Ιουστίνια – Βαλεντινιανός Α΄

Λίγα χρόνια μετά τον θάνατο του Ιουλιανού, περιγράφεται πιθανότατα η μοναδική ερωτική έλξη μεταξύ γυναικών του παλατιού. Πρωταγωνίστριες είναι οι αυτοκράτειρες Σεβήρα και Ιουστίνια, πρώτη και δεύτερη σύζυγος του Δυτικού Ρωμαίου αυτοκράτορα Βαλεντινιανού Α΄ (364-375). Σύμφωνα με τον Σωκράτη, οι δύο ήταν *amicae* για αρκετό διάστημα και συνήθιζαν να επισκέπτονται τα λουτρά μαζί. Σε μία από τις επισκέψεις, μάλλον το 369, η Σεβήρα ελκύεται από το υπέροχο σώμα της γυμνής και λουόμενης Ιουστίνιας και αποφασίζει να πείσει τον Βαλεντινιανό να την παντρευτεί:

“...ή δὲ αὐτοῦ θυγάτηρ Ἰουστίνια ἀπορφανισθεῖσα τοῦ πατρὸς ἔμεινε, παρθένος οὖσα. Χρόνῳ δὲ ὕστερον τῇ γαμετῇ τοῦ βασιλέως Οὐαλεντινιανοῦ Σευήρα γνωρίμη καθίσταται, καὶ συνεχεῖς ἐποιεῖτο πρὸς τὴν βασίλισσαν τὰς συντυχίας: ἐπεὶ δὲ ἐκρατύνθη ἡ συνήθεια, ἥδη καὶ συνελούετο αὐτῇ. Ὡς

⁹⁵ Ο.π., 136. Κουκουλές, *Βυζαντινὸν Βίος καὶ Πολιτισμὸς*, VI, 512.

⁹⁶ “Τί δὲ καὶ τὸ περιφοιτᾶν πανταχοῦ καὶ παρέχειν πράγματα ταῖς ἡμίονοις; ἀκούω δὲ ἔγωγε καὶ τοῖς τὰς ἡμίονους ἐλαύνουσιν, οἱ μᾶλλον ὑμᾶς ἢ τοὺς στρατιώτας πεφρίκασιν· χρῆσθαι γὰρ αὐτοῖς τοῖς ξύλοις ἀκούω τινὰς ὑμῶν χαλεπώτερον ἢ τοῖς ξίφεσιν ἐκείνοι. Γίγνεσθε οὖν αὐτοῖς εἰκότως φοβερώτεροι”. Ιουλιανός, *Λόγοι*, 122. McMullen, “Roman Attitudes”, 501. Για το “ξίφος” ο Ιουλιανός πρέπει να βασίστηκε στα έργα του Αριστοφάνη, του Πλαύτου και του Πετρώνιου, που διαθέτουν το ίδιο χαρακτηριστικό. Adams, *Latin Sexual Vocabulary*, 20-21.

οὖν ἴδεν αὐτὴν λουομένην τὴν Ἰουστίναν ἢ Σευήρα, **ἡράσθη τοῦ κάλλους τῆς παρθένου**: καὶ πρὸς τὸν βασιλέα διεξήει περὶ αὐτῆς, ὡς οὕτως εἶη θαυμαστὸν ἔχουσα κάλλος ἢ παρθένος ἢ τοῦ Ἰούστου θυγάτηρ, ὡς καὶ αὐτὴν, καίτοι γυναῖκα οὔσαν, **ἐρασθῆναι τῆς εὐμορφίας αὐτῆς**. Ὁ δὲ βασιλεὺς ταμιευσάμενος τὸν τῆς γυναικὸς λόγον, ἀγαγέσθαι τὴν Ἰουστίναν ἐβουλεύσατο, **μὴ ἐκβαλὼν τὴν Σευήραν**, ἀφ' ἧς αὐτῷ Γρατιανὸς ἐγεγόνει, ὃν μικρὸν ἔμπροσθεν ἀνηγορεύκει βασιλέα. **Νόμον οὖν ὑπαγορεύσας δημοσίᾳ προτίθῃσι κατὰ πόλεις, ὥστε ἐξεῖναι τῷ βουλομένῳ δύο νομίμους ἔχειν γυναῖκας**⁹⁷.

Ἡ πληροφορία του Σωκράτη γιὰ τὴ νομιμοποίηση τῆς διγαμίας ἀπὸ τοῦ Βαλεντινιανὸ βέβαια δὲν εἶναι ἀληθινή. Ἴσως ὁ Βαλεντινιανὸς πέρασε ἓναν νόμο ποὺ ἐντάξε το διαζύγιο στὴ χριστιανικὴ νομικὴ παράδοση, ἀλλὰ δὲν γνωρίζουμε ἀκριβῶς⁹⁸. Ἡ ἐλκυστικὴ Ἰουστίνα ἀνήκε μάλλον στὴν κωνσταντίνεια δυναστεία, ἐπὶ ὁ λόγος τοῦ διαζυγίου ἦταν κυρίως δυναστικός⁹⁹. Ἡ Σεβήρα, ὡστόσο, συνεχίζει νὰ μένει κοντὰ στο νέο ζεύγος γιὰ τὸν Σωκράτη, ὡς μητέρα τοῦ διαδόχου Γρατιανοῦ (375-383).

Ὁ ἐπόμενος συγγραφέας ποὺ σημειώνει τὴν περίπτωσή τους εἶναι ὁ Θεοφάνης, ἀλλὰ ἀποφεύγει νὰ γράψῃ γιὰ τὰ λουτρά τῶν αυτοκρατειρῶν καὶ περιορίζεται στο νὰ ἀποκαλέσῃ τὸν γάμο τοῦ Βαλεντινιανοῦ με τὴν Ἰουστίνα παράνομο. Ἡ προτροπὴ τῆς Σεβήρας καὶ ἡ “διγαμία” ὅμως παραμένουν στο κείμενο¹⁰⁰.

⁹⁷ Σωκράτης, 266-267. Zytka, *Baths*, 44.

⁹⁸ Hughes, *Imperial Brothers*, 83-84.

⁹⁹ Lenski, *Failure of Empire*, 136-137. Τὸ Πασχάλιο Χρονικὸ καὶ ὁ Μαλάλας ἐπιμένουν ὅτι ὁ Βαλεντινιανὸς χώρισε τὴν Σεβήρα, καθὼς ἡ τελευταία ἀναμίχθηκε σὲ ἀγορὰ κτήματος με λιγότερη τιμὴ ἀπὸ τὴν πραγματικὴ, με ἀποτέλεσμα τὴν ἐξορία τῆς. Ἰωάννης Μαλάλας, 263-264. Πασχάλιο Χρονικὸ, 559.

¹⁰⁰ “Τούτῳ τῷ ἔτει Οὐαλεντινιανὸς ὁ μέγας ζωσῆς τῆς αὐτοῦ γαμετῆς Σευήρας, τῆς μητρὸς Γρατιανοῦ, ἔγημε παρανόμως Ἰουστίναν διὰ κάλλος μαρτυρηθεῖσαν ὑπὸ Σευήρας...ἔγραψε δὲ καὶ νόμον παράνομον τῷ θέλοντι δύο γυναῖκας ἔχειν κατ' αὐτὸν μὴ κωλύεσθαι”. Θεοφάνης, 56.

Το ενδιαφέρον της Σεβήρας ίσως αποδεικνύεται από τον έρωτά της για το σώμα της Ιουστίνας κατά τον Σωκράτη, την παραμονή της για κάποιον καιρό κοντά στον πρώην άντρα και τη φίλη της και την αποφυγή του Θεοφάνη να περιγράψει το επεισόδιο στο λουτρό.

Σε αντίθεση με πολλές ρωμαϊκές πηγές για τον γυναικείο ομοερωτισμό, ο Σωκράτης δεν μιλά αρνητικά για τις δύο γυναίκες. Αυτό οφείλεται στον Βαλεντινιανό. Ο Σωκράτης ήταν ο πρώτος ιστορικός που συνέδεσε τις επιτυχίες της Ρώμης με την ηγεσία Χριστιανών αυτοκρατόρων¹⁰¹. Ο Βαλεντινιανός είναι Χριστιανός της Νίκαιας και επομένως ανήκει στην κατηγορία των ευσεβών ηγεμόνων. Αν ήταν Αρειανός, όπως ο νεότερος αδελφός του στην Ανατολή Ουάλης (364-378), η γνώμη του Σωκράτη θα ήταν διαφορετική¹⁰². Δυστυχώς, δεν υπάρχει ποιητής αντίστοιχος του Μαρτιάλη¹⁰³ την ίδια περίοδο, για να δώσει λεπτομέρειες στις “φιλοδοξίες” του Βαλεντινιανού στη Ρώμη. Επομένως θα χρειαστεί περαιτέρω έρευνα για την ύπαρξη ενός *ménage à trois*.

ε) Το διάταγμα του Θεοδοσίου Α' (390). Η σφαγή της Θεσσαλονίκης και ο έρωτας του Θεοδοσίου Β'

Ο γαμπρός της Ιουστίνας και “απόγονος του Τραϊανού¹⁰⁴” Θεοδόσιος Α' (379-395), μαζί με τον γιο της Βαλεντινιανό Β' (383-392) και τον μικρό Αρκάδιο (395-408) θα στείλουν στον βικάριο της Ρώμης μια επιστολή το 390. Οι αυτοκράτορες δεν αντέχουν την κατάσταση με κάποιους άνδρες στη “μητέρα όλων των αρετών” (Collatio 5.3.1-2):

“IMPP. VALENTINIANUS THEODOSIUS ET ARCADIUS Auggg. ad Orientium vicarium urbis Romae. 1. Non patimur urbem Romam uirtutum omnium matrem diutius effeminati in uiro pudoris contaminatione foedari et agreste illud a priscis

¹⁰¹ Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, I, 116.

¹⁰² Για τη στάση του Σωκράτη προς τον Ουάλεντα βλ. Urbainczyk, *Socrates*, 152-156.

¹⁰³ Zytka, *Baths*, 44.

¹⁰⁴ Kaldellis, *New Roman Empire*, 124.

conditoribus robur fracta molliter plebe tenuatum coniucium saeculis uel conditorum inrogare uel principum, Orienti karissime ac iucundissime nobis. 2. Laudanda igitur experientia tua omnes, quibus flagiti usus est uirile corpus muliebriter constitutum alieni sexus damnare patientia, nihilque discretum habere cum feminis, occupatos, ut flagitii poscit inmanitas, atque omnibus eductos, pudet dicere, uirorum lupanaribus spectante populo flammae uindicibus expiabit, ut uniuersi intellegant sacrosanctum cunctis esse debere hospitium uirilis animae nec sino summo supplicio alienum expetisse sexum qui suum turpiter perdidisset. Prop. pr. id. Maias Romae in atrio Mineruae¹⁰⁵''.

Τα μέτρα του Φίλιππου και του Μεγάλου Κωνσταντίνου γίνονται πιο σκληρά. Πλέον καταδικάζονται σε θάνατο στην πυρά, μπροστά στον λαό, οι άνδρες των *lupanaria uirorum*, "που δεν διαφέρουν καθόλου από γυναίκες", που ίσως συμπεριλάμβανε και τους πελάτες¹⁰⁶.

Ο Θεοδόσιος επηρεάστηκε από τη χριστιανική ηθική, αλλά για μία ακόμη φορά πολλοί Εθνικοί δεν αντέδρασαν στην απόφασή του¹⁰⁷. Ο αυλικός νομοθέτης ήταν Παγανιστής, ενώ ο Θεοδόσιος θαυμάζει το αρχαίο παρελθόν της Ρώμης με τους αρρενωπούς άνδρες της, οι οποίοι την οδήγησαν στην οικουμενική κυριαρχία αιώνες πριν. Ο Θεοδόσιος θέλει να προστατέψει την αξία του άνδρα, η οποία είναι αναγκαία για την επιβίωση της Αυτοκρατορίας (*pudor viri*), χωρίς να ονομάζει την Εκκλησία και τον κύριο αντιπρόσωπό της, τον Άγιο Αμβρόσιο Μεδιολάνων¹⁰⁸. "Οι περιοριστικές κατηγορίες είναι θεμελιωδώς, αναμφισβήτητα, ρωμαϊκές"¹⁰⁹.

Στόχος του Θεοδόσιου δεν φαίνεται να ήταν μόνο οι οίκοι ανοχής. Ήδη ο Φιρμίκος Ματέρνος ταυτίζει την ανδρική πορνεία γενικά με την παθητική ομοφυλοφιλία. Το ίδιο θα κάνει και ο Ιωάννης Χρυσόστομος στους λόγους

¹⁰⁵ *Mosaicarum et Romanarum Legum Collatio*, 155.

¹⁰⁶ Cantarella, *Bisexuality*, 177-179.

¹⁰⁷ Leppin, *Theodosius der Große*, 168.

¹⁰⁸ Οι λέξεις που χρησιμοποιεί δεν θα ήταν άγνωστες στον Κικέρωνα. Harper, *From Shame to Sin*, 153. Πιτσάκης, "Ομοφυλόφιλοι", 184-185.

¹⁰⁹ Harper, *From Shame to Sin*, 141. Kaldellis, *New Roman Empire*, 142.

του. Το καύσιμο στην πυρά καταδείκνυε τη σκληρότερη πια στάση της Ρώμης στους παθητικούς¹¹⁰.

Ο Θεοδοσιανός νόμος φανερώνει ταυτόχρονα ότι το κωνσταντίνειο διάταγμα δεν έφερε τα επιθυμητά αποτελέσματα. Οι παθητικοί ομοφυλόφιλοι φαίνεται να συνέχιζαν τις δραστηριότητές τους στα *lupanaria*, έτσι ο Θεοδόσιος πέρασε πιο σκληρή ποινή για τις πράξεις τους¹¹¹.

Το ίδιο ακριβώς έτος και είτε ως αφορμή, είτε ως αποτέλεσμα του νόμου, διαδραματίζεται η σφαγή της Θεσσαλονίκης από τους στρατιώτες του Βουθέριχου, Γότθου στρατηγού του Θεοδοσίου. Ένας αγαπημένος ηνίοχος της πόλης φυλακίστηκε και οι Θεσσαλονικείς απαίτησαν την απελευθέρωσή του. Όταν δεν τους άκουσαν, εξεγέρθηκαν. Τα αίτια ήταν οι οικονομικές και κοινωνικές δυσκολίες εξαιτίας της παραμονής του γοτθικού στρατού στην πόλη και η έχθρα στη φιλογερμανική πολιτική του αυτοκράτορα. Ο Βουθέριχος σκοτώθηκε και η γοτθική κυρίως φρουρά έσφαξε τους εξεγερθέντες στον ιππόδρομο της Θεσσαλονίκης. Αυτό κατέληξε στην περίφημη μετάνοια του Θεοδοσίου μπροστά στον Αμβρόσιο. Ο ηνίοχος φυλακίστηκε με την κατηγορία της αισχροφιλίας παρενόχλησης ενός νεαρού άνδρα, ο οποίος ήταν οινοχόος και ίσως εραστής¹¹² του Βουθέριχου¹¹³.

Η δεύτερη μορφή του νόμου βρίσκεται στον Θεοδοσιανό Κώδικα και τέθηκε σε ισχύ το 439, ενώ θα την υιοθετήσουν και οι Βησιγότθοι της

¹¹⁰ Φιρμίκος Ματέρνος, *Μάθησις*, 150, 244, 273-276, 317, 319-320, 333, 342. Ιωάννης Χρυσόστομος, *Υπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους*, 420. Harper, *From Shame to Sin*, 151, 153.

¹¹¹ Cantarella, *Bisexuality*, 179.

¹¹² Leppin, *Theodosius der Große*, 155.

¹¹³ Θεοδώρητος Κύρου, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, 306-307. Ο Θεοφάνης και ο Μαλάλας θέλουν 15.000 νεκρούς, βλ. Θεοφάνης, 72-73. Ιωάννης Μαλάλας, 268-269. Σωζομενός, 338-339, όπου και η σεξουαλικότητα του ηνιόχου. Ο Σωκράτης και ο Ζώσιμος δεν μιλούν καθόλου για τη στάση. Η συνάντηση του Θεοδοσίου και του Αμβρόσιου ήταν σχεδιασμένη από την αυλή και την Εκκλησία, για να καλύψουν την αδυναμία του Ισπανού αυτοκράτορα να ελέγξει τον στρατό (αν το παραδεχόταν, θα σήμαινε πραξικόπημα εναντίον του). Kaldellis, *New Roman Empire*, 131-132.

Ισπανίας. Αφήνοντας στην άκρη την ηθική παρακμή της Ρώμης, ο εγγονός του Θεοδόσιου Α', Θεοδόσιος Β', και οι Χριστιανοί δικαστές του (όχι Εθνικός νομομαθής αυτή τη φορά) θα εκτελούν μέσω της *Lex Iulia* στην πυρά όλους τους παθητικούς (Cod. Theod. 9.7.3):

“Idem AAA. Orientio vicario urbis Romae: Omnes, quibus flagitii usus est virile corpus muliebriter constitutum alieni sexus damnare patientia, nihil enim discretum videntur habere cum feminis, huiusmodi scelus spectante populo flammae vindicibus expiabunt. Pp. in foro Traiani VIII id. Aug. Valentiniano A. IIII et Neoterio consss¹¹⁴”.

Η προσωπική ζωή του Θεοδόσιου Β' ήρθε σε αντίθεση με τον νόμο του. Ο Ιωάννης Μαλάλας περιγράφει τον έρωτά του για τον ευνούχο Χρυσάφιο, ενός από τους ισχυρούς ευνούχους στους οποίους βασίστηκε για τη διακυβέρνηση:

“Ο δέ αὐτός βασιλεύς Θεοδόσιος ἐφίλει ἔρωτι Χρυσάφιον τόν κουβικουλάριον, τόν λεγόμενον Ζτομμᾶν, ὡς πάνυ εὐπρεπῆ ὄντα· καί παρείχεν αὐτῷ πολλά ὅσα ἂν ἡτήσατο αὐτόν, καί εἶχε παρ’ ῥησίαν προς αὐτόν, καί κατῆρχε πάντων τῶν πραγμάτων καί ἡρπαζε πάντα¹¹⁵”.

Ο ελκυστικός Χρυσάφιος ήταν επίσης σπαθάριος, κάτι ασυνήθιστο για ευνούχο (θα περιμέναμε να ήταν *praepositus sacri cubiculi*) και επηρέαζε τον Θεοδόσιο Β' την τελευταία δεκαετία της βασιλείας του. Η απόπειρα δολοφονίας του Αττίλα του Ούννου (434-453) το 449 σχεδιάστηκε από τον ίδιο και έστειλε την αδελφή του Θεοδόσιου Πουλχερία σε μονή. Τελικά η Πουλχερία, μαζί με τον νέο αυτοκράτορα Μαρκιανό (450-457), εκτέλεσαν τον ευνούχο¹¹⁶.

Μέσα σε έναν αιώνα παρατηρούμε τη σταδιακή σκλήρυνση της στάσης απέναντι στην παθητική ανδρική ομοφυλοφιλία, από τη δυναστεία του

¹¹⁴ Θεοδόσιος Β', Θεοδοσιανός Κώδικας, 448. *Lex Romana Wisigothorum (Breviarium Alaricianum)*, 552. Harper, *From Shame to Sin*, 155.

¹¹⁵ Ιωάννης Μαλάλας, 283. Γεώργιος Κεδρηνός, I, 587 (ο Θεοδόσιος ως δούλος του Χρυσάφιου). Hopkins-Hopkins, “Eunuchs”, 69. Πιτσάκης, “Ομοφυλόφιλοι”, 205.

¹¹⁶ Θεοφάνης, 99. Ιωάννης Μαλάλας, 290. Kaldellis, *New Roman Empire*, 191. Millar, *Theodosius II*, 193-194. Tougher, *Eunuchs*, 40.

Κωνσταντίνου ως εκείνη του Θεοδοσίου. Η νέα ηθική της Εκκλησίας για τη σεξουαλικότητα θέλει έναν κοινό κανόνα για όλους, πλούσιους και φτωχούς, γυναίκες και άνδρες, και να απαγορεύσει πρακτικές, σαν την ομοφυλοφιλία. Ωστόσο, δεν υπάρχουν στοιχεία για τον βαθμό αποδοχής της νέας αυτής ηθικής από τους Ρωμαίους. “Η αυτοκρατορική νομοθεσία έκανε μόνο βήματα μωρού προς τις νέες χριστιανικές αξίες¹¹⁷”, γιατί ήταν πολύ δύσκολο η ερωτική κληρονομιά της Ρώμης να ξεχαστεί, ακόμα και από Χριστιανούς.

στ) Η στάση των Πατέρων της Εκκλησίας

Ο Ιωάννης Χρυσόστομος εκφράζει περισσότερο από όλους την αποστροφή του για την ομοφυλοφιλία και έχει κερδίσει έτσι την προσοχή των ερευνητών, συνήθως αρνητικά¹¹⁸. Πρέπει να είμαστε προσεκτικοί, καθώς ο Χρυσόστομος είναι υπερβολικός για το “καινοφανές και το καθολικό σε κάθε εποχή” φαινόμενο της ομοφυλοφιλίας¹¹⁹ και δεν ξεχωρίζει τις περισσότερες φορές την παιδεραστία από την ανδρική πορνεία και άλλα είδη ομοερωτικών σχέσεων¹²⁰.

Ο Ιωάννης χρησιμοποιεί συχνά τη μοίρα των Σοδόμων και πιστεύει ότι η ομοφυλοφιλία είναι μία ανίατη ασθένεια, για την οποία ευθύνονται και ο “υβρίζων” και ο “υβριζόμενος”. Είναι το χειρότερο από όλα τα πάθη, προσβλητική στον Θεό και προερχόμενη από τον Διάβολο, για να καταστρέψει τη θεία τάξη και να διχάσει τα φύλα και είναι βίαιη και επικίνδυνη για όλους, ακόμα και για τους συμμετέχοντες. Ο έρωτας μεταξύ γυναικών θεωρείται πιο άτιμος από τον ανδρικό¹²¹. Η αιτία

¹¹⁷ Kaldellis, *New Roman Empire*, 186-187.

¹¹⁸ Βλ. για παράδειγμα de Wet, “On Homoeroticism”. Ο Harper φτάνει να μιλά για “μίσος που η λογική του δεν εντοπίζεται πάντα”. Harper, *From Shame to Sin*, 146. Ο Morris τον θεωρεί “υστερικό”. Morris, *Brothers*, 99-136.

¹¹⁹ Πιτσάκης, “Ομοφυλόφιλοι”, 191.

¹²⁰ De Wet, “On Homoeroticism”, 189-190.

¹²¹ Brooten, *Love Between Women*, 344-348.

ύπαρξης της ομοφυλοφιλίας για τον Χρυσόστομο οφείλεται στην απομάκρυνση του ανθρώπου από τον Θεό και τη θέλησή του για απόλαυση και πολυτέλεια¹²².

Κάποιες φορές στα χρυσοστομικά έργα θα δούμε αναφορές στην αρχαία Ελλάδα. Ο Ιωάννης λυπάται τους Αθηναίους του Σόλωνα, ο οποίος έβγαλε νόμο, που απαγόρευε την παιδεραστία για τους δούλους, με τον λόγο να είναι ότι θεωρείται “αξίωμα”, αλλά στην πραγματικότητα ήταν άξιο για λύπηση¹²³. Στο έργο του ενάντια στον αυτοκράτορα Ιουλιανό, ο αρχιεπίσκοπος κατηγορεί τη φιλοσοφική τριανδρία Σωκράτη-Πλάτωνα-Αριστοτέλη για την έγκριση της έλξης μεταξύ ανδρών¹²⁴.

Στην Δ' Ομιλία για την Επιστολή προς Ρωμαίους, ο Χρυσόστομος γράφει ότι η ομοφυλοφιλία είναι χειρότερη από την πορνεία και κυρίως ότι εκείνοι που δεν είναι πια άνδρες, αλλά ούτε γυναίκες, έχουν προδώσει τα φύλα και είναι άξιοι για λιθοβολισμό¹²⁵.

¹²² Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὸ ρητόν «Διὰ δὲ τὰς πορνείας»*, 213 (ευθύνη και στους ενεργητικούς και τους παθητικούς). *Ὅμιλῃαι εἰς τὴν Γένεσιν*, LIII, 23-24 (πολυτέλεια). *Περὶ κενοδοξίας*, 96-100 (φόβος Χρυσοστόμου για πατέρες που, αντί να μάθουν την αυτάρκεια στους γιους τους, τούς ντύνουν με πολυτελή ενδύματα). *Πρὸς τοὺς πολεμοῦντας*, 360-362. *Υπόμνημα εἰς κατὰ Ματθαῖον*, 426-427 (ανδρική πορνεία στα θέατρα). *Υπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους*, 415-422 (οι ομοφυλόφιλοι χειρότεροι από τις πόρνες και οι ομοφυλόφιλες χειρότερες από τους αντίστοιχους άνδρες, σοδομικά αμαρτήματα). Πιτσάκης, “Ομοφυλόφιλοι”, 191.

¹²³ Ιωάννης Χρυσόστομος, *Υπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους*, 419.

¹²⁴ Ο Αριστοτέλης “απολάμβανε” σπέρμα, ενώ Σωκράτης και Πλάτωνας αποδέχονταν την παιδεραστία: “Ποῦ γὰρ εἶπέ μοι χρήσιμον γονῆς ἀπογεύεσθαι ἀνθρωπίνης ὅπερ ὁ Σταγειρίτης ἐποίει;...Καὶ τὸν τῆς Ακαδημίας δὲ ἄρξαντα καὶ τὸν ἐκείνου διδάσκαλον καὶ τοὺς ἔτι τούτων μᾶλλον θαυματομένους τούτων αἰσχροτέρους ἀνέδειξα ἄν, καὶ τὴν παιδεραστίαν ἣν σεμνὸν εἶναι τίθενται καὶ φιλοσοφίας μέρος ἐξεκάλυψα πάσης ἀπαμφιάσας τῆς ἀλληγορίας...”. Ιωάννης Χρυσόστομος, *Κατὰ Ιουλιανοῦ*, 546. Πιτσάκης, “Ομοφυλόφιλοι”, 193.

¹²⁵ “Ὁὐ γὰρ ἔστιν, οὐκ ἔστι ταύτης τῆς ὕβρεως ἀλογώτερόν τε καὶ χαλεπώτερον. Εἰ γὰρ περὶ πορνείας διαλεγόμενος ὁ Παῦλος ἔλεγεν, ὅτι πᾶν ἀμάρτημα, ὃ ἐὰν ποιήσῃ ἄνθρωπος, ἐκτὸς τοῦ σώματός ἐστιν· ὃ δὲ πορνεύων εἰς τὸ ἴδιον σῶμα ἀμαρτάνει· τί ἂν εἴποιμεν περὶ τῆς μανίας ταύτης, ἥ τοσοῦτον πορνείας χείρων ἔστιν, ὅσον οὐδὲ ἔστιν εἰπεῖν; Οὐδὲ γὰρ τοῦτο λέγω μόνον, ὅτι γέγονας γυνή, ἀλλ’ ὅτι ἀπώλεσας καὶ τὸ εἶναι ἀνὴρ, καὶ οὔτε εἰς ταύτην μετέστης τὴν φύσιν, οὔτε ἦν εἶχες διετήρησας, ἀλλὰ κοινὸς ἐκατέρας ἐγένον προδότης, καὶ παρὰ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἄξιος ἐλαύνεσθαι, καὶ καταλένεσθαι, ἅτε ἐκάτερον ἀδικήσας τὸ γένος. Καὶ ἵνα μάθῃς ἡλίκον τοῦτό ἐστιν, εἴ τις ἐλθὼν ἐπηγγέλλετο ἐξ ἀνθρώπων κύνα ποιεῖν σε, ἄρα οὐκ ἂν ὥς λυμεῶνα ἔφυγες; Ἀλλ’ ἰδοὺ οὐ κύνα ἐξ

Παρά την επιθετικότητα του, ο Χρυσόστομος μετά σημειώνει να έχουν στο νου τον φόβο του Θεού, δηλαδή να επιστρέψουν πίσω σε Εκείνον:

“Πόθεν οὖν ταῦτα ἐτέχθη τὰ κακά; Ἀπὸ τρυφῆς, ἀπὸ τοῦ μὴ εἰδέναι Θεόν· ὅταν γὰρ ἐκβάλωσί τινες αὐτοῦ τὸν φόβον, πάντα οἷχεται λοιπὸν τὰ καλά. Ἴν’ οὖν μὴ τοῦτο γένηται, ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ἀκριβῆ τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον¹²⁶.”

Στο τέλος του ίδιου λόγου γράφει:

“Ταῦτ’ οὖν εἰδότες, τὰ μὲν ἱμάτια ἀποθώμεθα τὰ χρυσᾶ, ἀνελώμεθα δὲ ἀρετὴν καὶ τὴν ἐκ ταύτης ἡδονήν. Οὕτω γὰρ καὶ ἐνταῦθα καὶ ἐκεῖ πολλῆς ἀπολαύσομεν τῆς τρυφῆς, καὶ τῶν ἐπηγγελμένων ἐπιτύχωμεν ἀγαθῶν, χάριτι καὶ φιланθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ¹²⁷.”

Επιπρόσθετα, σε ομιλία του για τα Σόδομα, ο Χρυσόστομος ξεκαθαρίζει ότι κανένας άνθρωπος δεν δύναται να θεραπεύσει τον “άρρωστο” ομοφυλόφιλο με θυμό και αυστηρότητα:

“Ὡ τῆς τοῦ δικαίου μακροθυμίας, ὧ ταπεινοφροσύνης ὑπερβολῇ. Τοῦτο ἀληθῶς ἀρετὴ, τό μετ’ ἐπιεικείας τοῖς τοιούτοις προσφέρεσθαι. Οὐδεὶς γὰρ τὸν νοσοῦντα θεραπεῦσαι βουλόμενος καὶ τὸν μαινόμενον σωφρονίσαι, μετὰ θυμοῦ καὶ ἀυστηρίας τοῦτο ποιεῖ¹²⁸.”

Δεν μπορούμε λοιπόν να μιλήσουμε για έναν Ιεράρχη που καλλιεργεί μίσος, όπως σημείωσαν κάποιοι ερευνητές. Οι ομοφυλόφιλοι αξίζουν λιθοβολισμό, αλλά ο Θεός αγαπά όλους τους αμαρτωλούς.

Ο Χρυσόστομος συγκρίνει τη “δαιμονική” ομοφυλοφιλική απόλαυση με την ετεροφυλοφιλική, που θεωρείται βέβαια καλύτερη και φέρνει ασφάλεια και χαρά¹²⁹, κάτι που μόνο μία σύζυγος μπορεί να έχει¹³⁰. Στο

ἀνθρώπων σαντὸν ἐποίησας, ἀλλὰ τὸ τούτου ζωὸν ἀτιμότερον· ἐκεῖνο μὲν γὰρ εἰς χρῆσιν ἐπιτήδειον, ὃ δὲ ἡταιρηκὸς οὐδαμοῦ χρήσιμος.” Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Υπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους*, 419. De Wet, “On Homoeroticism”, 205.

¹²⁶ Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Υπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους*, 420.

¹²⁷ Ο.π., 422.

¹²⁸ Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὀμιλίες εἰς τὴν Γένεσιν*, LIV, 400.

¹²⁹ Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Υπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους*, 472.

απόσπασμα δεν ξεχνά να συνδέσει την ομοφυλοφιλία με το άλλο αμάρτημα ενάντια στη φύση, την κτηνοβασία, για να τη μειώσει περισσότερο. Το επιχείρημα του Χρυσόστομου για την ομορφιά τού ετεροφυλοφιλικού έρωτα θεωρήθηκε επιτυχές και βυζαντινά έργα στους επόμενους αιώνες θα αναφέρονται στο ηθικό και αισθησιακό πλεονέκτημα του ετεροφυλοφιλικού σεξ¹³¹.

Οι ομιλίες του Ιεράρχη παραμένουν μία από τις πιο πολύτιμες πηγές για τη ρωμαϊκή κοινωνία του 4^{ου} και 5^{ου} αιώνα. Πολλοί ακροατές του όμως δεν επιθυμούσαν την επιβολή σε νέο τρόπο ζωής¹³². Πέρα από το φόβο του ότι η ανθρωπότητα κινδυνεύει, αν νεαροί άνδρες παίζουν τη θέση των γυναικών¹³³, μία άλλη παρατήρησή του είναι χαρακτηριστική, για να καταλάβουμε ένα μέρος της κοινωνίας της Αντιόχειας ή της Νέας Ρώμης¹³⁴, που δεν αφορά (μόνο) Παγανιστές:

“Καὶ μάλιστα ἐντεῦθεν ταχέως ἀλίσκεται τὸ τῶν γυναικῶν γένος, αἶ, ὅταν ὀργίζονται ταῖς θεραπαίνισι, τὴν οἰκίαν ἅπασαν τῆς κραυγῆς πληροῦσι τῆς ἑαυτῶν...Καὶ τὸ δὴ πάντων αἰσχυρύτερον, εἰσὶν οὕτως ἄγριαι καὶ ἀπηνεῖς, ὥς ἐπὶ τοσοῦτον μαστίζειν, ὥς μηδὲ αὐθημερὸν τοὺς μώλωπας σβέννυσθαι. Γυμνώσασαι γὰρ τὰς χόρας, καὶ τὸν ἄνδρα ἐπὶ τοῦτο χαλέσασαι...ἀλλὰ γυμνοῖς τὴν παιδίσκην, καὶ δεικνύεις τῷ ἀνδρί; καὶ οὐχ αἰσχύνῃ μὴ σὸν καταγνῶ; καὶ ἐπιπλέον αὐτὸν παροξύνεις, καὶ ἀπειλεῖς δήσειν, μυρία πρότερον λαιδορῆσαμένη τῇ ἀθλίᾳ καὶ ταλαιπώρῳ, Θεσσαλίδα, δραπετρίαν, προεστῶσαν καλοῦσα...Ταῦτα ἐν Χριστιανῶν οἰκίαις γίνεσθαι ἔδει;¹³⁵”

¹³⁰ Όμως ασφάλεια και απόλαυση δεν θα βρεθούν σε εταίρες. Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς το ρητόν «Διὰ δὲ τὰς πορνείας»*, 217. De Wet, “On Homoeroticism”, 206-207.

¹³¹ Πιτσάκης, “Ομοφυλόφιλοι”, 192-193.

¹³² Kaldellis, *New Roman Empire*, 140-142.

¹³³ Ιωάννης Χρυσόστομος, *Πρὸς τοὺς πολεμοῦντας*, 361.

¹³⁴ De Wet, “On Homoeroticism”, 189-190.

¹³⁵ Ιωάννης Χρυσόστομος, *Υπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους*, 109.

Ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός κάνει μερικές αναφορές, που δεν μπορούμε να ξεχωρίσουμε πάντα αν αναφέρονται σε όλη την ομοφυλοφιλία ή μόνο στην πορνεία¹³⁶ και καταδικάζει τους ομοφυλοφίλικους μύθους¹³⁷.

Ο Μέγας Βασίλειος και ο αδελφός του Γρηγόριος Νύσσης δίνουν τους εκκλησιαστικούς κανόνες: στον ΞΒ' Κανόνα του, ο θρυλικός επίσκοπος Καισαρείας επιθυμεί για τους “ἀρσενοφθόρους” 15 χρόνια αφορισμού, την ίδια τιμωρία δηλαδή για τους μοιχούς¹³⁸, ενώ ο Γρηγόριος στον Δ' Κανόνα του το ανεβάζει στα 18 χρόνια. Από την πλευρά της Εκκλησίας επισημαίνεται ότι υπάρχει πρόβλεψη “στο φιλανθρωπότερο” για μείωση της τιμωρίας της απομάκρυνσης από τη Θεία Κοινωνία, ανάλογα με τις συνθήκες και τη στάση που κράτησε ο μετανοημένος ομοφυλόφιλος¹³⁹.

Ο Ζ' Κανόνας του Μεγάλου Βασιλείου φαίνεται να συγκρίνει την ομοφυλοφιλία με άλλες αμαρτίες (φόνος, μοιχεία, ειδωλολατρία, κτηνοβασία και δηλητηρίαση), για τις οποίες υπάρχει διαφορετική τιμωρία. Σύμφωνα με τον Πιτσάκη, δεν πρέπει να θεωρείται αντίθετη με τους επόμενους κανόνες, γιατί, κατά τους μεταγενέστερους σχολιαστές, ο Βασίλειος αναφέρεται σε “ποιοτική” και όχι “ποσοτική” αντιμετώπιση των αμαρτιών¹⁴⁰.

¹³⁶ “ὕμῶν δὲ ποῖον δι’ ἡμᾶς κατωρχήσατο μεираκιον ἀσελγῆς, αἰσχρὰ λυγιζόμενον, καὶ καμπτόμενον;” Γρηγόριος Ναζιανζηνός, *Λόγοι*, 217.

“ Ἀβρῶν κλάσεις τε παίδων

Κινουμένων ἀνάνδρως,

Καὶ παρθένων ἔλιγμους

Γυμνουμένων ἀθέσμως;”. Γρηγόριος Ναζιανζηνός, *Ποιήματα*, 1138.

¹³⁷ “Τίνων ἔρωτες, εἰπέ μοι, καὶ ἀρρένων,

Δεῖ γὰρ πλέον τι τοὺς θεοὺς ὕμῶν ἔχειν.

Τίνων Φρυγίσκοι μείρακες καὶ συμπόται,

Ἦδιστον νέκταρ οἶνοχοῦντες ἐκλύτως;” Ο.π., 740.

¹³⁸ ΝΗ' Κανόνας: “Ὁ μοιχεύσας, ἐν ἰε’ ἔτεσιν ἀκοινώνητος ἔσται τῶν ἁγιασμάτων, οἰκονομηθήσεται δὲ τὰ ἰε’ ἔτη ἐπ’ αὐτῷ οὕτως· ἐν τέσσαρσι μὲν ἔτεσι προσκλαίων ἔσται· ἐν πέντε δὲ ἀκροώμενος· ἐν τέσσαρσιν ὑποπίπτων· ἐν δυσὶ συνεστῶς ἄνευ κοινωνίας”. ΞΒ' Κανόνας: “Ὁ τὴν ἀσχημοσύνην ἐν τοῖς ἄρρεσιν ἐπιδεικνύμενος, τὸν χρόνον τοῦ ἐν τῇ μοιχείᾳ παρανομοῦντος οἰκονομηθήσεται”. Joannou, *Les canons*, 145-146, 147.

¹³⁹ Ο.π., 212-216. Πιτσάκης, “Ὁμοφυλόφιλοι”, 196.

¹⁴⁰ Joannou, *Les canons*, 103-104. Πιτσάκης, “Ὁμοφυλόφιλοι”, 195.

Εξάλλου, ο Απόστολος Παύλος (βλ. Εισαγωγή) είχε σημειώσει πως οι ομοφυλόφιλοι δεν θα έχουν ειδική τιμωρία σε σχέση με τους υπόλοιπους αμαρτωλούς. Όλοι τους θα έχουν την ίδια αντιμετώπιση. Ο Β' Κανόνας της Πενθέκτης Συνόδου το 692 θα κάνει επίσημους τους κανόνες των δύο Καππαδόκων αδελφών και αποτελούν ως σήμερα μέρος του κανονικού δικαίου της Ορθόδοξης Εκκλησίας¹⁴¹.

Επιπρόσθετα, λίγο πριν ή μετά τον θάνατο του Μεγάλου Βασιλείου (379) έχουμε τις *Αποστολικές Διαταγές*, μία συλλογή εκκλησιαστικού δικαίου και λειτουργικών ζητημάτων, όπου πολλά κεφάλαιά της ασχολούνται με την καταδίκη της “ασέλγειας των Σοδόμων”¹⁴².

Στη Δυτική Αυτοκρατορία, ο Αυγουστίνος επικεντρώνεται σε ομοφυλοφιλικές περιπτώσεις, που συμβαίνουν σε γυναικείες μονές. Στις *Επιστολές* του, επικρίνει παντρεμένες γυναίκες ή κοπέλες, που θέλουν να παντρευτούν και έχουν λεσβιακές δραστηριότητες και, ακόμα πιο σκληρά, όταν αυτές συμβαίνουν από την πλευρά των μοναχών. Η αγάπη μεταξύ τους πρέπει να είναι πνευματική και όχι σαρκική. Είναι μάλιστα για αυτόν τον λόγο για τον οποίο δίνονται οδηγίες στις μοναχές για την παρουσία τους εκτός της μονής σε ομάδες των τριών ή περισσότερων, με αυτές που θα επιλέξει η ηγουμένη (για να πάνε στα λουτρά ή για άλλον λόγο)¹⁴³.

Στους άνδρες μοναχούς, ο επίσκοπος Ιππώνος συμπληρώνει πως το αρρενωπό τους χαρακτηριστικό πρέπει να διατηρηθεί και εντός της μονής. Οι μοναχοί πρέπει να μην έχουν μακριά μαλλιά, γιατί θα δώσουν την εντύπωση πως είναι θηλυπρεπείς¹⁴⁴.

¹⁴¹ Ο.π., 196-197.

¹⁴² *Αποστολικαὶ Διαταγαί*, II, 180, 326, 382. Ο.π., III, 30. Πιτσάκης, “Ομοφυλόφιλοι”, 198. Για αυτές βλ. Schminck, *ODB*, 141.

¹⁴³ Αυγουστίνος, *Επιστολαί*, 963-964. Brooten, *Love Between Women*, 350-351.

¹⁴⁴ Αυγουστίνος, *De Opere Monachorum*, 578-580. Brooten, *Love Between Women*, 352-353. Για την λανθασμένη άποψη του Crompton, *Homosexuality and Civilization*, 137-139, ότι το

ζ) Απαγορεύσεις, ποιήματα και ιατρικές συμβουλές από τα τέλη του 4^{ου} ως τις αρχές του 6^{ου} αιώνα

Πληροφορίες για μονές έρχονται από τον Σενούθιο (4^{ος} αι. – 465), Κόπτη ηγούμενο μιας κοινής κοινότητας μοναχών, ανδρών και γυναικών, στη Λευκή Μονή της δυτικής όχθης του Νείλου, που άκμασε μετά το 383. Στο έργο του για τη μοναστική ζωή, σημειώνει τους τρόπους, με τους οποίους οι μοναχοί μπορούν να μην κρατήσουν τον όρκο τους, όπως με το ετεροφυλόφιλο ή ομοφυλόφιλο σεξ, την παιδεραστία και τον αυνανισμό. Ο Σενούθιος αναφέρει ότι όσοι πλησιάζουν τους γείτονές τους για σαρκικούς λόγους ή κοιμηθούν μαζί τους, είτε άνδρας με γυναίκα, άνδρας με άνδρα, ή γυναίκα με γυναίκα, θα αναθεματιστούν¹⁴⁵.

Για την παιδεραστία, ο Αιγύπτιος μοναχός ενοχοποιεί όχι μόνο τους άνδρες, αλλά και τις γυναίκες. Οι ανήλικοι δεν κατηγορούνται για την πράξη, σε αντίθεση με άλλες γνώμες στην Αρχαιότητα¹⁴⁶.

Οι οδηγίες του Σενούθιου προσφέρουν μία ιδέα για την κατάσταση σε ένα μοναστήρι της Αιγύπτου, γύρω στον 4^ο αιώνα. Έχοντας υπόψη ότι λεσβιακά ερωτικά ξόρκια του 2^{ου} ως 4^{ου} αιώνα από την Αίγυπτο δεν απέχουν πολύ από την περίοδο που έζησε, ο Σενούθιος έπαιρνε μέτρα για άτομα που δεν είχαν ξεχάσει το παρελθόν τους¹⁴⁷.

Ένα ιατρικό εγχειρίδιο των τελών του 4^{ου} αιώνα όμως αδιαφορεί για τη σεξουαλικότητα των αναγνωστών του. Στις θεραπείες για την ανικανότητα των ανδρών, ο Θεόδωρος Πρισκιανός, στρατιωτικός ιατρός του αυτοκράτορα της Δύσης Γρατιανού, θα προτείνει στο *Περί εὐπορίστων* μεταξύ άλλων ξεκούραση την ημέρα όπως τη νύχτα, ερωτικά έργα που θα

παρελθόν του Αυγουστίνου περιλάμβανε και ομοφυλοφιλική σχέση βλ. Soble, "Some Misconceptions".

¹⁴⁵ Brooten, *Love Between Women*, 348-349.

¹⁴⁶ Ο.π., 349-350.

¹⁴⁷ Για τα ξόρκια βλ. Ο.π., 73-113, 350.

ανάψουν την ψυχή και να φροντίσουν για τις σεξουαλικές υπηρεσίες από κοπέλες ή νεαρούς¹⁴⁸.

Στους αναγνώστες δεν συμπεριλαμβάνονται όλοι. Έναν αιώνα αργότερα, ο ιατρός Καίλιος Αυρηλιανός χαρακτηρίζει τις λεσβίες, που αναφέρονται για πρώτη φορά σε ιατρικό έργο, και τους παθητικούς ομοφυλόφιλους άνδρες, ως άτομα με ψυχική ασθένεια. Επισημαίνεται πως η ομοφυλοφιλία στον Αυρηλιανό δεν είναι από μόνη της ψυχική ασθένεια, γιατί σε ένα άλλο σημείο του εγχειρίδιου οι υγιείς άνδρες διακρίνονται για την επιθυμία τους σε γυναίκες και αγόρια¹⁴⁹.

Μαρτυρίες για “ανδρόγυνα” από τον 4^ο προς στον 5^ο αιώνα δίνει ο επίσκοπος Αστέριος Αμασείας, που περιγράφει για “άνδρογύνους, καὶ γυναιξὶ πόρναις, ὧνιον παρεχούσαις τῷ δημίῳ τὸ σῶμα”¹⁵⁰. Ο Ισίδωρος Πηλουσιώτης θα γράψει πως αυτός που απολαμβάνει να βλέπει τη θέα των “άνδρογύνων, τῶν τὸν ἀνθρώπινον ἐξορχουμένων βίον” δεν έχει ανδρικό φρόνημα¹⁵¹ και ο Όσιος Νείλος θα συμβουλέψει να αποφεύγει κανείς τους “ἀκαθάρτους” νέους¹⁵². Τον 5^ο αιώνα, ο γραμματικός Ησύχιος Αλεξανδρινός θα ορίσει τις ομοφυλόφιλες στο Λεξικό του ως “διεταρίστριαι· γυναικες αἱ τετραμμέναι πρὸς τὰς ἐταίρας ἐπὶ συνουσίᾳ, ὡς οἱ ἄνδρες. οἶον τριβάδες¹⁵³”.

Παρά την άνοδο του Χριστιανισμού, η ομοφυλοφιλία στα ποιήματα δεν εξαφανίστηκε για έναν ακόμα αιώνα. Στα Διονυσιακά του Νόννου Πανοπολίτη, τον 5^ο αιώνα, εξυμνείται ο έρωτας του Διόνυσου για τον σάτυρο Άμπελο. Ο έρωτας Διόνυσου – Άμπελου, σύμφωνα με τον ποιητή,

¹⁴⁸ Θεόδωρος Πρισκιανός, *Περί εὐπορίστων*, 133. Γουρναρόπουλος, “Ιατρική υπηρεσία”, 548. Kaldellis, *Byzantine Curiosities*, 25.

¹⁴⁹ Καίλιος Αυρηλιανός, 398 (επιθυμίες για γυναίκες και νεαρούς), 848-850 (λεσβίες). Boehringer, *Female Homosexuality*, 323-325 (αν και δεν μπορούμε να δεχτούμε την άποψή της για μερική χριστιανική επεξεργασία). Williams, *Roman Homosexuality*, 234-235.

¹⁵⁰ Αστέριος Αμασείας, 221. Κουκουλές, *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, VI, 509.

¹⁵¹ Ισίδωρος Πηλουσιώτης, 525.

¹⁵² Νείλος, 284.

¹⁵³ Ησύχιος Αλεξανδρινός, 608. Kaldellis, *Byzantine Curiosities*, 17.

έφερε στους θνητούς το ομώνυμο με τον σάτυρο δώρο του θεού (άμπελος)¹⁵⁴.

Στην Κωνσταντινούπολη διαβάζουμε για τον συνονόματο γιο του αυτοκράτορα Ζήνωνα (474-491) και τον τρόπο ζωής του από τη Σούδα:

“Ζήνων, βασιλεὺς Ρωμαίων. ὃς Ζήωνα τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν διάδοχον καταλιμπάνειν θέλων κομιδῇ νέον προηγέ τε δι’ ἀξιῶν καὶ σωμασκεῖσθαι ἐκέλευεν εἰς ἐπίδοειν τῆς ἡλικίας. οἱ δὲ βασιλικοὶ ἐν ἐξουσίᾳ γενόμενοι τοῦ ἄδην τὰ δημόσια καταναλίσκειν συβαριτικῶς τὸν νέον κραιπαλᾶν ἐνήργουν καὶ μαστροπεύοντες αὐτῷ τοὺς συνήβους πρὸς τοὺς τῶν ἀρρένων ἔρωτας λυσσᾶν ἐπαίδευσαν ἐκτόπως. Διαίτης οὖν ἐν ἡδοναῖς καὶ τύφῳ τιθεμένης τὸ καλὸν ἐθὺς γενόμενος καὶ τὴν ὑποτυφωμένην ἀλαζονείαν ἐπὶ τῇ βασιλικῇ караδοκία διὰ τῶν προσώπων ἀπεμφαίνων ἀκροβατεῖν τε ἤρξατο καὶ μετέωρον τὸν αὐχένααῖρειν καὶ, συλλήβδην φάναι, προσέχειν πᾶσιν ὡς οἰκέταις ἀνθρώποις. Ἀλλ’ ὁ πάντων ἔφορος τὴν φυσικὴν καὶ διδακτικὴν κακότητα αὐτοῦ τεθεαμένος, διαρρέυσαντα τῇ γαστρὶ καὶ ἀναισθήτως ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἐς τὴν εὐνὴν ἀποπατοῦντα, πρόωρον τῶν ἀνθρωπείων ἐδικαίως ἐκβῆναι¹⁵⁵”.

Οι θεολογικές ἐρίδες των τελῶν του 5^{ου} και των αρχῶν του 6^{ου} αἰῶνα θα κάνουν την ομοφυλοφιλία μέσο κατασυκοφάντησης εχθρῶν. Ο αυτοκράτορας Αναστάσιος Α' (491-518) θα κατηγορήσει τον πατριάρχη Μακεδόνιο Β' (496-511) για αἵρεση και παιδεραστία και θα τον εξορίσει στη Μικρά Ασία. Ο ἴδιος ο Μακεδόνιος μάλλον ἦταν ευνούχος και η φύση του βοήθησε τον Αναστάσιο να τον κατηγορήσει¹⁵⁶. Αυτή η τακτική θα επαναληφθεῖ λίγες δεκαετίες αργότερα ἀπὸ τον πιο φιλόδοξο Βυζαντινὸ αυτοκράτορα.

¹⁵⁴ Νόννος, *Διονυσιακά*, 209-217, 227-235. Smith, “Agathias and Paul”, 501.

¹⁵⁵ Σούδα, II, 508-509.

¹⁵⁶ Θεοφάνης, 155. Kaldellis, *New Roman Empire*, 238. Για τους ευνούχους βλ. παρακάτω σ. 67-70.

η) *Infanda libido*: Η νομοθεσία και η ποίηση επί Μεγάλου Ιουστινιανού

Οι νομικές μεταρρυθμίσεις του Ιουστινιανού Α' (527-565) θα φέρουν νέα αντιμετώπιση: ο ενεργητικός και ο παθητικός ρόλος εξαφανίζονται και η ανδρική ομοφυλοφιλία καταδικάζεται συνολικά από το ρωμαϊκό δίκαιο¹⁵⁷. Οι αλλαγές αυτές ήταν μέρος της ηθικής ανασυγκρότησης του Ιουστινιανού, που περιλάμβανε μεταξύ άλλων την καταπολέμηση του τζόγου και της πορνείας¹⁵⁸.

Ο Ιουστινιανός με την υποστήριξη του Τριβωνιανού θα δημοσιεύσει τον πρώτο νόμο κατά της ομοφυλοφιλίας με τις *Εισηγήσεις*, το εγχειρίδιο για τους πρωτοετείς σπουδαστές της νομικής, στις 21 Νοεμβρίου 533¹⁵⁹. Στις *Εισηγήσεις* 18.4.4. ανακηρύχτηκε πως ο νόμος του Αυγούστου για τη μοιχεία, η *Lex Iulia de adulteriis coercendis*,

*“non solum temeratores alienarum nuptiarum gladio punit, sed etiam eos, qui cum masculis infandam libidinem exercere audent”*¹⁶⁰.

Η *infanda libido* (απαγορευμένη επιθυμία) αποδεικνύει την ενισχυμένη επιρροή του Χριστιανισμού. Στο πνεύμα της ηθικής ανασυγκρότησης που ήθελε ο Αύγουστος και επαναφέρει ο Ιουστινιανός με το δικό του πρόγραμμα, πλέον όλοι οι ομοφυλόφιλοι άνδρες θα αντιμετώπιζαν τη θανατική ποινή¹⁶¹.

Ο Προκόπιος, που αποκαλεί “νόσο” την ομοφυλοφιλία στα *Ανέκδοτά* του, αναφέρει νόμο εναντίον της παιδεραστίας, ενώ δεν εγκρίνει τη σκληρότητά του. Ο ιστορικός φαίνεται πολύ δυσαρεστημένος με το γεγονός ότι θα κυνηγούσε εκείνους που ήταν ένοχοι για το έγκλημα πριν την καθιέρωση του νόμου (αναδρομική εφαρμογή του νόμου). Οι μαρτυρίες ανδρών, παιδών και δούλων θα μετρούσαν στις κατηγορίες και

¹⁵⁷ Harper, *From Shame to Sin*, 155-156.

¹⁵⁸ Kaldellis, *New Roman Empire*, 271-272.

¹⁵⁹ Ο.π., 270.

¹⁶⁰ Ιουστινιανός, *Εισηγήσεις*, 55.

¹⁶¹ Harper, *From Shame to Sin*, 156.

η ποινή ήταν η αποκοπή του πέους/καυλοτομή, που σήμαινε χωρίς αμφιβολία θάνατο¹⁶².

Η αναφορά του Προκόπιου για εφήβους και δούλους ως κατηγορούς φανερώνει ότι μπορεί να ήταν στόχοι των κατηγορουμένων και έτσι από τον νόμο εξαιρούνταν τα αρσενικά θύματα παρενόχλησης και βιασμού. Οι δήμοι της Πόλης ήταν για τον ιστορικό ένοχοι για το τελευταίο, καθώς μεταξύ των εγκλημάτων των Πρασίνων και των Βένετων ήταν και η ασέλγεια σε παιδιά των αριστοκρατών¹⁶³.

Κανένας νόμος περί παιδεραστίας δεν έχει σωθεί στο νομικό έργο του Ιουστινιανού. Ο Πιτσάκης υποθέτει ότι ήταν η αυτοκρατορική αυθαιρεσία και όχι η έκδοση νόμου¹⁶⁴. Ο Harper συνδυάζει την πληροφορία του Προκόπιου για νόμο με αυτή του Μαλάλα, για τη διαταγή του Ιουστινιανού περί καυλοτομής των παιδεραστών¹⁶⁵, γράφοντας ότι ο νόμος σώζεται μόνο σε αυτούς τους δύο συγγραφείς και βγήκε αμέσως μετά τον διωγμό του Ιουστινιανού¹⁶⁶. Ο Καλδέλλης υπονοεί την ανανεωμένη *Lex Iulia* και αφορά όλες τις ομοφυλοφιλικές πράξεις¹⁶⁷.

Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε πότε ακριβώς έγιναν οι διωγμοί. Πιθανότατα συνέβησαν το 528 ή 529 (χρονολόγηση των διωγμών από τον Μαλάλα) ή το 534 (η *Lex Iulia* των *Εισηγήσεων* τέθηκε σε ισχύ στις 30 Δεκεμβρίου 533)¹⁶⁸.

Οι υπόλοιποι ιουστινιάνειοι νόμοι εναντίον της ομοφυλοφιλίας ήταν οι Νεαρές 13, 77, 80, 123 και 141. Η δεύτερη και η τελευταία ασχολούνται αποκλειστικά με το έγκλημα της έλξης στο ίδιο φύλο.

¹⁶² Προκόπιος, *Ανέκδοτα*, 112. Πιτσάκης, "Ομοφυλόφιλοι", 208-209.

¹⁶³ Προκόπιος, *Ανέκδοτα*, 72. Sarris, *Justinian*, 60-61.

¹⁶⁴ Πιτσάκης, "Ομοφυλόφιλοι", 207-208.

¹⁶⁵ Ιωάννης Μαλάλας, 365.

¹⁶⁶ Harper, *From Shame to Sin*, 156.

¹⁶⁷ Προκόπιος, *Ανέκδοτα* (έκδ. Kaldellis), 55 υποσημείωση 87.

¹⁶⁸ Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία*, I, 418.

Με τη Νεαρά 13 το 535 και ως συνέπεια της Στάσης του Νίκα, ο αυτοκράτορας ιδρύει το νέο αξίωμα του πραίτορα του δήμου/*praetor populi*, που, εκτός από τον έλεγχο των πυροσβεστών και ενός στρατιωτικού σώματος, αντιμετώπιζε εγκλήματα σαν την αστρολογία και την ομοφυλοφιλία, σύμφωνα με τον Προκόπιο¹⁶⁹.

Στην Νεαρά 77¹⁷⁰, εμπνευσμένος από βιβλικές περικοπές¹⁷¹, ο Ιουστινιανός γράφει πως εκείνοι που είναι μαζί εξαιτίας της διαβολικής ενέργειας πρέπει να έχουν στο νου τους τον φόβο του Θεού και τη μέλλουσα κρίση, να απέχουν από ασεβείς πράξεις και να ακολουθήσουν τον σωστό τρόπο ζωής. Τα συγκεκριμένα πλημμελήματα, σύμφωνα με τον αυτοκράτορα, προκαλούν θεϊκή οργή με τη μορφή λιμών, λοιμών και σεισμών. Αν δεν αλλάξουν την ασεβή ζωή τους, θα υποστούν τις σκληρές τιμωρίες από τον έπαρχο της Πόλης, ο οποίος προειδοποιείται να μην αγνοήσει τους κατηγορούμενους, γιατί θα τιμωρηθεί και ο ίδιος¹⁷². Ο στόχος της Νεαράς 77 είναι παραινετικός, καθώς δεν εισάγει νέα τιμωρία κατά της ομοφυλοφιλίας¹⁷³.

Στη Νεαρά 80 στα 539 δημιουργείται το δικαστικό αξίωμα του *quaesitor*. Εκτός από την ευθύνη του για τον περιορισμό της παραμονής των ξένων στην Πόλη και την υποχρέωση των ανέργων σε εργασία σε κρατικά εργαστήρια, ο Προκόπιος συμπληρώνει πως ο *quaesitor* ασχολούνταν με κατηγορίες ομοφυλοφιλίας¹⁷⁴.

¹⁶⁹ Ιουστινιανός, *Νεαράί*, 99-105. Προκόπιος, *Ανέκδοτα*, 122-124. Berger, *Κωνσταντινούπολη*, 42. Kaldellis, *New Roman Empire*, 294.

¹⁷⁰ Για τις διαφορετικές θέσεις για τη χρονολόγηση της Νεαράς βλ. Πιτσάκης, "Ομοφυλόφιλοι", 215. Boswell, *Social Tolerance*, 171. Πρβλ. Ιουστινιανός, *Νεαράί* (έκδ. Miller-Sarris), 539 υποσημείωση 1, 931.

¹⁷¹ Γένεσις 19:12. Ιεζεκιήλ 33:11. Ιουστινιανός, *Νεαράί* (έκδ. Miller-Sarris), 539-540 υποσημειώσεις 2 και 4.

¹⁷² Ιουστινιανός, *Νεαράί*, 382-383.

¹⁷³ Πιτσάκης, "Ομοφυλόφιλοι", 215.

¹⁷⁴ Ιουστινιανός, *Νεαράί*, 390-396. Προκόπιος, *Ανέκδοτα*, 150. Berger, *Κωνσταντινούπολη*, 42-43. Kaldellis, *New Roman Empire*, 293-294.

Το 546, η Νεαρά 123 απευθύνεται στα κοινόβια. Ο Ιουστινιανός ορίζει πως μοναχοί και μοναχές πρέπει να κοιμούνται ξεχωριστά ο ένας από τον άλλο, ώστε να έχουν απόδειξη για την σωστή διαγωγή τους στη ζωή του μοναστηριού. Δεν αναφέρεται άμεσα στον ομοερωτισμό¹⁷⁵.

Η Νεαρά 141 έχει ίδιο στόχο με την 77, συμβουλεύει αντί να φέρει ποινή¹⁷⁶. Γράφτηκε το 559, ενώ είχε προηγηθεί ο σεισμός που χτύπησε τη Βασιλεύουσα τον Δεκέμβριο του 557 και η επανεμφάνιση της πανώλης το 558. Απευθυνόμενος προς τους Κωνσταντινουπολίτες, ο Ιουστινιανός, χρησιμοποιώντας και εδώ βιβλικές περικοπές¹⁷⁷, επαναλαμβάνει την οργή του Θεού και ονομάζει τη νόσο της διαφθοράς των ανδρών "αθεϊστική", υπενθυμίζοντας την καταστροφή στα Σόδομα. Στους παραβάτες δίνεται η ευκαιρία να ζητήσουν συγχώρεση από τον πατριάρχη και να υποβληθούν στα δικά του επιτίμια, με προθεσμία ως το Πάσχα (η Νεαρά βγήκε στις Ειδούς του Μαρτίου, δηλαδή τη Μεγάλη Τεσσαρακοστή)¹⁷⁸.

Τα γνωστά ονόματα που εκτελέστηκαν ήταν δύο επίσκοποι, ο Ρόδου Ησαΐας και ο Διοσπόλεως της Θράκης Αλέξανδρος, που καθαιρέθηκαν αρχικά από τον έπαρχο της Πόλεως Βίκτωρα. Για τον Μαλάλα οι επίσκοποι τιμωρήθηκαν διαφορετικά. Ο Ησαΐας βασανίζεται και εξορίζεται, ο Αλέξανδρος "κανυλοτομείται" και διαπομπεύεται με μυτερό καλάμι στο "αἰδοίο" του. Για τον Θεοφάνη και τον Κεδρηνό και ο Ησαΐας είχε την τιμωρία του Αλέξανδρου. Οι επίσκοποι δεν ήταν οι μόνοι. Ο Κεδρηνός σημειώνει:

¹⁷⁵ Ιουστινιανός, *Νεαραί*, 619. Troianos, "Rechtsquellen", 34.

¹⁷⁶ Ο.π., 33.

¹⁷⁷ Ιεζεκιήλ 33:10, Προς Ρωμαίους 2:4-5, Γένεσις 19:1-25, Προς Ρωμαίους 1:26-27. Κατά Ματθαίον 3:8. Ιουστινιανός, *Νεαραί* (έκδ. Miller-Sarris), 929-930 υποσημειώσεις 2-7.

¹⁷⁸ Ιουστινιανός, *Νεαραί*, 703-704. Πιτσάκης, "Ομοφυλόφιλοι", 216-217.

“ὕπῃρχον δὲ καὶ τῶν πολιτῶν καὶ συγκλητικῶν πολλοὶ καὶ τῶν ἀρχιερέων οὐκ ὀλίγοι, οἳ ἐτμηθέντες καὶ δημευθέντες κατὰ τὴν ἀγορὰν γυμνοὶ οἰκερῶς ἐτελεύτησαν¹⁷⁹”.

Ο Μαλάλας και η Νεαρά 77 μάς δίνουν και τον κυριότερο αξιωματούχο που ασχολείται με το έγκλημα της ομοφυλοφιλίας (πέρα από τον *quaesitor* και τον πραιτόρα του δήμου/*praetor populi*), που δεν είναι άλλος από τον έπαρχο της Πόλεως/*praefectus Urbis Constantinopolitanae*, υπεύθυνο για την τάξη και την ασφάλεια στη Βασιλεύουσα¹⁸⁰.

Η αυτοκράτειρα Θεοδώρα κατευθύνθηκε εναντίον των Πρασίνων και διέταξε την εκτέλεση χωρίς δίκη ενός Βασιανού από τον πραιτόρα του δήμου, αφού την είχε συκοφαντήσει. Ο Βασιανός βρέθηκε ένοχος για ομοφυλοφιλία και για την εκτέλεσή του χρειάστηκε να τον βγάλουν από ναό που είχε βρει καταφύγιο. Ένας άλλος Πράσιнос, ο Διογένης, θα αντιμετώπιζε την ίδια μοίρα, αλλά αθώωθηκε, με τους Κωνσταντινουπολίτες να γιορτάζουν την απόφαση, σύμφωνα με τον Προκόπιο¹⁸¹.

Ο Κόπτης επίσκοπος Ιωάννης του Νικίου (δεύτερο μισό 7^{ου} αι.) μάς πληροφορεί για τον πιο σημαντικό ιεράρχη που υποτίθεται ότι ήταν σοδομίτης, τον φανατικό Ορθόδοξο πατριάρχη Αλεξανδρείας Παύλο (537-540). Ο Παύλος αντικατέστησε, με εντολή του Ιουστινιανού, τον Μονοφυσίτη προκάτοχό του το 537¹⁸², αλλά για τον Ιωάννη ήταν ένας μισητός Νεστοριανός, που βρέθηκε σε λουτρό να κάνει σεξ με έναν διάκονό του, με αποτέλεσμα την καθαίρεσή του¹⁸³.

Η απομάκρυνση και όχι η εκτέλεση του Παύλου δεν βγάζει νόημα και στην πραγματικότητα τα αίτια συνδέονται με την αναποτελεσματική

¹⁷⁹ Θεοφάνης, 177. Γεώργιος Κεδρηνός, I, 645-646. Ιωάννης Μαλάλας, 364-365. Πιτσάκης, “Ομοφυλόφιλοι”, 209.

¹⁸⁰ Περισσότερα για τον έπαρχο της Πόλεως βλ. Κόλιας - Χρόνη, *Επαρχικόν Βιβλίον*, 13-25.

¹⁸¹ Προκόπιος, *Ανέκδοτα*, 124-126. Πιτσάκης, “Ομοφυλόφιλοι”, 210.

¹⁸² Kaldellis, *New Roman Empire*, 286.

¹⁸³ Ιωάννης του Νικίου, 396. Maréchal, *Baths in Late Antiquity*, 67.

πατριαρχία του. Ο Παύλος είχε λάβει την εξουσία να ζητά υποστήριξη από τους πολιτικούς και στρατιωτικούς αξιωματούχους της Αιγύπτου και ίσως να τους απολύει. Ο διάκονος Ψόης, ο “ερωμένος” του Παύλου, προειδοποίησε έναν από τους διοικητές (ίσως Μονοφυσίτη) ότι ο Παύλος ήθελε να τον διώξει. Ο πατριάρχης το μαθαίνει, διατάζοντας τη φυλάκιση του Ψόη, όπου και πεθαίνει στη φυλακή. Ο Παύλος είχε ξεπεράσει τα όρια και η οικογένεια του Ψόη είχε επαφές με την Κωνσταντινούπολη. Οι εμπλεκόμενοι αξιωματούχοι εκτελέστηκαν και ο Παύλος έχασε τον πατριαρχικό θρόνο, ίσως με εντολή της Θεοδώρας. Η ανεξέλεγκτη συμπεριφορά του πατριάρχη και των αξιωματούχων προκάλεσαν την πτώση τους, ενώ ο επίσκοπος Ιωάννης καταγράφει τον Παύλο ως ομοφυλόφιλο, για να προειδοποιήσει τους αναγνώστες του για τη σεξουαλική ανηθικότητα των αιρετικών Νεστοριανών (στους οποίους ο Παύλος δεν άνηκε)¹⁸⁴.

Χωρίς αμφιβολία, το αποτέλεσμα των διωγμών ήταν ο φόβος¹⁸⁵. Σύμφωνα με τον Ζωναρά, όταν ο Ιουστινιανός ρωτήθηκε για ποιο λόγο τιμωρεί τους ομοφυλόφιλους με την καυλοτομή, ο αυτοκράτορας απάντησε ότι:

“Εἰ δ’ ἄρα ἱεροσυλήκασιν, οὐκ ἂν τὴν χεῖρα τούτων ἀπέτεμον;¹⁸⁶”.

¹⁸⁴ Θεοφάνης, 222. Ο χρονογράφος αναφέρει πως ο Παύλος εξύμνησε το όνομα του αιρετικού και ενάντια στη Χαλκηδόνα πατριάρχη Αντιοχείας Σεβήρου (512-518). Προκόπιος, *Ανέκδοτα*, 244-248. Ψευδοζαχαρίας, 401. Demicheli, “Egitto”, 235-239. Hardy, “Egyptian Policy”, 36-37. Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία*, I, 496, 499-500. Για τη σημασία της Αιγύπτου βλ. Lilie, *Εισαγωγή*, 30-32. Stein, *Bas-Empire*, 389-391. Ο αιγυπτιακός κλήρος προσπαθούσε να ελέγξει ηθικά το ποίμνιό του και ο Ιωάννης ακολουθεί τη γραμμή τους: “...it is not unreasonable to assume John’s preoccupation with homosexuality was more than a mere extension of a long-standing rhetorical strategy by historians to heap such accusations onto already villainous historical figures. Rather, it reflected an attempt at a rhetorical strategy by which he could carry out his administrative duty, to explicitly warn his wards away from sexual behavior that would endanger themselves, their monastic communities, and the wider Christian community by exposing them to demonic influence”. Yirga, *Chronicle*, 133-136.

¹⁸⁵ Ιωάννης Μαλάλας, 365.

¹⁸⁶ Ιωάννης Ζωναράς, 158-159.

Πέρα από τα όρια της Αυτοκρατορίας, παρόμοιοι νόμοι θα υπάρξουν και στη Himyar/Υεμένη, μετά την επαναφορά των Χριστιανών στην εξουσία από τον Ιουστίνο Α' (518-527) και το Βασίλειο του Αξούμ μετά το 525. Οι *Νόμοι τῶν Ὁμηριτῶν*, γραμμένοι από τον επικεφαλής της βυζαντινής αποστολής Άγιο Γρηγόριο, υπό την επιρροή του Λευιτικού (δικαιολογημένα, αν σκεφτούμε τον ρόλο του ιουδαϊσμού στη Himyar, όμως δεν αποκλείουμε την εμπλοκή του Ιουστινιανού), τιμωρούν τους ομοφυλόφιλους με θάνατο¹⁸⁷.

Στη Δύση, φαίνεται ότι ο Ιουστινιανός επηρέασε εν μέρει το βησιγοτθικό δίκαιο, καθώς γύρω στο 650 καθιερώθηκε στην Ισπανία των Βησιγόθων, για ηθικούς λόγους, νόμος που επέβαλε τον ευνουχισμό των ομοφυλόφιλων¹⁸⁸.

Η απέχθεια του ταπεινής καταγωγής επαρχιώτη αυτοκράτορα για τη σεξουαλική ζωή στις πόλεις έπαιξε ρόλο, όμως πολλοί από τους ενόχους ήταν συγκλητικοί, ιεράρχες και Πράσινοι, μέλη των ανώτερων τάξεων και μάλλον εχθροί του αυτοκρατορικού ζευγαριού. Ο Ιουστινιανός πάντα επιθυμούσε τον απόλυτο έλεγχο του Κράτους και της Εκκλησίας και να συντρίψει τους εχθρούς του στο εσωτερικό. Η ενοχή των αριστοκρατικών εχθρών του σήμαινε ταυτόχρονα έλεγχο της περιουσίας τους και έτσι περισσότερα έσοδα¹⁸⁹ για τα οικοδομικά έργα και τους πολέμους του.

Ο Προκόπιος σημειώνει τις αυτοκρατορικές επιδιώξεις:

¹⁸⁷ Γρηγόριος, *Νόμοι τῶν Ὁμηριτῶν*, 584, 592, 604. Kaldellis, *New Roman Empire*, 266. Παπαστάθης, "Περί των Νόμων", 119, 122. Πιτσάκης, "Ομοφυλόφιλοι", 217-218. Sarris, *Justinian*, 94.

¹⁸⁸ *Leges Visigothorum*, 163 (3.5.4). Boswell, *Social Tolerance*, 174-176.

¹⁸⁹ Boswell, *Social Tolerance*, 172-173. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, I, 388-399. Morris, *Brothers*, 61. Πιτσάκης, "Ομοφυλόφιλοι", 209-211. Sarris, *Economy and Society*, 207. Ο ίδιος, *Justinian*, 48-49, 247.

“ οὐκ ἐς πάντα μέντοι κατ’ ἀρχὰς τὸ κακὸν ἤγετο, ἀλλ’ ὅσοι ἢ Πράσινοι εἶναι ἢ μεγάλη περιβεβλησθαι χρήματα ἔδοξαν ἢ ἄλλο τι τοῖς τυραννοῦσι προσκεκρουκότες ἐτύγχανον¹⁹⁰”.

Πρέπει να είμαστε προσεκτικοί με τη μυστική του ιστορία. Αλλά η εμπειρία έχει αποδείξει ότι “επιχειρήσεις με στόχο την ανάπτυξη της αρετής και των ηθών και την προστασία της δημόσιας τάξης” πρέπει να κρύβουν κάτι άλλο¹⁹¹.

Ένας άλλος “εγκληματίας” ήταν ο πραιτωριανός έπαρχος Ιωάννης ο Καππαδόκης¹⁹². Όλοι συμφωνούν για τη βαναυσότητα και την απληστία του, με τον Προκόπιο ωστόσο να αναγνωρίζει την ευφυΐα του Καππαδόκη και προσθέτει ότι ασχολούνταν με τις ασέλγειες του σώματος¹⁹³. Ο αξιωματούχος Ιωάννης Λυδός είναι εχθρικά διακείμενος προς τον Καππαδόκη και στο *De Magistratibus* γίνεται πιο συγκεκριμένος από τον Προκόπιο: ο Καππαδόκης περνούσε τον χρόνο του με εταίρες και νεαρούς στα λουτρά της πρωτεύουσας¹⁹⁴. Ο Καππαδόκης απομακρύνθηκε για πολιτικούς λόγους από τη Θεοδώρα και τη φίλη της και σύζυγο του Βελισαρίου Αντωνίνα το 541. Δεν τιμωρήθηκε ποτέ για την έλξη του σε άνδρες¹⁹⁵. Ο Ιουστινιανός μπορεί να αγνόησε τη σεξουαλική ζωή του Καππαδόκη, εξαιτίας των διοικητικών ικανοτήτων του, επειδή όμως οι πληροφορίες για την ομοφυλοφιλία του έρχονται από τους εχθρούς του (Προκόπιος και Ιωάννης Λυδός), πρέπει να είμαστε επιφυλακτικοί.

Οι διωγμοί του Ιουστινιανού κατά των ομοφυλόφιλων είναι οι μόνοι που συνέβησαν στη διάρκεια της βυζαντινής ιστορίας και οι διάδοχοί του δεν επιχείρησαν να τους επαναλάβουν¹⁹⁶. Πιστεύω πως ο αυτοκράτορας της

¹⁹⁰ Προκόπιος, *Ανέκδοτα*, 112.

¹⁹¹ Πιτσάκης, “Ομοφυλόφιλοι”, 210.

¹⁹² *PLRE*, III, 627-635.

¹⁹³ Προκόπιος, *Υπὲρ τῶν Πολέμων*, 176-178.

¹⁹⁴ Ιωάννης Λυδός, *De Magistratibus*, 258, 262. Πιτσάκης, “Ομοφυλόφιλοι”, 206.

¹⁹⁵ Προκόπιος, *Υπὲρ τῶν Πολέμων*, 190-198. Sarris, *Justinian*, 299-300.

¹⁹⁶ Kaldellis, *Byzantine Curiosities*, 152. Πιτσάκης, “Ομοφυλόφιλοι”, 225.

Reconquista είχε δύο στόχους στους νόμους του κατά της ομοφυλοφιλίας η οποία, ειλικρινά, δεν ήταν το κυριότερο πρόβλημά του: τον έλεγχο και την απομάκρυνση πολιτικών του αντιπάλων και να φέρει τον φόβο στους υπόλοιπους που κρύβονταν.

Η προσπάθεια του Ιουστινιανού να επιβάλλει τη χριστιανική ηθική του δεν είχε σπουδαίο αποτέλεσμα. Οι άνδρες, όταν πήγαιναν στην εκκλησία, μιλούσαν με τους φίλους τους για διάφορα κοσμικά και οικονομικά θέματα, κορόιδευαν τον ιερέα, κοιτούσαν τα σώματα των γυναικών, και έφευγαν πριν η Θεία Λειτουργία τελειώσει, κάνοντας την εκκλησία “πορνείο”. Οι γυναίκες δεν ήταν καλύτερες¹⁹⁷. Οι πληροφορίες του Αναστάσιου για την άτακτη συμπεριφορά των πιστών στους ναούς έναν αιώνα μετά τον Ιουστινιανό είναι ενδεικτικές.

Η προτροπή του Ιουστινιανού για πατριαρχική συγχώρεση των ομοφυλόφιλων θα χρησιμοποιήθηκαν από τους ίδιους, για να γλιτώσουν από τη θανατική ποινή. Οι μετάνοιες όμως δεν σταματούν τις αμαρτίες των περισσότερων.

Οι ιουστινιάνειες μεταρρυθμίσεις επηρέασαν την αναγέννηση της ερωτικής ποίησης, που κράτησε μέχρι τη δεκαετία του 580 και για την οποία ενδιαφέρθηκαν Παγανιστές και Χριστιανοί¹⁹⁸. Η ομοφυλοφιλία γίνεται και εδώ απαγορευμένη libido και η Μούσα παιδική δεν βρίσκεται πουθενά¹⁹⁹. Ένα από τα επιγράμματα ανήκει στον Ερατοσθένη Σχολαστικό, που προτιμά το “ρεαλιστικό” από το “ηθικό” επιχείρημα ενάντια στις σαρκικές επιθυμίες στο ίδιο φύλο: η γυναικεία ομορφιά διατηρείται σε αντίθεση με αυτή των νεαρών²⁰⁰.

Την προσοχή κερδίζουν ο Αγαθίας Σχολαστικός και ο Παύλος Σιλεντιάριος (ο οποίος έγραψε την *Έκφραση της Αγίας Σοφίας*). Τα έργα

¹⁹⁷ Αναστάσιος Σιναΐτης, 829-832. Kaldellis, *New Roman Empire*, 342.

¹⁹⁸ Ο.π., 342.

¹⁹⁹ Πιτσάκης, “Ομοφυλόφιλοι”, 212.

²⁰⁰ Ελληνική Ανθολογία, V, 272. Πιτσάκης, “Ομοφυλόφιλοι”, 212.

του Αγαθία στον Κύκλο νέων ἐπιγραμμάτων, που εκδόθηκε μετά τον θάνατο του Ιουστινιανού, το 567²⁰¹, έχουν προκαλέσει εντελώς διαφορετικές απόψεις, από την έγκριση του ηθικού προγράμματος του Ιουστινιανού ως την έμμεση αδιαφορία ή καταδίκη του²⁰².

Ο δεύτερος ιστορικός του αυτοκράτορα παρακαλεί την Αφροδίτη να γεμίσει την άδεια καρδιά του με μίσος για τον εαυτό του, αν ερωτευτεί έναν άνδρα, επειδή η ομοφυλοφιλία είναι μεγάλη αμαρτία²⁰³. Σε ένα άλλο ποίημα αποδέχεται τα καλά τού να είναι ένας άνδρας μακριά από το σεξ, αν όμως δεν αντέχει, ο κόσμος γύρω του είναι γεμάτος με γυναίκες. Για τον Σχολαστικό δεν χρειάζεται να κάνει κάτι που δεν κάνουν ακόμα και τα ζώα και να ατιμάσει τη φύση²⁰⁴. Σε ένα άλλο ποίημα, στο σημείο των ελαττωμάτων του έρωτα με μια επαγγελματία, ο Αγαθίας “χάνει το χιούμορ του”, γράφοντας ότι η δουλειά της είναι η χειρότερη και δεν ανήκει στον έρωτα, όπως και η “παιδομανία”²⁰⁵.

Σε δύο όμως ποιήματά τους με ρόλο επιστολών, ο Αγαθίας και ο Παύλος φαίνεται να υπονοούν κάποια πράγματα, που κάνουν τα προηγούμενα ποιήματα του Αγαθία ειρωνικά, να διαβάζονται με διαφορετικό νόημα και δικαιολογούν την έκδοση του Κύκλου μετά το 565²⁰⁶. Ο πρώτος γράφει στον δεύτερο ότι θέλει να είναι μαζί του σε ένα ειδυλλιακό τοπίο, μαζί με μία γυναίκα:

²⁰¹ Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, I, 433.

²⁰² Βλ. McGail, “Erotic Poetry” και Smith, “Agathias and Paul”.

²⁰³ *Ελληνική Ανθολογία*, V, 274.

²⁰⁴ *Ελληνική Ανθολογία*, IV, 38. Πιστάκης, “Ομοφυλόφιλοι”, 213.

²⁰⁵ Στο ποίημα ο Αγαθίας αναρωτιέται ποιος είναι ο προτιμότερος έρωτας. Ο έρωτας με παρθένο είτε θα σε οδηγήσει σε γάμο είτε σε καταδίκη για αποπλάνηση. Αυτός με τη σύζυγο κινδυνεύει να έχει μόνο καθήκον αντί για απόλαυση. Ο έρωτας με πόρνες είναι ακριβός, ενώ στο σεξ με χήρα είτε θα έχεις πολλούς ανταγωνιστές, ή η χήρα θα έχει τύψεις για τις πράξεις της. Αν δεθείς με τη θεραπαινίδα σου, θα πάρεις τη θέση της, με τη θεραπαινίδα ενός άλλου θα αποκτήσεις προβλήματα με τον νόμο. Η λύση για τον Αγαθία είναι ότι έκανε ο Διογένης ο Κυνικός μόνος του χωρίς να χρειάζεται τη διάσημη εταίρα Λαΐδα. *Ελληνική Ανθολογία*, V, 290. Είναι αξιοσημείωτο πως η βυζαντινή λέξη για τον αυνανισμό είναι η ίδια στα νέα ελληνικά (μαλακία). Kaldellis, *Byzantine Curiosities*, 17.

²⁰⁶ Smith, “Agathias and Paul”, 503-507.

“Ἐνθάδε μὲν χλοάουσα τεθηλότι βῶλος ὀράμνῳ
φυλλάδος εὐκάρπου πᾶσαν ἔδειξε χάριν·
ἐνθάδε δὲ κλάζουσιν ὑπὸ σκιεραῖς κυπαρίσσοις
ὄρνιθες δροσερῶν μητέρες ὀρταλίων,
καὶ λιγυρὸν βομβεῦσιν ἀκανθίδες· ἡ δ’ ὀλολυγῶν
τρύζει, τρηχαλαίαις ἐνδιάουσα βάτοις.
Ἀλλὰ τί μοι τῶν ἡδός, ἐπεὶ σέο μῦθον ἀκούειν
ἤθελον ἢ κιθάρης κρούσματα Δηλιάδος;
Καὶ μοι δισσὸς ἔρως περικίδνεται· εἰσοράαν γὰρ
καὶ σέ, μάκαρ, ποθέω καὶ γλυκερὴν δάμαλιν,
ἥς με περισμύχουσι μεληδόνες. Ἀλλὰ με θεσμοὶ
εἵργουσιν ῥαδινῆς τηλόθι δορκαλίδος”.

Ο Παύλος απαντά πως ο έρωτας δεν γνωρίζει νόμο και πως κανένας
άνδρας δεν μπορεί να υπηρετήσει ταυτόχρονα τους νόμους της Αθηνάς
(διπλό χτύπημα στον Ιουστινιανό, αναφέρει την παρθένο θεά της σοφίας
αντί για τον Θεό) και τον πόθο της Αφροδίτης:

“Θεσμὸν Ἔρως οὐκ οἶδε βιημάχος, οὐδέ τις ἄλλη
ἀνέρα νοσφίζει πρῆξις ἐρωμανίης.

Εἰ δέ σε θεσμοπόλοιο μεληδόνος ἔργον ἐρύκει,
οὐκ ἄρα σοῖς στέρνοις λάβρος ἔνεστιν ἔρως.

Ποῖος ἔρως, ὅτε βαιὸς ἀλὸς πόρος οἶδε μερίζειν
σὸν χρόα παρθενικῆς τηλόθεν ὑμετέρης;

Νηχόμενος Λεϊάνδρος ὅσον κράτος ἐστὶν ἐρώτων
δείκνυεν, ἐννυχίου κύματος οὐκ ἀλέγων·

σοὶ δέ, φίλος, παρέασι καὶ ὀλκάδες· ἀλλὰ θαμίζεις
μᾶλλον Ἀθηναίῃ, Κύπριν ἀπωσάμενος.

Θεσμοὺς Παλλὰς ἔχει, Παφίῃ πόθον. εἶπέ, τίς ἀνὴρ

εἰν ἐνὶ θητεύσει Παλλάδι καὶ Παφίῃ;’’²⁰⁷

Έχοντας βάση τον Διόνυσο και τον Απόλλωνα του Νόννου, που θρηνούν τον θάνατο του ερωμένου τους, Άμπελου και Υάκινθου, με τον πρώτο να θέλει να ακούσει ξανά τη φωνή του Άμπελου, ο Αγαθίας επιθυμεί να ακούσει τη φωνή του Παύλου περισσότερο από τη λύρα του θεού της Δήλου. Ο ποιητής χρησιμοποιεί τα ίδια λόγια με τον Νόννο: *σέο μῦθον ἀκούειν*²⁰⁸. Νιώθει “διπλό έρωτα” για την άγνωστη γυναίκα και τον φίλο του, αλλά οι νόμοι δεν τον αφήνουν²⁰⁹.

Ο διάδοχος του Ιουστινιανού, Ιουστίνος Β' (565-574/578), θα κατηγορήσει τον θείο του, στο θέμα των διαζυγίων, ότι δεν καταλάβαινε την ανθρώπινη φύση²¹⁰. Με σχετική βεβαιότητα, οι ομοφυλόφιλοι που κρύφτηκαν (και όχι μόνο) θα συμφωνούσαν με τον νέο αυτοκράτορα στο θέμα του έρωτα.

²⁰⁷ *Ελληνική Ανθολογία*, V, 282-284.

²⁰⁸ Νόννος, *Διονυσιακά*, 236-237.

²⁰⁹ Smith, “Agathias and Paul”, 511-513. Δεν πιστεύω ότι τα ποιήματα του Αγαθία και του Παύλου που έχουν πρωταγωνίστριες δύο γυναίκες, με εκείνη του Παύλου να ενδιαφέρεται για αρκετούς άνδρες και εκείνη του Αγαθία να ζηλεύει τη ζωή των ανδρών στην κοινωνία, αποδεικνύουν ομοερωτισμό και “*queer άρνηση της αρρενωπής εξουσίας*”, μετά από αιώνες εξύμνησης της ρωμαϊκής αρρενωπότητας. Για την άποψη του Smith βλ. Ο.π., 507-510. Είναι πιο πιθανό οι δύο άνδρες να απευθύνονται στην περίπτωση των γυναικών. Παύλος Σιλεντιάριος, *Επιγράμματα*, 151. Υπενθυμίζουμε ότι η εποχή του Ιουστινιανού χαρακτηρίζεται και από τις δυναμικές προσωπικότητες της Θεοδώρας και της Αντωνίνας, συζύγου του θρυλικού Βελισαρίου, η οποία είχε παρόμοιο παρελθόν με την αυτοκρατορική φίλη της.

²¹⁰ Ο Ιουστινιανός είχε κάνει εξαιρετικά δύσκολο σε ένα ζευγάρι να ζητήσει συναινετικό διαζύγιο, οπότε ο ανιψιός του το ακύρωσε. Ιουστινιανός, *Νεαράι*, 700-703 (Νεαρά 140 του Ιουστίνου Β'). Sarris, *Justinian*, 352.

3. Η μέση βυζαντινή περίοδος: αυτοκρατορικοί εραστές, άγιοι με πάθη, και οι πρώτες λεσβίες

α) Η θέση των Ισαύρων και του Θεόδωρου Στουδίτη

Η Έκλογή του αυτοκράτορα Λέοντα Γ' (717-741) θα φέρει αλλαγές στο *Corpus Iuris Civilis*, για να το κάνει πιο προσιτό και πιο “ανθρώπινο”. Ο Ισαυρος θα επιμείνει στη θανατική ποινή διά του ξίφους για τους ομοφυλόφιλους άνδρες. Ωστόσο, καθώς τα παιδιά μπορούσαν να είναι θύματα, ο Λέων φρόντισε να εισάγει νέα ρύθμιση που αναγνώριζε την αθωότητα σε αγόρια κάτω των δώδεκα ετών²¹¹:

“Οί άσελγεῖς, ὅ τε ποιῶν καὶ ὁ ὑπομένων, ξίφει τιμωρίσθωσαν· εἰ δὲ ὁ ὑπομένων ἦττων τῶν δώδεκα ἐτῶν εὗρεθῇ, συγχωρείσθω, ὡς τῆς ἡλικίας δηλούσης μὴ εἰδέναι αὐτὸν τι ὑπέμεινεν²¹²”.

Οι μετέπειτα επεξεργασίες της Έκλογῆς διαθέτουν τον συγκεκριμένο νόμο με διαφορές. Η *Ecloga ad Prochiron mutata* δεν τον αλλάζει καθόλου²¹³. Στο Έκλογάδιον/*Ecloga Auta* έρχεται μια σημαντική διαφορά για τους ανήλικους δράστες. Σε αντίθεση με την Έκλογή και την *Ecloga ad Prochiron mutata*, εκείνοι κάτω των δεκαπέντε ετών καταδικάζονται σε μαστίγωση και έπειτα να μείνουν σε μονή, που στις περισσότερες περιπτώσεις σήμαινε ότι ο δράστης θα γινόταν μοναχός²¹⁴.

Η ατιμωρησία πια ισχύει για άτομα κάτω από την ηλικία των 7 ετών, τους *infantes* (οι ανήλικοι για έγκλημα, σύμφωνα με τις ιουστινιάνειες μεταρρυθμίσεις). Ο ανώνυμος συγγραφέας θεώρησε ότι η νομοθετική ρύθμιση για την ατιμωρησία των θυμάτων κάτω των δώδεκα ετών ήταν

²¹¹ Πιτσάκης, “Ομοφυλόφιλοι”, 220-221. Troianos, “Rechtsquellen”, 35-36.

²¹² Λέων Γ', Έκλογή, 238.

²¹³ *Jus Graecoromanum*, VI, 269.

²¹⁴ Πιτσάκης, “Ομοφυλόφιλοι”, 224. Τρωιάνος, *Ποινάλιος*, 17-18.

πολύ ευγενική. Στα αγόρια από την ηλικία των 7 μέχρι των 15 ετών θα υπάρχει μείωση της ποινής και όχι συγχώρεση²¹⁵.

Ο γιος του Λέοντα Γ' έχει κατηγορηθεί για "παρά φύσιν" έρωτα. Ο Εικονομάχος αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ε' (741-775), γνωστός για τον κοσμικό τρόπο ζωής του, λέγεται πως εκτέλεσε άνδρες, που γνώριζαν την ερωτική επιθυμία του προς τους ίδιους. Ανάμεσά τους ήταν ο ευνοούμενός του Στρατήγιος, δομέστικος των εξκουβιτόρων, τον οποίο ο Ίσαυρος ήθελε να πλησιάσει ερωτικά, σύμφωνα με τον Θεοφάνη²¹⁶. Στην πραγματικότητα είναι μία συνηθισμένη συκοφαντική κατηγορία από τον Εικονόφιλο χρονογράφο για έναν από τους ικανότερους Βυζαντινούς αυτοκράτορες, ενώ οι άνδρες που γνώριζαν το "μυστικό" του Κωνσταντίνου ήταν μέλη της συνομωσίας εναντίον του το 766²¹⁷.

Λίγες δεκαετίες αργότερα, ο Θεόδωρος Στουδίτης θα επιβάλλει μόλις τρία χρόνια μακριά από τη Θεία Κοινωνία για τους ομοφυλόφιλους, με τον όρο να μην ξαναγίνει η πράξη. Αν όμως υπάρξει δεύτερη φορά ή αμελήσει τους τρόπους μετάνοιας, θα εκτίσει την ποινή 15 ετών αφορισμού του Μεγάλου Βασιλείου²¹⁸.

Στη Διαθήκη του, ο Στουδίτης διατάζει τους μοναχούς "να μην κάνουν τους εαυτούς τους καταγώγια ή τα πνευματικά τέκνα τους κοσμικό οίκο στον οποίο είναι γυναίκες", αλλά να επιλέγουν έναν από τους ευλαβείς

²¹⁵ Troianos, "Rechtsquellen", 36-37. Ο ίδιος, *Ποινάλιος*, 18.

²¹⁶ "...τοὺς ἐγγίζοντας αὐτῷ καὶ μύστας γεγονότας τῶν αὐτοῦ ἀσελγειῶν καὶ ἀρρητοποιῶν θανάτῳ καθυπέβαλεν ὑπονοούμενος τὴν ἐκ τῶν ἐξαγορευέσεων προσγινομένην αὐτῷ αἰσχύνῃν" διὰ τοῦτο καὶ Στρατήγιον, τὸν τοῦ Ποδοπαγούρου ἀδελφόν, ἀστεῖον ὄντα τῷ εἶδει προσλαβόμενος, (ἐφίλει γὰρ προσοικειῶσθαι τοῖς τοιούτοις διὰ τὰς ἀκολασίας αὐτοῦ) αἰσθόμενός τε αὐτὸν ἀηδῶς ἔχοντα πρὸς τὰς ἀθεμίτους ἀνδρομανίας αὐτοῦ". Θεοφάνης, 438, 442-443.

²¹⁷ Για τη συνομωσία ενάντια στον Κωνσταντίνο Ε' βλ. Humphreys, "First Iconoclasm", 357-360. Brubaker-Haldon, *History*, 235-247. Πρβλ. Kaldellis, *New Roman Empire*, 451, που δέχεται την αμφιφυλοφιλία του Κωνσταντίνου.

²¹⁸ Θεόδωρος Στουδίτης, *De Confessione*, 1728. Troianos, "Rechtsquellen", 43.

άνδρες να κάνουν τα αναγκαία. Επιπρόσθετα, δεν τους αφήνει να έχουν έφηβους μαθητές στο κελί τους²¹⁹.

Οι σχέσεις μεταξύ ανδρών κερδίζουν ξανά προσοχή στα τελευταία χρόνια της δυναστείας του Αμορίου, με τη διαφορά ότι θα βοηθήσουν στην πτώση της και θα συμβάλλουν στην άνοδο της δυναστείας του Βασιλείου του Μακεδόνα.

β) Η άνοδος του Βασιλείου Α': οι "αδελφοί", η θέση του ευνούχου και η σχέση με τον Μιχαήλ Γ'

Η πιο διάσημη αυτοκρατορική φιλία που κατέληξε σε σφετερισμό και δολοφονία ήταν εκείνη του αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ' (842-867) με τον Βασίλειο Α' (867-886). Για μια ομάδα βυζαντινολόγων, Μιχαήλ και Βασίλειος δεν ήταν μόνο θύμα και θύτης, αλλά και εραστές²²⁰.

Η θέση αυτή στηρίζεται στις ακόλουθες πηγές: τα έργα της αυλής του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ζ' Πορφυρογεννήτου (913-920, 945-959), τους *Συνεχιστές του Θεοφάνη* (το Δ' Βιβλίο που αφορά τη βασιλεία του Μιχαήλ και κυρίως το Ε' Βιβλίο/*Βίος Βασιλείου*), τις *Βασιλείες* του Ιωσήφ Γενέσιου και το *Χρονικό* του Συμεών Λογοθέτη με τον κύκλο του (Συνεχιστής Γεώργιου Μοναχού και Λέων Γραμματικός της έκδοσης του Bekker και Γεώργιος Μοναχός της έκδοσης του Istrin)²²¹.

Παρόλα αυτά, τα έργα αυτά χρονολογούνται σχεδόν έναν αιώνα μετά τα γεγονότα και έρχονται σε αντίθεση το ένα από το άλλο. Ο *Βίος Βασιλείου* είναι πανηγυρική περιγραφή για την άνοδο και τη βασιλεία του Μακεδόνα και για την πτώση του "έκφυλου" Μιχαήλ²²². Οι *Βασιλείαι* με τις σπουδαίες λεπτομέρειές τους ακολουθούν πίσω του, αν και δεν είναι

²¹⁹ Θεόδωρος Στουδίτης, *Διαθήκη*, 1820-1821. Galatariotou, "Typika", 121.

²²⁰ Ενδεικτικά βλ. Jenkins, *Imperial Centuries*, 163. Schminck, "Origins", 64. [Michael III and Basil I: Were they Lovers? \(youtube.com\)](https://www.youtube.com/watch?v=...).

²²¹ Περισσότερα για τον Συμεών βλ. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, II, 391-410.

²²² Tougher, "Michael and Basil", 149.

στο επίπεδο του *Συνεχιστή του Θεοφάνη*, γιατί ο Μιχαήλ δεν περιγράφεται τόσο ως “τύραννος”²²³. Ο Λογοθέτης από την άλλη πλευρά υποστηρίζει τους ανταγωνιστές του Κωνσταντίνου Ζ' για τον θρόνο, τους Λακαπηνούς του Ρωμανού Α' (920-944)²²⁴. Υπάρχουν δύο διαφορετικές ομάδες: οι αυλικοί των Μακεδόνων, που δικαιολογούν τον σφετερισμό του Βασίλειου, είτε περισσότερο (*Βίος Βασιλείου*), είτε λιγότερο (Γενέσιος) και εκείνη που κρίνει πιο θετικά τον τελευταίο αυτοκράτορα του Αμορίου, για χάρη των Λακαπηνών.

Το 1948, στο άρθρο του για την περιγραφή του Μιχαήλ Γ' από τον Κωνσταντίνο Ζ', ο Jenkins ήταν ο πρώτος που σημείωσε την πιθανότητα για ερωτική σχέση μεταξύ Μιχαήλ και Βασίλειου, επειδή θεώρησε ότι ο *Βίος Βασιλείου* επηρεάστηκε ιδιαίτερα από τους *Βίους* του Μάρκου Αντωνίου και του Νέρωνος από τον Πλούταρχο. Ο Κωνσταντίνος δεν έδωσε υπερβολική σημασία στη σεξουαλική ζωή του Μιχαήλ, σε αντίθεση με άλλα ελαττώματά του, ενώ μπορούσε να βρει εύκολα παραδείγματα ερωτικής φύσης στους δύο Ρωμαίους ηγέτες. Η απόφαση του Κωνσταντίνου να μην περιγράψει περαιτέρω τους έρωτες του Μιχαήλ δείχνει κάτι, σύμφωνα με τον Jenkins. Η γυναίκα του Νέρωνα, Ποππαία, ταυτίστηκε με την ερωμένη του Μιχαήλ (και γιαγιά του Κωνσταντίνου), Ευδοκία Ιγγερίνα, ενώ οι εραστές (και σύζυγοι) του Νέρωνα, ο Πυθαγόρας και ο ευνούχος Σπόρος, ήταν ο Βασίλειος και ο Βασιλκίνος (ή Βασιλίσκιανός)²²⁵, ο νέος αγαπημένος του Μιχαήλ, μετά τον “χωρισμό” με τον Βασίλειο²²⁶.

Στο βιβλίο του, *Imperial Centuries*, ο Jenkins έχει πειστεί περισσότερο για τη σχέση του Μιχαήλ με τον Βασίλειο, καθώς ο πρώτος είχε κάνει τον δεύτερο παρακοιμώμενο, ένα αξίωμα που συνήθως άνηκε στους

²²³ Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, II, 315-329.

²²⁴ Tougher, “Michael and Basil”, 149-150.

²²⁵ *Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit*, 977.

²²⁶ Jenkins, *Studies*, 76.

ευνούχους και στο πεδίο των καθηκόντων τους ήταν συχνά και ο αυτοκρατορικός κοιτώνας. Ο Μιχαήλ όμως τον βαρέθηκε για χάρη του Βασιλικίνου²²⁷.

Η Mullett υποστηρίζει τον Jenkins. Στο άρθρο της για τους χαιρέκακους φίλους/*Schadenfreunde* της βυζαντινής ιστορίας, η ερευνήτρια χαρακτηρίζει ομοφυλοφιλική τη σχέση των δύο αυτοκρατόρων²²⁸. Στην ίδια γραμμή ανήκει και ο Boswell²²⁹.

Η Karlin-Hayter δεν δέχεται το ενδιαφέρον του Μιχαήλ για άνδρες. Σε αυτό βασίζεται στην έλλειψη περισσότερων αποδείξεων και βλέπει μόνο την προσπάθεια του νεαρού αυτοκράτορα να βάλει γύρω του άτομα που εμπιστευόταν, σαν τον Αρμένιο επαρχιώτη²³⁰. Ο Treadgold επίσης δεν βλέπει τίποτα σχετικό²³¹.

Ο Tougher εντόπισε τις έμμεσες αναφορές για ομοερωτικές δραστηριότητες, αρχικά του Μιχαήλ στον *Βίο Βασιλείου*: ο Μιχαήλ εξύβρισε τους νόμους της φύσης και της πολιτείας, περικυκλώνονταν από ασελγείς ανθρώπους και απολάμβανε ασελγείς έρωτες. Ο Κωνσταντίνος χρησιμοποιεί για τον κύκλο του Μιχαήλ λέξεις που συνδέονταν με την ομοφυλοφιλία στις πηγές (ασέλγεια, εξύβριση των νόμων της φύσης)²³².

Για τον Βασίλειο, οι πηγές συμφωνούν για το πόσο αρρενωπός, δυνατός και ελκυστικός ήταν, ακόμα και από τον υποστηρικτή του Λακαπηνού Συμεών Λογοθέτη²³³. Δυστυχώς, η εμφάνιση του Μιχαήλ δεν περιγράφεται από κανέναν ιστορικό και χρονογράφο.

Τα ομοφυλοφιλικά υπονοούμενα για τον Βασίλειο αρχίζουν από την εγκατάστασή του στην Πόλη, για να βρει εργοδότη, σύμφωνα με τον

²²⁷ Ο Jenkins δεν πιστεύει πως ο Λέων ΣΤ' ήταν νόθος γιος του Μιχαήλ Γ' που για τον ίδιο ήταν στείρος, βλ. Jenkins, *Imperial Centuries*, 163, 198-199.

²²⁸ Mullett, "A Friendly Society?", 10-11.

²²⁹ Boswell, *Same-Sex Unions*, 257-263.

²³⁰ Karlin-Hayter, "Rumeur", 88-89.

²³¹ Treadgold, *A History*, 943 υποσημείωση 11.

²³² *Βίος Βασιλείου*, 80. Tougher, "Michael and Basil", 152.

²³³ *Βίος Βασιλείου*, 38, 50. Γενέσιος, 78. Συμεών Λογοθέτης, 238.

Συμεών. Ο κουρασμένος από το ταξίδι Βασίλειος βρήκε μέρος να κοιμηθεί στην είσοδο της εκκλησίας του Αγίου Διομήδη. Ο προσμονάριος Νικόλαος τον κάλεσε μέσα για φροντίδα, αφού θεία φωνή εμφανίστηκε σε όνειρο τρεις φορές, για να τον προτρέψει. Ο Νικόλαος βρίσκει τον Βασίλειο με την “πήρα” και τη “ράβδο” του και τον υποδέχεται στην εκκλησία. Ο Βασίλειος και ο Νικόλαος, την επόμενη μέρα, πηγαίνουν μαζί στο λουτρό, ο φύλακας λούζει και αλλάζει τον Βασίλειο και έπειτα πραγματοποιείται η αδελφοποίησή τους, με τους δύο άνδρες ευτυχισμένους²³⁴.

Σχετικά με αυτή την πνευματική ένωση δύο μη-συγγενών ανδρών έχει σημειωθεί ότι:

“...ὁ λαὸς ζήτησε στὶς φιλικὲς καὶ κοινωνικὲς σχέσεις του (ἐκτὸς ἀπὸ τὶς οἰκογενειακὲς) νὰ κατοχυρώσῃ τὸν θεσμό, μὲ θρησκευτικὲς ἢ συμβολικὲς ἐνέργειες, ἐπειδὴ χρειάστηκε στὶς δύσκολες ὥρες του (πολέμους, αἰχμαλωσία, ξενιτεὶά καὶ ἐρήμωση), νὰ ἔχῃ τὴν σταθερὴ συμπαράσταση ἑνὸς ἔστω καὶ θετοῦ ἀδελφοῦ²³⁵”.

Οι απαρχές της βυζαντινής αδελφοποίησης, ή μάλλον της εκκλησιαστικής μορφής της²³⁶, χρονολογούνται στις μοναστικές κοινότητες της Αιγύπτου κατά τον 4^ο αιώνα και επεκτείνεται στη Συρία-Παλαιστίνη τον 5^ο αιώνα. Η αδελφοποίηση εμφανίζεται πρώτα σε βίους

²³⁴ Συμεών Λογοθέτης, 237-238. Συμεών Λογοθέτης (έκδοση Istrin), 5, που γράφει άμεσα πως ο Νικόλαος λούζει τον Βασίλειο. Σύμφωνα με τον *Βίο Βασιλείου*, ο Νικόλαος είναι ανώνυμος και ο ηγούμενος της μονής και όχι της εκκλησίας του Αγίου Διομήδη. Ακόμα, ο Διομήδης είναι αυτός που εμφανίζεται στο όνειρο, δεν υπάρχει λουτρό και αδελφοποίηση και ο Νικόλαος δίνει στον Βασίλειο μόνο τροφή, στέγη και ενδύματα. *Βίος Βασιλείου*, 34-36.

²³⁵ Λουκάτος, *ΘΗΕ*, I, 403-404. Βλ. επίσης Rapp, *Brother-Making*. Smythe, “In denial”, 146-147.

²³⁶ Το έθιμό της παρατηρείται σε όλες τις ηπείρους, με τη μία μορφή ή την άλλη, ήδη από την Αρχαιότητα. Η πιο αρχαία περίπτωση βρίσκεται στην Ιλιάδα και στη ρωμαϊκή περίοδο εντοπίζεται στο ανατολικό μέρος της Αυτοκρατορίας. Η Ρώμη ανέχτηκε την αδελφοποίηση που υπήρχε τότε, με τη διευκρίνιση ότι δεν θα υπάρχουν νομικά αποτελέσματα για τους συμμετέχοντες, π.χ. στην κληρονομιά του νεκρού. Ο Διοκλητιανός (284-305) θα απαγορεύσει την κοσμική *adoptio in fratrem* της Ανατολής το 285, ωστόσο δεν μπορούμε να αποκλείσουμε ότι η εκκλησιαστική αδελφοποίηση δεν είχε κάποια βάση σε αυτή. Ιουστινιανός, *Ιουστινιάνειος Κώδικας*, 257 (6.24.7). Λουκάτος, *ΘΗΕ*, I, 403. Panagou, “Adelphopoeia”. Rapp, *Brother-Making*, 236.

αγίων και αφορά μοναχούς. Στα τέλη 6^{ου} με αρχές 7^{ου} αιώνα, σώζεται η πιο πρώιμη ευχή για αδελφοποίηση, που λίγο μετά θα συνδέει λαϊκούς και κληρικούς και κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο θα έχουμε αδελφοποιήσεις μεταξύ λαϊκών²³⁷.

Η όλο και πολυπληθέστερη εμφάνισή της στις πηγές από τον 7^ο αιώνα δεν είναι τυχαία. Ο πόλεμος με την Περσία, η εισβολή των Αράβων, των Αβάρων, των Βουλγάρων και οι ασταθείς κοινωνικές δομές απαίτησαν την υποστήριξη με οποιονδήποτε τρόπο μεταξύ του πληθυσμού και η μοναστική επιρροή το επέτρεψε²³⁸.

Η διαδικασία ήταν η εξής: δύο άνδρες εισέρχονται σε έναν ναό. Έπειτα έβαζαν τα χέρια τους στο Ευαγγέλιο το ένα πάνω από το άλλο πάνω σε ένα τραπέζι, και ο ιερέας έλεγε μία ευχή που παρακαλούσε τον Θεό να τους δώσει ειρήνη και αγάπη. Στο τέλος της λειτουργίας αγκάλιαζαν ο ένας τον άλλο και πλέον θεωρούνταν αδελφοί²³⁹.

Πρόσωπα της βυζαντινής ιστορίας που απέκτησαν “αδελφούς” είναι ο Άγιος Ιωάννης ο Ελεήμων, πατριάρχης Αλεξανδρείας (610-620) με τον Νικήτα, ξάδελφο του Ηρακλείου (610-641) και έπαρχο της Αιγύπτου²⁴⁰, ο Θεόδωρος Συκεώτης με τον πατριάρχη Θωμά Α' (607-610)²⁴¹, και ο

²³⁷ Rapp, *Brother-Making*, 88-179.

²³⁸ Ο.π., 190.

²³⁹ Ο.π., 48. Η ευλογία από τον ιερέα και το τελετουργικό στην εκκλησία ήταν τα στοιχεία που ξεχώριζαν τη βυζαντινή αδελφοποίηση από τους υπόλοιπους πολιτισμούς. Rapp, “Brotherhood”, 285.

²⁴⁰ Λεόντιος Νεαπόλεως, *Βίος Ιωάννου Ελεήμονος*, 110. Delehay, “Vie inédite”, 20-21. Lappa-Zizicas, “Un épitomé”, 274. Η καθεμία έκδοση του Βίου γράφει για “αδελφοποιητούς” (Delehay), “πνευματικούς αδελφούς με δεσμούς φιλίας” (Λεόντιος) και “συμμάχους και αδελφοποιητούς” (Lappa-Zizicas). Αυτό δείχνει την ευελιξία των συγγραφέων στην εξήγηση της στενής σχέσης μεταξύ δύο ανδρών, σαν την αδελφοποίηση. Rapp, *Brother-Making*, 183-186.

²⁴¹ *Βίος Θεοδώρου Συκεώτη*, 106. Ο Βίος που γράφτηκε μετά το 613 είναι το πρώτο γνωστό κείμενο που χρησιμοποιεί τη λέξη “αδελφοποίηση”. Rapp, *Brother-Making*, 188-190.

αυτοκράτορας Ρωμανός Δ' Διογένης (1068-1071) με τον στρατηγό Νικηφόρο Βρυέννιο²⁴².

Στη Διήγηση περί τῆς Ἀγίας Σοφίας του δευτέρου μισού του 9^{ου} αιώνα, ακόμα και ο Ιουστινιανός είναι “αδελφοποιητός” και “πνευματικός αδελφός” του *comes sacrarum largitionum* από το 535 ως το 538 Στρατήγιου, ο οποίος ήταν ένας από τους υπεύθυνους για το οικοδομικό πρόγραμμα του αυτοκράτορα. Πιθανότατα επρόκειτο για αναχρονισμό σε μία περίοδο που η αδελφοποίηση είχε γίνει διάσημη²⁴³, αλλά φανερώνει τη στενή συμμαχία τους.

Δεν συμφωνούσαν όλοι με αυτήν. Η πρώτη αντίδραση για την αδελφοποίηση πέρα από τις μονές προέρχεται από τον Θεόδωρο Στουδίτη (759-826), τον 9^ο αιώνα:

“ὄν σχοίης μετὰ κοσμικῶν ἀδελφοποιίας ἢ συντεκνίας, ὁ φυγὰς τοῦ κόσμου καὶ τοῦ γάμου· οὐ γὰρ εὕρηται ἐν τοῖς πατράσιν, εἰ δὲ καὶ εὕρηται, σπανιάκις, καὶ τοῦτο οὐ νόμος.

Οὐ συνεστιαθῆς μετὰ γυναικὸς πλὴν τῆς κατὰ σάρκα μητρὸς καὶ ἀδελφῆς, οὐκ οἶδα εἰ μὴ τις βία καὶ ἀνάγκη <καλοίη>, καθὼς παρακελεύονται οἱ ἅγιοι πατέρες²⁴⁴”.

Ο Στουδίτης ανησυχεί για τους πειρασμούς που θα δώσει η αδελφοποίηση στον μοναχό, γιατί ο “αδελφός” του θα τον φέρει στο οικογενειακό τραπέζι, όπου υπήρχαν κρασί και γυναίκες, που πρέπει να αποφεύγει. Επισημαίνεται ότι η αντίδραση του Θεόδωρου οφείλεται στους πειρασμούς που προσφέρει η αδελφοποίηση μοναχού-λαϊκού και όχι σε εκείνη δύο μοναχών ή στο ίδιο το έθιμο²⁴⁵.

²⁴² Η Αλεξιάδα παραδίνει ότι ο Διογένης εκτίμησε τη φρόνηση και την “ευθεία γνώμη” του Βρυέννιου, έτσι αδελφοποιήθηκε μαζί του. Άννα Κομνηνή, 288. Για τη αδελφοποίηση μεταξύ ανδρών και γυναικών και αυτή μεταξύ γυναικών Rapp, *Brother-Making*, 237-238.

²⁴³ *Scriptores Originum Constantinopolitanarum*, 78-79, 84-85. Rapp, *Brother-Making*, 200-201. Sarris, *Justinian*, 236.

²⁴⁴ Θεόδωρος Στουδίτης, *Επιστολαί*, 32. Rapp, *Brother-Making*, 193.

²⁴⁵ Rapp, *Brother-Making*, 193-195, 231.

Η επιρροή της Μονής Στουδίου θα φτάσει στο Άγιο Όρος. Στο τυπικό του Τζιμισκή το 970-972 προβλέπεται ότι δεν θα συγχωρεθούν Αθωνίτες που αδελφοποιούνται με κοσμικούς ή γίνονται σύντεκνοι (ανάδοχοι). Αν το έχουν ήδη κάνει, δεν πρέπει να εμφανιστούν ξανά στα σπίτια τους²⁴⁶.

Τις πληροφορίες για το τελετουργικό της αδελφοποίησης βρίσκουμε στα ευχολόγια, που περιέχονται σε χειρόγραφα. Οι ευχές για την αδελφοποίηση περιέχονται σε 77 σωζόμενα χειρόγραφα, με 17 διαφορετικά κείμενα ευχών που χρονολογούνται από τα τέλη του 8^{ου} ως τα μέσα του 16^{ου} αιώνα. Οι πιο διάσημες έχουν ονομαστεί από την Rapp Ευχή Α, που χρονολογείται από τον 8^ο αιώνα και βρίσκεται σε 35 χειρόγραφα, και Ευχή Β, που έρχεται από τον 9^ο αιώνα και εμφανίζεται σε 45 χειρόγραφα²⁴⁷. Τα ευχολόγια αποδεικνύουν ότι η αδελφοποίηση ήταν ελκυστική και αποτελούσε σημαντικό μέρος της θρησκευτικής ζωής στη Ρωμανία και στα υπόλοιπα ορθόδοξα κράτη²⁴⁸.

Παρά τη δημοφιλία της, η αδελφοποίηση δεν κέρδισε τη θετική γνώμη των νομικών. Σε παράρτημα στη Σύνοψη Βασιλικών από τα τέλη του 11^{ου} αιώνα, η αδελφοποίηση θεωρείται πως δεν έχει λόγο ύπαρξης και είναι ενάντια στον νόμο. Για λόγους που δεν γνωρίζουμε ακριβώς, οι δικαστές, από την αμφισβήτηση της αδελφοποίησης τον 11^ο αιώνα, θα περάσουν στην καταδίκη της, στις αρχές του 14^{ου} αιώνα²⁴⁹.

Η ανησυχία για το αν μία αδελφοποίηση έκρυβε κάτι περισσότερο από μία συμμαχία ή φιλία υπήρχε από την Ύστερη Αρχαιότητα και θα συνεχιστεί στους επόμενους αιώνες. Στο έργο *Regula Isaiæ Abbatis* του 5^{ου} αιώνα, ένα αραβικό κείμενο που βασίστηκε σε αντίστοιχο ελληνικό και μεταφράστηκε στα λατινικά, απαγορεύεται στους μοναχούς να τρώνε

²⁴⁶ *Actes de Prôtaton*, 212.

²⁴⁷ Rapp, "Liturgical Manuscripts", 8. Για τον κατάλογο των ευχών ως το 2016 βλ. την ίδια, *Brother-Making*, 293-301.

²⁴⁸ Rapp, *Brother-Making*, 53-57, 59.

²⁴⁹ Ο.π., 234, 242.

μαζί με γυναίκες, να εισέρχονται σε *fraternitas* με ένα νεαρό αγόρι και να κοιμούνται στο ίδιο κρεβάτι με τον τελευταίο²⁵⁰. Αιώνες αργότερα, επί της βασιλείας του Μανουήλ Κομνηνού, ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Νικήτας απαντά πως η αδελφοποίηση είναι περιττή (είμαστε όλοι αδελφοί από το θείο βάπτισμα) και οδηγεί σε “πολλά και μέγιστα αμαρτήματα”, όταν ιερείς τον ρώτησαν αν πρέπει να την κάνουν²⁵¹. Το ποια είναι τα μέγιστα αμαρτήματα είναι άγνωστο, όμως αυτά της ερωτικής φύσης, είτε με τον θετό αδελφό, είτε με τους συγγενείς του, δεν μπορούν να αποκλειστούν.

Επιστρέφοντας στον Βασίλειο, ο Boswell, για να αποδείξει σεξουαλική σχέση, επικεντρώνεται στην ίδια την αδελφοποίηση, που για τον ίδιο θυμίζει γάμο. Η ευτυχία των δύο ανδρών στο τέλος της ιστορίας τους θυμίζει το απόσπασμα 5:18 από τις Παροιμίες της Παλαιάς Διαθήκης: “συνενφραίνου μετὰ γυναικὸς τῆς ἐκ νεότητός σου”. Συμπληρώνει πως η αδελφοποίησή τους έγινε για προσωπικούς λόγους και δεν υπάρχουν στρατηγικοί, οικογενειακοί ή άλλοι λόγοι, που έκαναν τη σύνδεση αναγκαία για τον Βασίλειο, όσο ο Νικόλαος περιμένει την ανταμοιβή, όταν ο Βασίλειος πάρει το στέμμα²⁵², κάτι που δίνεται²⁵³.

Ο Tougher προσέχει ότι, πριν την επίσκεψη στο λουτρό και την αδελφοποίηση του Βασίλειου με τον Νικόλαο, ο τελευταίος βλέπει την “πήρα” και τη “ράβδο” του νεαρού Αρμένιου²⁵⁴. Στην έκδοση του Συμεών από τον Istrin, η “ράβδος” είναι στο χέρι του Βασίλειου²⁵⁵. Αυτό οδήγησε τον Tougher να χρησιμοποιήσει το λατινικό σεξουαλικό τους νόημα από

²⁵⁰ *Regula Isaiae Abbatis*, 429.

²⁵¹ Pavlov, “Kanonicheskie otvety Nikity”, 384.

²⁵² Boswell, *Same-Sex Unions*, 258.

²⁵³ *Συνεχιστές Θεοφάνους*, 842 (Συνεχιστής Γεώργιου Μοναχού, έκδ. Bekker).

²⁵⁴ Συμεών Λογοθέτης, 238.

²⁵⁵ Γεώργιος Μοναχός (εκδ. Istrin), 5.

την Αρχαιότητα: η “πήρα/scrotum” και η “ράβδος/virga” είναι στην πραγματικότητα οι όρχεις και το πέος του Βασίλειου²⁵⁶.

Ο Masterson χρησιμοποιεί δύο ελληνικά κείμενα που περιέχουν τις συγκεκριμένες λέξεις και μάλλον κρύβουν σεξουαλικό περιεχόμενο: ένα ποίημα του 2^{ου} αιώνα π.Χ. και μια επιστολή του Ψευδοδιογένη, που ανήκει στους πρώτους αιώνες της ρωμαϊκής περιόδου. Στο ποίημα διαβάζουμε:

“Λαμπάδα θείς καὶ τόξα βοηλάτιν εἴλετο ράβδον οὗλος Ἴρω, πήρην δ’ εἶχε κατωμαδίην, καὶ ζεύξας ταλαεργὸν ὑπὸ ζυγὸν αὐχένα ταύρων ἔσπειρεν Διοῦς αὐλακα πυροφόρον· εἶπε δ’ ἄνω βλέψας αὐτῷ Δί, “πλήσον ἀρούρας μή σε τὸν Εὐρώπης βοῦν ὑπ’ ἄροτρα βάλῃ”²⁵⁷”.

Ο Ἴρωτας ανταλλάσσει το τόξο με πήρα και ράβδο και κοιτώντας ψηλά λέει στον Δία να ρίξει βροχή, αλλιώς θα τον έβαζε κάτω από τα “άροτρα”. Ο ενοχλητικός θεός σπέρνει, η βροχή του Δία μπορεί να είναι το σπέρμα του, ενώ τα άροτρα στον πληθυντικό μπορούν να μεταφραστούν ως όρχεις ή πέος, όπως συμβαίνει στα Διονυσιακά του Νόννου. Ο Δίας, ο ταύρος της Ευρώπης, όχι ο βασιλιάς των Ολύμπιων θεών, απειλείται σεξουαλικά να είναι κάτω από τα “άροτρα” του Ἴρωτα (κατά μία έννοια ο Δίας υπέκυψε στον Ἴρωτα, αν σκεφτεί κανείς τις ερωτικές περιπέτειές του με γυναίκες κυρίως και έπειτα άνδρες). Ο Βασίλειος λοιπόν είναι ένας νέος Ἴρωτας, που θα “ρίξει” τον Νικόλαο και τον Μιχαήλ²⁵⁸. Στην επιστολή του Ψευδοδιογένη, της οποίας ο συγγραφέας βασίζεται στην προσωπικότητα του εκκεντρικού κυνικού φιλόσοφου, η ράβδος είναι ξανά στο χέρι:

“Μὴ ἀνιῶ, ὦ πάτερ, ὅτι κύων λέγομαι καὶ ἀμπέχομαι τρίβωνα διπλοῦν καὶ πήραν φέρω κατ’ ὤμων καὶ ράβδον ἔχω διὰ χειρός· οὐ γὰρ ἄξιον ἐπὶ τοῖς

²⁵⁶ Adams, *Latin Sexual Vocabulary*, 14-15, 75. Tougher, “Michael and Basil”, 155.

²⁵⁷ *Ελληνική Ανθολογία*, V, 276.

²⁵⁸ Αφορά τα “άροτρα” του Ουρανού που έκοψε ο Κρόνος, για να πάρει την εξουσία του σύμπαντος από τον πατέρα του. Νόννος, *Διονυσιακά*, 248. Masterson, *Byzantine Men*, 124 και υποσημείωση 20.

τοιούτοις ἀνιᾶσθαι, μᾶλλον δὲ ἥδεσθαι, ὅτι ὀλίγοις ἀρκεῖται ὁ παῖς σου, ἐλεύθερος δέ ἐστι δόξης, ἥ πάντες δουλεύουσιν Ἕλληνές τε καὶ βάρβαροι....²⁵⁹”.

Παρατηρούμε ξανά *double entedre* σε σύνδεση με τον κυνισμό, όπως στον λόγο του αυτοκράτορα Ιουλιανού (βλ. παραπάνω σ.24-25). Ωστόσο, οι Tougher, Boswell και Masterson δεν προσέχουν τον ρόλο του λουτρού, ενώ η Rapp τον δέχεται²⁶⁰.

Η *vie aux bains* ήταν ίσως το κυριότερο χαρακτηριστικό της αστικής ζωής από την ρωμαϊκή περίοδο. Εκτός από τους χαλαρωτικούς, αθλητικούς και φιλικούς σκοπούς των Ρωμαίων εκεί, δεν πρέπει να ξεχνάμε τον αισθησιακό χαρακτήρα των “μουσείων τέχνης”²⁶¹, που ήταν συχνός στη Ρώμη, είτε όταν υπήρχε διαχωρισμός φύλων, είτε όχι²⁶². Μετά την ίδρυση της Νέας Ρώμης, όπως είδαμε, η ερωτική πλευρά των λουτρών φάνηκε στις δύο γυναίκες του Βαλεντινιανού Α' και στον Ιωάννη τον Καππαδόκη με τους υπηρέτες του²⁶³.

Ο Συμεών χρησιμοποιεί στην περίπτωση του Βασίλειου το ερωτικό περιεχόμενο των λουτρών, αν και πλέον τα περισσότερα ήταν μικρότερα και ελεγχόμενα από την Εκκλησία²⁶⁴. Πιστεύω πως η παρουσία του

²⁵⁹ Ο.π., 160 υποσημείωση 21.

²⁶⁰ Rapp, *Brother-Making*, 208.

²⁶¹ Mango, “Daily Life”, 338-341.

²⁶² Eliav, *A Jew in the Roman Bathhouse*, 139-140.

²⁶³ Για τα λουτρά στη βυζαντινή περίοδο βλ. Αλυσανδράτου, *Ψυχαγωγία*, 184-190 (όπου και βιβλιογραφία).

²⁶⁴ Magdalino, “Church, Bath and Diakonia”, 177-178. Πάντως, ο μικρός χώρος των νέων λουτρών θα βοηθούσε σε ανάπτυξη ερωτικής επιθυμίας, με βάση τη θέα του γυμνού, τη ζεστή θερμοκρασία, το νερό και τον ιδρώτα, αυτό δηλαδή που συνέβαινε σε κάποια ρωμαϊκά λουτρά και συμβαίνει σε σύγχρονα λουτρά για ομοφυλόφιλους. Eger, “Architectures of Desire”. Υπάρχουν δύο εξαιρέσεις που θα θύμιζαν σε έναν Βυζαντινό τη *vie aux bains*, τα λουτρά του Βασίλειου Α' και κυρίως του Λέοντα ΣΤ' στο Μέγα Παλάτιον. Το λουτρό του Λέοντα ΣΤ' χαρακτηρίζεται “θαύμα της πολιτείας μας” και η διακόσμησή του εμπνέεται από την Κλασική Αρχαιότητα. Βίος Βασιλείου, 296. Συνεχιστές Θεοφάνους (εκδ. Bekker), 460-461. Mango, “Daily Life”, 340-341. Περισσότερα βλ. Magdalino, “The Bath of Leo the Wise”. Ο ίδιος, “Water in the ‘Macedonian Renaissance’”.

λουτρού στο κείμενο, το οποίο θα διέθετε χριστιανικό διάκοσμο²⁶⁵, είναι το κυριότερο στοιχείο που δικαιολογεί μία από τις αποδόσεις της “πήρας” και της “ράβδου” στα γεννητικά όργανα του Βασίλειου.

Το επόμενο βήμα για τον Βασίλειο ήταν η είσοδός του στην *έταιρεία*, δηλ. μία σωματοφυλακή αποτελούμενη από εμφανίσιμους και δυνατούς άνδρες, με επικεφαλής ισχυρό αξιωματούχο, εδώ ο Θεοφιλίτζης. Για τον Συμεών, ο αδελφός του Νικόλαου ήταν ο γιατρός του αξιωματούχου που θαύμασε την εμφάνιση του Αρμένιου και μίλησε στον Θεοφιλίτζη, επειδή “ποθούσε” άνδρες σαν τον Βασίλειο για την *έταιρεία* του. Ο Θεοφιλίτζης, βλέποντας το σγουρό και μεγάλο κεφάλι του, τον ονομάζει “Κεφαλά” και τον κάνει πρωτοστράτορα (υπεύθυνο για τα άλογα)²⁶⁶. Σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο, ο Θεοφιλίτζης είναι συγγενής του Μιχαήλ και μέρα με τη μέρα αγαπούσε τον Βασίλειο περισσότερο²⁶⁷.

Ο Boswell γράφει πως η θέληση του Θεοφιλίτζη για αρρενωπούς άνδρες λέει πολλά για τον ίδιο²⁶⁸ και ο Masterson θεωρεί πως η εξωτερική εμφάνιση έπαιξε πιθανό ερωτικό ρόλο στην είσοδο ενός άντρα στις εταιρείες²⁶⁹. Ο Tougher αντιπροτείνει πως ο Θεοφιλίτζης εκτιμούσε τα χαρακτηριστικά και τις ικανότητες των ανδρών γύρω του, που φυσικά δεν τον έκανε απαραίτητα ομοφυλόφιλο²⁷⁰.

Και οι τρεις ερευνητές δεν προσέχουν πως ίσως υπάρχει δεύτερο σεξουαλικό *double entendre* του Συμεών. Το σγουρό και μεγάλο κεφάλι μπορεί να σημαίνει ξανά το πέος του Βασίλειου και τις ηβικές τρίχες. Το

²⁶⁵ Από τον 5^ο αιώνα, η διακόσμηση των λουτρών αποκτά χριστιανικό περιεχόμενο και οκτώ αιώνες αργότερα ο Παχυμέρης θα γράψει πως ήταν εντελώς αδύνατο να βρει κανείς λουτρό της Κωνσταντινούπολης που δεν είχε σταυρό και εικόνες. Γεώργιος Παχυμέρης, II, 339. Magdalino, “Church, Bath and Diakonia”, 167.

²⁶⁶ Συμεών Λογοθέτης, 238-239.

²⁶⁷ *Βίος Βασιλείου*, 36-38, 42(η εταιρεία ως σωματοφυλακή). Ο Beck παραδέχεται ότι οι εταιρείες δεν έχουν πάντα πολιτικό χαρακτήρα. Beck, *Gefolgschaftswesen*, 10, 16, 29.

²⁶⁸ Boswell, *Same-Sex Unions*, 259.

²⁶⁹ Masterson, *Byzantine Men*, 75.

²⁷⁰ Tougher, “Michael and Basil”, 154.

“κεφάλι” υπάρχει στη λατινική λογοτεχνία ως μία δεύτερη λέξη για τη βάλανο²⁷¹ (ως και σήμερα).

Δεν βλέπουμε τίποτα ερωτικό στις επόμενες τέσσερεις αδελφοποιήσεις του Βασίλειου, με την πιο διάσημη να γίνεται με τον γιο της Δανιηλίδας Ιωάννη. Όταν έγινε μονοκράτορας το 867, ο Βασίλειος Α' καλεί στην Κωνσταντινούπολη μητέρα και γιο. Η πρώτη φέρνει δώρα στον Βασίλειο και σε αντάλλαγμα γίνεται μήτηρ βασιλέως και επιστρέφει ως “αυτοκράτειρα” στην Πελοπόννησο. Ο Ιωάννης γίνεται πρωτοσπαθάριος και αποκτά το δικαίωμα της παρρησίας κοντά στον αυτοκράτορα²⁷². Ο Boswell πιστεύει πως η κατάσταση θυμίζει αυτή ενός γάμου²⁷³, ωστόσο ο Βασίλειος πολύ απλά κράτησε την υπόσχεση για προστασία και ισχύ στην οικογένεια της Δανιηλίδας, που είχε δώσει στην Πάτρα. Η παρρησία δεν σημαίνει τίποτα άλλο από το να μπορεί να βρίσκεται κοντά και να μιλά ελεύθερα στον Βασίλειο ως στενός αξιωματούχος. Ο Tougher, πέρα από αυτό, προσθέτει ότι ο Κωνσταντίνος δεν θα δεχόταν υποψίες για ερωτικό ενδιαφέρον του Βασίλειου για άνδρες²⁷⁴.

Έχει πια αποδειχτεί από τον Αναγνωστάκη πως η ιστορία είναι εμπνευσμένη από μία αντίστοιχη του *Βίου του Αλέξανδρου* του Ψευδοκαλλισθένη, όπου η βασίλισσα Κανδάκη αναγνωρίζει τον μεταμφιεσμένο σε παρασπιστή Μέγα Αλέξανδρο²⁷⁵. Ωστόσο, φανερώνει πώς μπορεί και γιατί να γίνει μία αδελφοποίηση²⁷⁶.

Ένας άλλος αδελφός του Αρμένιου, επίσης Ιωάννης, έγινε δρουγγάριος της βίγλας, ένας Παύλος ανέλαβε την ευθύνη για το αυτοκρατορικό

²⁷¹ Adams, *Latin Sexual Vocabulary*, 72. [Michael III and Basil I: Were they Lovers? \(youtube.com\)](#).

²⁷² *Βίος Βασιλείου*, 40-46, 252-254, 258. Rapp, *Brother-Making*, 204-205.

²⁷³ Boswell, *Same-Sex Unions*, 260.

²⁷⁴ Tougher, “Michael and Basil”, 154-155.

²⁷⁵ Αναγνωστάκης, “Τὸ ἐπεισόδιο τῆς Δανιηλίδας”, 375-390.

²⁷⁶ Rapp, *Brother-Making*, 202-203.

θησαυροφυλάκιο, ένας Κωνσταντίνος έγινε λογοθέτης του γενικού²⁷⁷. Ίσως ο Βασίλειος είχε αδελφοποιηθεί με τον αξιωματούχο Συμβάτιο, ο οποίος ήταν σύζυγος της ξαδέλφης του Μιχαήλ (κόρη του καίσαρα Βάρδα)²⁷⁸.

Οι περιπτώσεις των τεσσάρων ανδρών-αδελφών του Βασίλειου (Ιωάννης της Πάτρας, δρουγγάριος Ιωάννης, Παύλος του σακελλίου, λογοθέτης Κωνσταντίνος) ήταν πολιτικές. Ο Βασίλειος, ως άνδρας χωρίς τα μέσα για κοινωνική άνοδο (χρήμα, θέση και οικογενειακές διασυνδέσεις), έκανε αδελφοποιήσεις με άνδρες που είχαν κοινό φιλόδοξο συμφέρον με τον ίδιο και, μόλις φορούσε την πορφύρα, θα επέστρεφε τη βοήθεια που οι “αδελφοί” του τού είχαν προσφέρει στην αρχή²⁷⁹.

Σε ό,τι αφορά το αυτοκρατορικό “ζευγάρι”, η αδελφοποίηση δεν έγινε ποτέ. Ωστόσο, όλοι συμφωνούν ότι ο Μιχαήλ δέθηκε προσωπικά με τον Βασίλειο, έχοντας δει τις ικανότητές του στην τιθάσευση αλόγων και την πυγμαχία²⁸⁰. Ο *Βίος* τον ξεχωρίζει από τους φίλους του Μιχαήλ. Ο Συμεών γράφει αντίθετα πως οι πόνοι και τα ανδραγαθήματα ενάντια στους εχθρούς της Ρωμανίας ήταν για άλλους, όσο η αγάπη του Μιχαήλ για τον Βασίλειο, που ήταν ο μόνος ακόλουθός του, ήταν σπουδαία²⁸¹.

Ο Βασίλειος θα κερδίσει το αξίωμα του παρακοιμώμενου το 865, μια θέση που κατείχαν συνήθως ευνούχοι. Η αυτοκρατορική απόφαση έπεισε τον Jenkins να γράψει ότι ο Αρμένιος ήταν κυριολεκτικά στο κρεβάτι του Μιχαήλ²⁸². Από την άλλη πλευρά, η Karlin-Hayter νομίζει πιο πιθανό ο Μιχαήλ να βρήκε ένα άτομο που μπορούσε να εμπιστευτεί²⁸³. Ο Boswell

²⁷⁷ Συμεών Λογοθέτης, 263-264.

²⁷⁸ Ο.π., 248.

²⁷⁹ Rapp, *Brother-Making*, 210.

²⁸⁰ *Βίος Βασιλείου*, 50- 52. Γενέσιος, 78-79. Συμεών Λογοθέτης, 234-235.

²⁸¹ Συμεών Λογοθέτης, 244.

²⁸² Jenkins, *Imperial Centuries*, 165.

²⁸³ Karlin-Hayter, “Rumeur”, 88.

προσέχει ότι οι ευνούχοι είχαν σεξουαλικό σκοπό στην Αρχαιότητα και σίγουρα θα συνεχίστηκε στη βυζαντινή περίοδο²⁸⁴.

Στη σεξουαλική πλευρά των ευνούχων συμφωνούν οι βυζαντινές πηγές και κάποιες δίνουν την ερωτική πλευρά του αξιώματος του παρακοιμώμενου. Τα αγιολογικά και εκκλησιαστικά κείμενα είναι η κυριότερη πηγή για την ομοφυλοφιλική δραστηριότητα των ευνούχων και εκείνα των ιστορικών, των χρονογράφων και το Λεξικό της Σούδας ακολουθούν.

Ο *Βίος του Αγίου Βασιλείου του Νέου* και του *Αγίου Ανδρέα του δια Χριστόν Σαλοῦ* του 10^{ου} αιώνα (βλ. και παρακάτω σ. 80) διακρίνονται για τις πληροφορίες τους²⁸⁵. Στον *Βίο του Νέου*, ο πρωταγωνιστής κατηγορεί τον όμορφο Άραβα ευνούχο Σαμωνά, παρακοιμώμενο του Λέοντα ΣΤ' από το 900 ως το 908²⁸⁶, για σοδομισμό στα κρυφά²⁸⁷. Στον *Βίο του Σαλοῦ*, ένας νεαρός ευνούχος είναι θύμα των ερωτικών επιθυμιών του άρχοντά του και ο Άγιος Ανδρέας προτρέπει τον ευνούχο να αντισταθεί²⁸⁸. Ο Πιτσάκης παρατηρεί ότι το θέμα στη συγκεκριμένη περικοπή του *Βίου του Ανδρέα* είναι η ομοφυλοφιλία όλων των ανδρών²⁸⁹. Έχουμε λοιπόν από τους αγιογραφικούς *Βίους* έναν δούλο ευνούχο, που χρησιμοποιείται σεξουαλικά, και έναν παρακοιμώμενο ευνούχο, που κατηγορείται για πρωκτικό σεξ.

²⁸⁴ Boswell, *Same-Sex Unions*, 261 υποσημείωση 87.

²⁸⁵ *Βίος Ανδρέα Σαλοῦ*, 41-56. *Βίος Βασιλείου του Νέου*, 7-11.

²⁸⁶ Για τον Σαμωνά βλ. Kazhdan – Cutler, *ODB*, 1835-1836. Kaldellis, *New Roman Empire*, 527.

²⁸⁷ *Βίος Βασιλείου του Νέου*, 76-78.

²⁸⁸ Χαρακτηριστικός ο όρος “κωλοφονία”. *Βίος Ανδρέα Σαλοῦ*, 80-84.

²⁸⁹ Πρέπει να σημειωθεί ότι δεν είχαν όλοι οι ζωηροί ευνούχοι προτιμήσεις για τους άνδρες, ή τουλάχιστον μόνο για άνδρες. Το Κανονικό του Ψευδονηστευτή και ο Θεοφύλακτος Αχρίδας περιγράφουν την έλξη από πλευράς των γυναικών για όμορφους ευνούχους. Το πρώτο σημειώνει για γυναίκες που θέλουν να αποφύγουν την τεκνογονία, κυρίως χήρες και μοναχές. Συνορον, “*Verojatnyj sostav*”, 370. Ο δεύτερος γράφει για άνδρες που ακρωτηρίαζαν τους “διδύμους” τους επίτηδες, για να γίνουν ελκυστικοί για τις αμαρτωλές γυναίκες. Θεοφύλακτος Αχρίδας, 303. Βλ. επίσης Παπαγιάννη, “*Άβατο*”. Πιτσάκης, “*Ομοφυλόφιλοι*”, 226-231.

Στο Λεξικό της Σούδας γράφεται λεπτομερώς η άποψη για τους ευνούχους, με αφορμή τα λόγια του Κυρίλλου Αλεξανδρείας. Υπενθυμίζεται όμως πως η μέση βυζαντινή αντίληψη ήταν πιο επιεικής: “ταύτην τὴν ἀκόλαστον καὶ ἀκάθαρτον γνώμην καὶ πρᾶξιν τῶν αὐθαιρέτως πασχόντων, θριαμβεύων εὖ μάλα καὶ στηλιτεύων ὁ μέγας Κύριλλος οὕτω φάσκει· ἀκολασίας γὰρ ἔνεκεν οἱ τάλανες τοῦτο δρῶσι, τὰ τῶν γυναικῶν πάσχειν ἄνδρες ὄντες βουλόμενοι... ὅθεν μετ’ ἀνδρῶν μὲν ὡς γυναιῖκες μαλακῶς εὐναζόμενοι καὶ μαλακιζόμενοι φθείρονται, μετὰ γυναικῶν δέ, ὡς φύλακες ἅμα καὶ σωφροσύνης δῆθεν ἰνδάλματα, καθεύδοντες ἀναισχύντως καὶ ἀπηρυθριασμένως αἰσχροπραγοῦσι. καὶ οὗτοι μὲν οὕτως ὑπ’ ἀνδρῶν ἀνοσίων καὶ βεβήλων φθειρόμενοι καὶ μαλακιζόμενοι καταμιαίνουσι καὶ καταμιαίνονται διὰ τῆς παρὰ φύσιν ἀνοσιουργίας καὶ βδελυρίας, αὐτοὶ δὲ γυναικαρία ταλαίπωρα καὶ σεσοβημένα κατὰ τὸ εἰρημένον ἁμαρτίαις καταμολύνουσι καὶ καταβλάπτουσιν οἷα λυσσώδεις κύνες, καὶ τὸ δὴ χαλεπώτερον ἐντεῦθεν αἵτιοι γίνονται καὶ πρόξενοι τε καὶ μέτοχοι τῆς ἀπεράντου κολάσεως, οἳ τε φθείροντες καὶ οἱ φθειρόμενοι... σῶφρονας ἄνδρας καταμικρὸν δελεάσαντες εἰς τὸ τῶν Σοδόμων αἰσχρὸν βάραθρον κατηκόντισαν ἐλεεινῶς καὶ τῷ αἰωνίῳ πυρὶ παρέπεμψαν... οὐδὲν γὰρ ἀληθῶς μυσαρώτερον ἢ ἀκαθαρτότερον τῶν οὕτω πορνευομένων τε καὶ πορνενόντων²⁹⁰”.

Ο ερωτικός φόβος για τους ευνούχους, μαζί με τους αγένειους νέους και τα παιδιά, υπήρχε και ανάμεσα στους μοναχούς. Στην Παλαιστίνη είχε απαγορευτεί η είσοδος σε ευνούχους, ειδικά αυτών με πρόσωπο γυναίκας, και σε αγένειους νέους σε λαύρες, σύμφωνα με τους βίους Παλαιστίνιων αγίων της πρώιμης περιόδου²⁹¹. Ήταν για την ακρίβεια ο πρώτος κανόνας της Μονής του Αγίου Σάββα (Mar Saba). Στα

²⁹⁰ Σούδα, II, 412-414. Πιτσάκης, “Ομοφυλόφιλοι”, 229.

²⁹¹ Schwartz, *Kyrrillos von Skythopolis*, 50 (Βίος Εὐθυμίου), 91, 114, 171 (Βίος Σάββα), 224 (Βίος Κυριακοῦ).

αυτοκρατορικά τυπικά του Ιωάννη Τζιμισκή (969-976)²⁹² και του Κωνσταντίνου Μονομάχου (1042-1055)²⁹³ για το Άγιο Όρος διευκρινίζεται πως οι νέοι και οι ευνούχοι απαγορεύονταν να εισέλθουν²⁹⁴. Η αιτία για το άβατο ήταν η φύλαξη των μοναχών από την ερωτική έλξη²⁹⁵.

Σκάνδαλα μεταξύ γενειοφόρων και ευνούχων βρίσκονται στις “μικτές” βυζαντινές μονές επί των Μακεδόνων. Σύμφωνα με τον *Βίο του Αγίου Λαζάρου του Γαλησιώτη*, που έζησε στο Γαλήσιο όρος έξω από την Έφεσο (981-1053), τα σκάνδαλα αυτά φαίνεται να οδήγησαν στην ίδρυση ξεχωριστής μονής, στην οποία θα κατοικούσαν αποκλειστικά οι ευνούχοι μοναχοί²⁹⁶.

Σε ιστοριογραφία και ποιήματα έχουμε τα πειράγματα κατά των ευνούχων: ο Νικηφόρος Βρυέννιος βάζει τον πρωτοβεστιάριο Ιωάννη να ακούει τις κοροϊδίες των ανδρών γύρω του, που φώναζαν το συνηθισμένο προς τους ευνούχους “κλου κλου”²⁹⁷. Ένα πολύ ανήθικο ποίημα περιγελά τις φιλοδοξίες της αυτοκράτειρας Θεοφανούς, μητέρας του Βασιλείου του Βουλγαροκτόνου. Η Θεοφανώ ήθελε “πίταν κίκαλι τινέ φαγεν”, αλλά την έφαγε η νέα σύζυγος του Ιωάννη Α', Θεοδώρα, και πλέον παρελαύνει

²⁹² “Τοὺς νεωτέρους καὶ ἀγενεῖους καὶ εὐνούχους ἔνεκεν κουράς τῷ Ὁρει πρόσφοιτῶντας παντελῶς μὴ προσδέχεσθαι παρεγγυόμεθα μετὰ πάσης ἀσφαλείας· εἰ δὲ τις ἀπάραιττος καὶ ἀναγκαῖα ἐπίσυμβαίῃ περίστασις, ἄνευ βουλῆς καὶ γνώμης καὶ ἐπισκέψεως τοῦ τε πρώτου καὶ τῶν ἡγουμένων ἀπάντων τοῦ Ὁρους, διεντελλόμεθα μηδὲν γίνεσθαι μητέ τινα προσίεσθαι μήτε ἀποκείρειν. Εἰ δὲ τις τῶν ἡγουμένων ἢ τῶν κελλιστῶν κατὰφρονήσας τῶν τυπωθέντων εἰσαγάγει εἰς τὸν ἀγρὸν αὐτοῦ ἔιτε εἰς τὸ κελλιὸν εὐνούχον ἢ παιδίον, καὶ παράγγελθεις ἅπαξ καὶ δεῖς ὅν τὴν προσήκουσαν διόρθωσιν ἐπιδείξατο, τοῦτον παντελῶς τοῦ Ὁρους ἐκδιώκεσθαι λυσιτελεῖν ηᾱοῦμεθα”. *Actes de Prôtaton*, 212.

²⁹³ “Καὶ πρό γε πάντων ἔφησαν τὴν ἐν τοῖς τυπικοῖς αὐτῶν ἐναποκειμένην ἀσφάλειαν, ἡγουν τὸ μὴ εὐνούχους ἢ ἀγενεῖους ἐν τῷ Ὁρει δέχεσθαι ἢ ἀποκείρειν ἢ ἐν ἀγρῷ ἢ ἐν μοναστηρίῳ κατέχειν τούτους, καταφρονηθῆναι παρά τινων καὶ δεῖσθαι”. Ο.π., 226.

²⁹⁴ Μοναδική εξαίρεση στον Άθω ήταν ο ευνούχος Συμεών ο Ηγιασμένος, που είχε εκδιωχτεί αρχικά μαζί με τρεις αγένειους μαθητές του από τους Αγιορείτες το 1078. Το 1089 ο Αλέξιος Κομνηνός τού επέτρεψε την εγκατάσταση στο Άγιο Όρος. *Actes de Xenophon*, 18-33. Tougher, *The Eunuch*, 75-76.

²⁹⁵ Galatariotou, “Typika”, 121-124.

²⁹⁶ *Βίος Λαζάρου Γαλασιώτη*, 539. Kazhdan, ODB, 1198. Όμως οι μονές ευνούχων εμφανίζονται σπάνια και τις περισσότερες φορές, εκτός αν το απαγορεύουν τα τυπικά, θα δούμε “μικτά” μοναστήρια. Tougher, *The Eunuch*, 76-77.

²⁹⁷ Νικηφόρος Βρυέννιος, 303. Πιστεύω πως υπονοείται το στοματικό σεξ.

πάνω σε μουλάρι, συνοδευόμενη από τους ευνούχους με “ζαρωμένες ψωλές και ορθάνοιχτες κωλοτρυπίδες”, δηλαδή τον πατριάρχη Πολύευκτο (956-970) και τον παρακοιμώμενο Βασίλειο Λακαπηνό²⁹⁸.

Δεν θα επεκταθούμε περισσότερο στο ζήτημα των ευνούχων. Στην άποψη της Karlin-Hayter, όταν γράφει για προστασία του Βασίλειου στον Μιχαήλ, αντιπαραθέτουμε πως η προστασία δεν αναιρεί τον έρωτα, ειδικά σε έναν τίτλο που έχει πολιτική και σεξουαλική σημασία.

Αμέσως μετά την παράδοση του τίτλου του παρακοιμωμένου, σύμφωνα πάντα με τον Συμεών, ο Μιχαήλ ανάγκασε τον Βασίλειο να χωρίσει από την πρώτη σύζυγό του, Μαρία, και να νυμφευτεί την ερωμένη του, Ευδοκία Ιγγερίνα, η οποία συνέχιζε να κοιμάται με τον αυτοκράτορα. Ως “αποζημίωση” δόθηκε ως ερωμένη στον Βασίλειο η μεγαλύτερη αδελφή του Μιχαήλ, Θέκλα²⁹⁹. Το φθινόπωρο του 866 γεννήθηκε ο μελλοντικός αυτοκράτορας Λέων ΣΤ' και ο Μιχαήλ Γ' γιόρτασε το γεγονός με αρματοδρομίες³⁰⁰.

Μια λεπτομέρεια που προκαλεί εντύπωση είναι μία περίεργη διαδικασία του Μιχαήλ για τον Βασίλειο, πριν τον στέψει συναυτοκράτορα τον Μάιο του 866, και περιγράφεται από τον Γενέσιο:

“Ὡς οὖν περί τινα χρόνον παρῆν ὁ ἄναξ τοῖς περὶ τὸν καλλίνικον Μάμαντα μάρτυρα βασιλείοις, ἐπεφύη τούτῳ σκοπὸς κἂν γελοῖος, ὃν τῶν πρὸς αὐτὸν οὐ πᾶσιν ἐγνώρισεν. ἐγκελεύεται δυοὶ τῶν οἰκείων, οἷς τὰ κατὰ ψυχὴν ἐπεθάρρει περὶ τοῦ προκειμένου γε δράματος, καὶ κατὰ τὴν βασιλίδα πόλιν προχωρεῖ, πρὸς ἕω τε τὴν ῥητὴν ἐορτῆς διαγελῶσαν Πεντηκοστὴν ἡμέραν

²⁹⁸ “κουκουροβούκινάτορες. φονκτό κολοτριπάτι”. Morgan, “A Byzantine Satirical Song?”, 292-297.

²⁹⁹ Συμεών Λογοθέτης, 248. Σχετικά με το αν υπήρξε αυτοκρατορικό *ménage à trois* με την Ευδοκία Ιγγερίνα, η παράδοση της Θέκλας ως ερωμένης του Βασίλειου δείχνει ότι έχουμε μάλλον δύο σχέσεις (Μιχαήλ-Ευδοκία, Βασίλειος-Θέκλα) παρά ερωτικό τρίγωνο. Tougher, “Michael and Basil”, 150-151.

³⁰⁰ Συμεών Λογοθέτης, 255. Για το ποιος ήταν ο πατέρας του Λέοντα βλ. ενδεικτικά Mango, “Eudocia Ingerina”, 17-27. Tougher, *Leo VI*, 42-67.

τινὶ κοιτώνων ἐγκλείσας Βασίλειον τοῖς σὺν αὐτῷ προστάττει ἐν νεύματι ἀπογυμνοῦν τοῦτον τῷ χειρὶ τε διατεῖναι. τούτου δὲ γινομένου κατὰ τὸ προσταχθέν, ὁ Βασίλειος καταπλήττεται, ἀλλ' ὅμως νεανικὸς ὢν τῆς ἐκπλήξεως ἀνακτᾶται, ἑαυτοῦ τε καὶ τοῦ βασιλέως καθίσταται, καὶ μαστίζεται παρ' αὐτοῦ διπλοῖς ἐν φραγελλίοις λ', μνήμην ἔχειν τοῦτον ἀνάγραφτον τῆς πρὸς αὐτὸν φιλοστόργου προθέσεως. καὶ τῷ μεγίστῳ ναῷ ἐπελθὼν πρωΐας αὐτῆς στεφηφόρον ἄνακτα λαοῖς ἀναδείκνυσι, μηνὶ Μαΐῳ κς', ἰνδικτιῶνος ιδ', καὶ τῆς κατὰ δευτερείαν αὐτῷ βασιλείας τὰ πρόσφορα φίδωσιν. ὧ καὶ πολὺ φίλτρον ἐπιδιδούς, καὶ τὰ ἴσα, πρὸς δὲ καὶ τὰ καθ' ὑπεροχὴν ἐμπαρέχεται.³⁰¹

Για να δείξει την αγάπη του, λίγο πριν τοποθετήσει το στέμμα στην Αγία Σοφία, ο Μιχαήλ διατάζει δύο υπηρέτες να γυμνώσουν εντελῶς τον Βασίλειο και τον μαστιγώνει τριάντα φορές. “Αυτές οι πράξεις θυμίζουν γκέι σαδομαζοχιστική σκηνή” (όχι η πρώτη φορά, όταν θυμηθούμε τα λόγια του Χρυσόστομου με τη δούλη και το ζευγάρι, βλ. παραπάνω σ.34), παρόλα αυτά είναι ξεκάθαρη η επιβολή του πόνου για χάρη της αγάπης³⁰². Οι υποψίες είναι πιο ισχυρές, όταν ο Γενέσιος δεν προσδιορίζει αν ο Βασίλειος ήταν μόνο γυμνός από τη μέση και πάνω.

Ενδείξεις εντοπίζονται και στην περίπτωση του νέου αγαπημένου του Μιχαήλ, Βασιλικίνου της Νικομήδειας. Στον *Βίο Βασιλείου* περιγράφεται ως θηλυπρεπής και ματαιόδοξος άνδρας, που είχε ξεκινήσει την καριέρα του από τους αυτοκρατορικούς δρόμους. Έχοντας ντύσει τον Βασιλικίνο στην πορφύρα, ο Μιχαήλ τον συνοδεύει στη Σύγκλητο, κρατώντας το χέρι του, και ανακοινώνει την πρόθεσή του να ονομαστεί ο Βασιλικίνος συναυτοκράτορας³⁰³.

³⁰¹ Γενέσιος, 79.

³⁰² Masterson, *Byzantine Men*, 84.

³⁰³ *Βίος Βασιλείου*, 96-98. Συνεχιστές Θεοφάνους (εκδ. Featherstone – Codoñer), 296. Tougher, “Michael and Basil”, 152-153.

Ο Μιχαήλ πιάνει το χέρι του Βασιλικίνου, όπως ο Νέρων στον εραστή του, Έρωτα, οκτώ αιώνες πριν. Ο Βασιλικίνος δεν ονομάζεται Σπόρος, που ήταν το πραγματικό όνομα του Έρωτα, γιατί ο Κωνσταντίνος, σύμφωνα με τον Schminck, θέλει να δείξει τον έρωτα του Μιχαήλ για αυτόν³⁰⁴.

Η καταγωγή του Βασιλικίνου από τη Νικομήδεια θυμίζει τη συκοφαντική περίπτωση του Ιούλιου Καίσαρα και του βασιλιά Νικομήδη, σύμφωνα με τον Μεσσή³⁰⁵. Ο θηλυπρεπής όμως Βασιλικίνος έχει περισσότερα κοινά με τον ερωμένο του αυτοκράτορα Αδριανού που καταγόταν επίσης από τη Βιθυνία, τον Αντίνοο (ο Νικομήδης δεν είναι θηλυπρεπής).

Ο Συμεών λαμβάνει υπόψη του ένα διαφορετικό επεισόδιο μεταξύ Μιχαήλ και Βασιλικίνου. Μετά από μία επιτυχημένη αρματοδρομία του αυτοκράτορα, οργανώνεται δείπνο, στον οποίο συμμετέχουν οι δύο συναυτοκράτορες, η Ευδοκία και ο πατρίκιος Βασιλικίνος, που εξυμνεί τις ικανότητες του Μιχαήλ. Ο τελευταίος διατάζει τον Βασιλικίνο να του βγάλει τα πορφυρά υποδήματα, τα τσάγγια, και να τα φορέσει. Ο πατρίκιος διστάζει και βλέποντας το νεύμα του ενοχλημένου (πολιτικά, ερωτικά ή και τα δύο) Βασιλείου να το κάνει και τον θυμό του Μιχαήλ, υπακούει. Ο Μιχαήλ λέει στον Μακεδόνα ότι τα τσάγγια ταιριάζουν περισσότερο στα πόδια του Βασιλικίνου, δείχνοντας τί πρόκειται να ακολουθήσει³⁰⁶.

Ο Βασιλικίνος εμφανίζεται και τη νύχτα της δολοφονίας του Μιχαήλ στο παλάτι του Αγίου Μάμα. Το ανάκτορο είχε λιγότερους υπηρέτες από το συνηθισμένο, καθώς ο Μιχαήλ είχε στείλει μια ομάδα τους στη μητέρα

³⁰⁴ Schminck, "Origins", 64. Η Karlin-Hayter δεν είναι σίγουρη αν ο Βασιλικίνος είναι πραγματικό πρόσωπο ή εφεύρεση του Κωνσταντίνου, ως ένα ακόμα επιχείρημα για την ανάγκη εκθρόνισης του Μιχαήλ, βλ. Karlin-Hayter, "Rumeur", 88 υποσημείωση 9. Ο Jenkins πιστεύει ότι ο Έρωτας ήταν ο τρίτος εραστής του Νέρωνα και βρισκόταν στον χαμένο *Bio Νέρωνος* του Πλουτάρχου. Jenkins, *Studies*, 75 και υποσημείωση 8.

³⁰⁵ Messis, "Lecture", 215-217.

³⁰⁶ Ο.π., 256. Tougher, "Michael and Basil", 157.

του, Θεοδώρα Β'. Ο Βασίλειος βρήκε την ευκαιρία να χτυπήσει. Ελεύθερο χώρο διέθετε και ο Μιχαήλ: στον αυτοκρατορικό κοιτώνα βρίσκονταν δύο ακόμη άνδρες, ο Βασιλικίνος και ο ευνούχος Ιγνάτιος. Ο Tougher βλέπει πως δεν υπονοείται προσωπική στιγμή του Μιχαήλ, του Ιγνατίου και του Βασιλικίνου, πέρα από τη φύλαξη του τελευταίου προς τον πρώτο τη νύχτα της δολοφονίας³⁰⁷.

Η Mullett βλέπει ομοερωτικό περιεχόμενο, όταν ο τελευταίος αυτοκράτορας του Αμορίου ζητά από τον Βασίλειο να τού φιλήσει το χέρι, λίγες ώρες πριν τη δολοφονία³⁰⁸. Πιο πιθανή είναι η άποψη του Tougher και της Karlin-Hayter³⁰⁹ για το προδοτικό φίλι του "Ιούδα" Βασίλειου.

Συμπερασματικά, ο Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος παρουσιάζει τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ' ως ομοφυλόφιλο, για να δικαιολογήσει την πτώση του. Η παραβίαση των νόμων της φύσης από τον Μιχαήλ, η περιγραφή του ελκυστικού Μακεδόνα, το τελετουργικό πριν τη στέψη και ο θηλυπρεπής Βασιλικίνος την φανερώνουν στον αναγνώστη. Φυσικά, ο Βασίλειος δεν έχει τις ίδιες προτιμήσεις με το θύμα του.

Από την άλλη μεριά, ο υποστηρικτής των Λακαπηνών Συμεών Λογοθέτης γράφει πως ο Βασίλειος ενδιαφερόταν για άνδρες, συγκεκριμένα για τον αδελφοποιητό του Νικόλαο, τον Θεοφιλίτζη, που θαυμάζει το "σγουρό κεφάλι" του Βασίλειου, και ίσως τον Μιχαήλ.

Ίσως ο δημοφιλής και ενεργητικός ηγεμόνας, που είχε ανθρωπίνα πάθη³¹⁰, να ήταν ένας "Νέος Αδριανός". Ο Tougher όμως έχει ξεκαθαρίσει πως οι υπάρχουσες πηγές δεν ασχολούνται ιδιαίτερα με το τί συνέβη πραγματικά ανάμεσα στους δύο αυτοκράτορες. Οι δημιουργοί τους είχαν

³⁰⁷ Συμεών Λογοθέτης, 256-257. Tougher, "Michael and Basil", 153.

³⁰⁸ Mullett, "Friendly Society?", 10-11.

³⁰⁹ Karlin-Hayter, "Le De Michaele", 391. Tougher, "Michael and Basil", 157-158.

³¹⁰ Kaldellis, *New Roman Empire*, 505-506. Pinakoulis, *Michael III*, 407.

πολιτικούς στόχους, επομένως οι αναγνώστες αποφασίζουν για το αν υπήρξε ή όχι ερωτική επιθυμία³¹¹.

γ) Μακεδονικοί νόμοι

Επί της μακεδονικής δυναστείας, ο νόμος για την ομοφυλοφιλία επιβιώνει με μικρές γλωσσικές παραλλαγές. Ο Τρωιάνος πρόσεξε ότι, σε αντίθεση με την έμφαση του Λέοντα Γ' στην ατιμωρησία και τη συγχώρεση των παιδιών κάτω των δώδεκα ετών (εἰ δὲ ὁ ὑπομένων ἦττων τῶν δώδεκα ἐτῶν εὐρεθῇ, συγχωρεῖσθω, ὡς τῆς ἡλικίας δηλούσης μὴ εἶδέναι αὐτὸν τι ὑπέμεινεν), οι νομικοί των Μακεδόνων σημείωσαν το ενδεές της μικρής ηλικίας³¹²:

“ Οἱ ἀσελγεῖς, ὃ τε ποιῶν καὶ ὁ πάσχων, ξίφει τιμωρεῖσθωσαν· εἰ μὴ ἄρα ὁ πεπονθὼς ἔλαττον ἢ τῶν ιβ' χρόνων. τότε γὰρ τὸ ἐνδεές τῆς ἡλικίας αὐτοῦ τῆς τοιαύτης αὐτὸν ἐξαρπάζει (στον Πρόχειρο ἀπαλλάτει) ποινῆς³¹³”.

Η διάταξη θα επαναληφθεί στα επεξεργασμένα ιδιωτικά έργα των μακεδονικών νόμων: την *Epanagoge Aucta*³¹⁴, το *Prochiron Legum* στην Ιταλία³¹⁵, το *Prochiron Auctum*³¹⁶, την Έπιτομή³¹⁷, το Σύνταγμα του Ματθαίου Βλαστάρη³¹⁸ και την Έξάβιβλο του Αρμενόπουλου³¹⁹. Ο Πιτσάκης θυμίζει ότι η επανάληψη του ίδιου νόμου σε αυτές τις συλλογές δεν σημαίνει απαραίτητα πως εφαρμόστηκαν³²⁰.

Στο 60^ο Βιβλίο των Βασιλικών περιλαμβάνονται οι διατάξεις του Πανδέκτη (π.χ. εκείνες του Ουλπιανού και του Ιούλιου Παύλου), που

³¹¹ Tougher, “Michael and Basil”, 158.

³¹² Troianos, “Rechtsquellen”, 37.

³¹³ *Jus Graecoromanum*, II, 225-226 (Πρόχειρος Νόμος), 365 (Εἰσαγωγή/Επαναγωγή).

³¹⁴ *Jus Graecoromanum*, VI, 207.

³¹⁵ *Prochiron legum*, 253.

³¹⁶ *Jus Graecoromanum*, VII, 300, 302 (δύο φορές και με διαφορετική διατύπωση).

³¹⁷ *Jus Graecoromanum*, IV, 582.

³¹⁸ Ράλλης-Ποτλής, *Σύνταγμα των Θείων και Ιερών Κανόνων*, VI, 105.

³¹⁹ Κωνσταντίνος Αρμενόπουλος, *Έξάβιβλος*, 350.

³²⁰ Πιτσάκης, “Ομοφυλόφιλοι”, 222-223.

ασχολούνται έμμεσα ή άμεσα με τους ομοφυλόφιλους³²¹. Όμως ο νόμος του Κώνσταντα Α' και αυτός του *Πρόχειρου* και της *Έπαναγωγής* λείπουν από το νομικό έργο του Λέοντα ΣΤ', με τον λόγο να είναι άγνωστος³²².

Η απουσία του ισχυρικού νόμου προκάλεσε αμφιβολίες, που φανερώνονται σε δύο από τα σχόλια του νομομαθή Θεόδωρου Βαλσαμώνα τον 12^ο αιώνα, σύμφωνα με τον Τρωιάνο. Το πρώτο σχόλιο στον Νομοκάνονα, αφού επισημάνει το κενό για την αντιμετώπιση κεφαλικώς των μοιχών και των ομοφυλόφιλων, αναφέρει την ποινή των Βασιλικών για τους μοιχούς, τον ακρωτηριασμό της μύτης³²³. Το δεύτερο σχόλιο στον 63^ο Κανόνα του Μεγάλου Βασιλείου για την κτηνοβασία³²⁴ φαίνεται να καταγράφει για ποινή των ομοφυλόφιλων αυτή των κτηνοβατών στα Βασιλικά, που δεν είναι άλλη από την *καυλοτομή*³²⁵. Τα σχόλια του Βαλσαμώνα δείχνουν για τον Τρωιάνο ότι η ποινή για τους ομοφυλόφιλους συνέχιζε να είναι εκείνη του Ιουστινιανού³²⁶.

Ο Πιτσάκης είναι αντίθετος στα συμπεράσματα του Τρωιάνου. Στο πρώτο σχόλιο του Βυζαντινού λόγιου εκτιμά πως, αφού ο Βαλσαμών αναφέρθηκε στην απουσία διατάξεων από τα Βασιλικά για θανατική ποινή στη μοιχεία και την ομοφυλοφιλία, προβλέπεται άλλη τιμωρία μόνο για τους μοιχούς (ακρωτηριασμός της μύτης). Στον Κανόνα 62 και 63 του Αγίου Βασιλείου, η ταύτιση του κτηνοβάτη με τον ομοφυλόφιλο είναι λανθασμένη, εξαιτίας του συντάκτη ή του κειμένου, με τη σωστή φράση να είναι το "*ἀνάγνωθι περὶ ἀλογενομένων*" αντί για "*ἀρσενοκοιτῶν*"³²⁷. Τείνουμε στην άποψη του Πιτσάκη.

³²¹ Βασιλικά, 2912 (60.22.1), 2974 (60.37.10), 2983 (60.37.29§9), 2984(60.37.34§1), 3004(60.37.34§1).

³²² Πιτσάκης, "Ομοφυλόφιλοι", 221. Troianos, "Rechtsquellen", 37-38.

³²³ Βασιλικά, 2994-2995. Ράλλης-Ποτλής, *Σύνταγμα των Θείων και Ιερών Κανόνων*, I, 302.

³²⁴ Joannou, *Les canons*, 147.

³²⁵ Βασιλικά, 2998. Ράλλης-Ποτλής, *Σύνταγμα των Θείων και Ιερών Κανόνων*, IV, 220.

³²⁶ Troianos, "Rechtsquellen", 38.

³²⁷ Πιτσάκης, "Ομοφυλόφιλοι", 221 υποσημείωση 106.

δ) Οι κανόνες του Ψευδονηστευτή

Η έλξη στο ίδιο φύλο αποτελεί σημαντικό θέμα των βυζαντινών εξομολογητικών κειμένων, με το όνομα του πατριάρχη Ιωάννη Δ' του Νηστευτή (582-595): το *Κανονάριον* στα μέσα του 9^{ου} αιώνα³²⁸, η *Ακολουθία καὶ τάξις ἐπὶ ἐξομολογουμένων*³²⁹, η *Διδασκαλία Πατέρων*³³⁰ και το *Κανονικόν*³³¹, που εμφανίζονται αργότερα. Στην πραγματικότητα κανένα δεν έχει γραφτεί από τον ίδιο και οι αναφορές στον Νηστευτή έρχονται μετά τον 11^ο αιώνα, για λόγους δημοφιλίας³³². Όλα δίνουν πιο ευνοϊκές ποινές σε εκείνους που είναι κάτω των 30 ετών και πιο σκληρές σε αυτούς που είναι άνω των 30³³³. Η *Ακολουθία καὶ τάξις ἐπὶ ἐξομολογουμένων* ήταν όμως το κύριο εγχειρίδιο για την εξομολόγηση³³⁴. Ο πνευματικός ξεκινά τις ερωτήσεις στον εξομολογούμενο με αυτόν τον τρόπο:

“Πῶς σου, κύριε ἀδελφὲ, ἢ ἀδελφῇ, ἐν πρώτοις ἢ παρθενία διεφθάρη; Διὰ πορνείας, ἢ διὰ νομίμου γάμου, ἢ διὰ μαλακίας, ἢ τινος τῶν παρὰ φύσιν;...Καὶ περὶ ἀρσενοκοιτίας ἐρωτᾶν· ἥς καὶ αὐτῆς διαφοραὶ τρεῖς. Ἄλλο γὰρ τὸ παρ’ἄλλου παθεῖν, ὃ καὶ κουφότερον ποιῆσαι. Καὶ ἄλλο τὸ ποιῆσαι εἰς ἕτερον, βαρύτερον τοῦ παθεῖν ὄν· ἄλλο τὸ παθεῖν παρ’έτερου, καὶ ποιῆσαι εἰς ἕτερον, ὃ καὶ τῶν προειρημένων δύο διαφορῶν βαρύτερον...Καὶ ἐρευνᾶν εἰς οἷαν τούτων τῶν διαφορῶν πέπτωκε, καὶ ποσάκις, καὶ διὰ πόσον χρόνον· καὶ εἰ πρὸ τοῦ γυναιῖκα λαβεῖν, ἢ καὶ μετὰ τὸ λαβεῖν· καὶ εἰ πρὸ τριάκοντα χρόνων τῆς αὐτοῦ ἡλικίας ἢ μετὰ ταῦτα...Ὡσαύτως καὶ περὶ

³²⁸ Arranz, *I penitenziali bizantini*, 30-128. Εδώ υπάρχει είτε το όνομα του Νηστευτή ή ενός άγνωστου μοναχού Ιωάννη, που αποκαλεί τον εαυτό του “μαθητή του Μεγάλου Βασιλείου”, για τους ίδιους λόγους που χρησιμοποιείται ο Ιωάννης Δ’.

³²⁹ Ψευδονηστευτής, *Poenetiale*, 1889-1918.

³³⁰ Arranz, *I penitenziali bizantini*, 152-206. Suvorov, “Verojatnyj sostav”, 398-401.

³³¹ Ράλλης-Ποτλής, *Σύνταγμα των Θείων και Ιερών Κανόνων*, IV, 432-446. Καθώς ο Ματθαίος Βλάσταρης ασχολήθηκε και επεξεργάστηκε τη Σύνοψη του Κανονικού του Ψευδονηστευτή τον 14^ο αιώνα, οι πληροφορίες του αφορούν την υστεροβυζαντινή περίοδο. Για αυτό βλ. Ο.π., 441-442. Πιτσάκης, “Ομοφυλόφιλοι”, 240. Troianos, “Rechtsquellen”, 43-44.

³³² Πιτσάκης, “Ομοφυλόφιλοι”, 238. Troianos, “Canon Law”, 159.

³³³ Arranz, *I penitenziali bizantini*, 182. Troianos, “Canon Law”, 160.

³³⁴ Kaldellis, *Byzantine Curiosities*, 16.

μαλακίας, ἥς δύο εἰσὶν αἱ διαφοραί· μία μὲν ἡ διὰ οἰκείας χειρὸς ἐνεργουμένη· ἑτέρα δὲ ἡ δι' ἄλλοτρίας...Τὸ μέντοι τῆς ἀρσενικοιτίας μῦθος πολλοὶ καὶ μετὰ τῶν γυναικῶν αὐτῶν ἐκτελοῦσιν...Ὅσα ἐγένοντο πρὸ τριάκοντα χρόνων ἔν τε ἀνδράσι ἔν τε γυναιξί, εὐσύγγνωστα καὶ ταχυσυγχώρητα ἔστωσαν οἷα κἄν εἰσιν, ὥστε καὶ ἕως τριῶν ἢ δύο ἐτῶν ἔχει τὴν ἐπιτίμησιν...Ἐὰν δὲ μετὰ τριάκοντα ἐτῶν γεγόνῃσι, καὶ ἕως τρία καὶ τέσσαρα³³⁵."

Ο Ψευδονηστευτής έχει αφήσει πίσω την ίδια αντιμετώπιση του Ιουστινιανού για την ενεργητική και παθητική ομοφυλοφιλία και την αρχαία ρωμαϊκή απέχθεια για τους παθητικούς, που πλέον διαπράττουν τη λιγότερο χειρότερη αμαρτία³³⁶.

Για τον Πιτσάκη, οι ποινές του Γρηγορίου και του Βασίλειου για 18 ή 15 ἔτη απομάκρυνσης ήταν αδύνατες κοινωνικά (αν κάποιος δεν κοινωνούσε για πάνω από μία δεκαετία, θα φαίνονταν περίεργο από τον περίγυρό του). Αυτός ήταν ο λόγος που ο Ψευδονηστευτής έγινε διάσημος στους πιστούς και το όνομα του Ιωάννη Δ' βοήθησε σε αυτό³³⁷.

³³⁵ Ψευδονηστευτής, *Poenetiale*, 1893, 1904. Για τα κείμενα του Ψευδονηστευτή, η παιδευρασία αφορά σεξουαλική επαφή με παρθένες κάτω των 12 ή 16 ετών. Arranz, *Il penitenziario bizantino*, 54 (κάτω των 12). Suvorov, "Verojatnyj sostav", 413 (κάτω των 16). Είναι άξιο αναφοράς πως οι σπανιότερες, σε σχέση με τις βυζαντινές, αρμενικές σημειώσεις περί ομοφυλοφιλίας (το κυριότερο πρόβλημα είναι η λαγνεία προς τις γυναίκες), αν και δεν μιλούν για θάνατο, είναι πιο αυστηρές στην αντιμετώπισή της. Για παράδειγμα, στους Κανόνες του καθολικού Σαχάκ, τον 4ο αιώνα, διευκρινίζεται πως δεν θα δίνεται η Θεία Κοινωνία σε μοιχούς και ομοφυλόφιλους. Πιο κοντά στον Ψευδονηστευτή, ο αντίστοιχος για τους Αρμένιους Δαβίδ της Γκάντζακ, στις αρχές του 12^{ου} αιώνα, τιμωρεί τους δεκαπεντάχρονους σοδομίτες και κτηνοβάτες με μετάνοιες 15 ετών, τους εικοσάχρονους σε 20 ἔτη, τους τριαντάχρονους σε 30, τους άνω των 30 σε μετάνοιες μέχρι την ημέρα που θα πεθάνουν. Ιωάννης Οτσνέτσι, *Κανονικό Δίκαιο*, 21. Δαβίδ της Γκάντζακ, 42-43. Για τη Μεγάλη Αρμενία βλ. Bozian, *Sex in Armenia*, 22, 77-78, 260, 406-416.

³³⁶ Πιτσάκης, "Ομοφυλόφιλοι", 240.

³³⁷ Στα κείμενα του Ψευδονηστευτή θα δούμε αναφορές επίσης και στον αυνανισμό μεταξύ ανδρών. Ο πνευματικός κρίνει σκληρά την πράξη, αλλά δεν κάνει τίποτα άλλο από το να επιβάλλει εκκλησιαστικά επιτίμια που διαφέρουν. Arranz, *Il penitenziario bizantino*, 50-52, 66 (Κανονάριον), 162 (Διδασκαλία). Πιτσάκης, "Ομοφυλόφιλοι", 239, 241-244.

ε) Τα λουκιανά και λεσβιακά σχόλια του Αρέθα Καισαρείας

Ένας από τους αυλικούς του Λέοντα του Σοφού και επίσκοπος Καισαρείας από το 903 ήταν ο Αρέθας ο Πατρεύς³³⁸. Τα έργα του αναφέρονται συχνά στην κλασσική Αρχαιότητα και κρατούσε αντίγραφα των έργων του Ευκλείδη, του Πλάτωνα, του Λουκιανού, του Αριστοτέλη κ.α., σε πολλούς από τους οποίους έχει σημειώσει σχόλια. Όταν η Κωνσταντινούπολη προσπαθούσε να ενισχύσει τη σύνδεσή της με το ελληνορωμαϊκό παρελθόν, στα σχόλια για τον Παιδαγωγό του Κλήμεντα Αλεξανδρείας το 914, ο Πατρινός λόγιος γίνεται ο πρώτος άνθρωπος στην ιστορία που χρησιμοποιεί γραπτώς τον όρο λεσβία για τις ομοφυλόφιλες³³⁹.

Ο Αρέθας είναι επίσης ο κυριότερος Βυζαντινός αναγνώστης, σχολιαστής αλλά και κατήγορος του Λουκιανού. Ο σατυρικός συγγραφέας από τα Σαμόσατα του 2^{ου} αιώνα διαβάστηκε, μιμήθηκε και εκτιμήθηκε από τους Βυζαντινούς για το αττικιστικό στυλ του. Ταυτόχρονα κατηγορήθηκε για την αντιχριστιανική στάση του, έχοντας έτσι το βυζαντινό “παράδοξο του Λουκιανού”³⁴⁰. Ο επίσκοπος χαρακτηρίζει τον Λουκιανό “άθεο”, βλέποντας πως δεν εκτιμά και τον Παγανισμό, “διαβολέα” και “κακοδαίμονα”³⁴¹, πριν επικεντρωθεί σε “οκτώ σημεία” στα έργα του Λουκιανού, σύμφωνα με τον Russo. Μία από τις παρατηρήσεις του Αρέθα αφορά το ομοφυλοφιλικό περιεχόμενο στο λουκιανό έργο *Ερωτες/Amores*, αφήνοντας σε αυτό τρία σχόλια³⁴².

³³⁸ *Prosopographie der mittlebyzantinischen Zeit*, 20554.

³³⁹ Ο Αρέθας γράφει συγκεκριμένα πως ο Κλήμης γράφει για γυναίκες που γίνονται άνδρες ενάντια στη φύση, οι οποίες ονομάζονται “τριβάδες”, “εταιριόστριες” και “λεσβίες”. Κλήμης Αλεξανδρινός, *Παιδαγωγός*, 337. Brooten, *Love Between Women*, 22. Kaldellis, *New Roman Empire*, 530-531.

³⁴⁰ Για τον Λουκιανό στα μάτια των Βυζαντινών βλ. Σούδα, III, 283. Baldwin, “The Church Fathers and Lucian”, 626-630. Kazhdan, *History*, 295-297. Marciniak, “Reinventing Lucian”, 209-224.

³⁴¹ Marciniak, “Reinventing Lucian”, 210-211.

³⁴² Rosso, *Contestazione e conservazione*, 40.

Το πρώτο σχόλιο έχει βάση τη Γένεση 1:26-30³⁴³ και σημειώνει ότι, αν η ζωή δεν συνεχιστεί, θα είναι φταίξιμο εκείνων που απορρίπτουν τις γυναίκες και προτιμούν τους άνδρες, γιατί δεν θα υπάρχει γέννηση παιδιών. Στο δεύτερο σχόλιο βασίζεται στον Αριστοτέλη και τη θεωρία ότι η φύση έχει δημιουργήσει τα πάντα με έναν σκοπό και η απόλαυση είναι το μέσο. Ο Αρέθας, έχοντας δώσει παραδείγματα απολαύσεων στο άγγιγμα (ετεροφυλοφιλική σχέση με σκοπό τη γέννηση παιδιών και ντύσιμο με σκοπό την προστασία του σώματος) και τη γεύση (την απόλαυση της τροφής, με σκοπό την επιβίωση), παρουσιάζει την ομοφυλοφιλία να μην διαθέτει σκοπό, πέρα από την ερωτική απόλαυση. Καθώς στη φύση έχουν όλα αριστοτελικό σκοπό, οι ομοφυλόφιλοι είναι βλάσφημοι απέναντι στη φύση, γιατί το ομοφυλοφιλικό σεξ δεν δίνει παιδιά. Το τρίτο σχόλιο καταδικάζει τον Λουκιανό για την αποδοχή της υποτιθέμενης παιδεραστίας του, μέσα από τα λόγια του πρωταγωνιστή του³⁴⁴. Ο Αρέθας καταδικάζει την ομοφυλοφιλία, εκμεταλλευόμενος την αριστοτελική λογική, πέρα από αυτούς του Χριστιανισμού.

στ) Βασίλειος ο Νέος – Ανδρέας ο Σαλός

Πληροφορίες για ομοφυλόφιλους, πέρα από ευνούχους σαν τον αξιωματούχο του Λέοντα ΣΤ', Σαμωνά, έρχονται από τους διάσημους στο Βυζάντιο *Βίους του Αγίου Βασιλείου του Νέου και του Αγίου Ανδρέα του δια*

³⁴³ “Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ’ εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ’ ὁμοίωσιν, καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν κτηνῶν καὶ πάσης τῆς γῆς καὶ πάντων τῶν ἔρπετων τῶν ἔρπόντων ἐπὶ γῆς γῆς. καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατ’ εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς. καὶ ἐλόγησεν αὐτοὺς ὁ Θεός, λέγων· αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς καὶ ἄρχετε τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ πάντων τῶν κτηνῶν καὶ πάσης τῆς γῆς καὶ πάντων τῶν ἔρπετων τῶν ἔρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς. καὶ εἶπεν ὁ Θεός· ἰδοὺ δέδωκα ὑμῖν πάντα χόρτον σπόριμον σπείρον σπέρμα, ὃ ἐστὶν ἐπάνω πάσης τῆς γῆς, καὶ πᾶν ξύλον, ὃ ἔχει ἐν ἑαυτῷ καρπὸν σπέρματος σπορίμου, ὑμῖν ἔσται εἰς βρῶσιν· καὶ πᾶσι τοῖς θηρίοις τῆς γῆς καὶ πᾶσι τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ καὶ παντὶ ἔρπετῳ ἔρποντι ἐπὶ τῆς γῆς, ὃ ἔχει ἐν ἑαυτῷ ψυχὴν ζωῆς, καὶ πάντα χόρτον χλωρὸν εἰς βρῶσιν. καὶ ἐγένετο οὕτως”.

³⁴⁴ *Scholia in Lucianum*, 205-206. Rosso, *Contestazione e conservazione*, 13, 40-41.

Χριστόν Σαλοῦ του 10^{ου} αιώνα, γραμμένους στην Κωνσταντινούπολη. Ο Ανδρέας ζει τον 5^ο αιώνα, ενώ ο Βασίλειος την εποχή της μακεδονικής δυναστείας³⁴⁵. Σε ένα από τα οράματα του Βασίλειου, η νεκρή υπηρέτρια Θεοδώρα περνά από τα τελώνια, με ένα από αυτά να αφορά την ομοφυλοφιλία και την παιδεραστία. Εκεί, ένας δαίμονας ερευνά αν στο παρελθόν, ως νεαρή γυναίκα, η Θεοδώρα είχε κοιμηθεί με συνομήλική της και είχε διαπράξει το αμάρτημα της γυναικομανίας³⁴⁶. Ο Ανδρέας μαθαίνει από έναν άγγελο τη μοίρα ενός αυτοκρατορικού αξιωματούχου, που μεταξύ των αμαρτιών του ήταν η έλξη για παιδιάς και για ευνούχους³⁴⁷. Οι περισσότερες αναφορές είναι για το πέρασμα στη μετά θάνατον ζωή και τη Δευτέρα Παρουσία και οι ένοχοι για ομοφυλοφιλία, που δεν μετανόησαν, φυσικά στέλνονται στην Κόλαση³⁴⁸.

ζ) *Νήφων Κωνσταντιανής/Κωνσταντίας της Κύπρου: ο ομοφυλόφιλος που μετανόησε*

Ο *Βίος Νήφωνος* χρονολογείται μερικές δεκαετίες μετά τους δύο προηγούμενους *Βίους*, ενώ έχει πολλές ομοιότητες με αυτούς, λόγω των οραμάτων, των διδαχών και του σπουδαίου ενδιαφέροντος για τη Δευτέρα Παρουσία. Φαίνεται μάλιστα να εξαρτάται ιδιαίτερα από τον *Βίο του Ανδρέα του Σαλοῦ*³⁴⁹. Η ζωή του Νήφωνα όμως είναι η πιο σκοτεινή από όλους.

³⁴⁵ Η ύπαρξη του Ανδρέα αμφισβητείται ιδιαίτερα, για αυτό βλ. *Βίος Ανδρέα Σαλοῦ*, 1, 41-56, 143. Ο Ρώσος προσκυνητής Αντώνιος του Νόβγκοροντ μαρτυρά τον τάφο του Βασιλείου του Νέου στη Χρυσούπολη, επομένως υπήρχε. *Βίος Βασιλείου του Νέου*, 12-15. Kazhdan, *History*, 185-200. Magdalino, "The holy man", 89-91.

³⁴⁶ *Βίος Βασιλείου του Νέου*, 234-236.

³⁴⁷ *Βίος Ανδρέα Σαλοῦ*, 114.

³⁴⁸ Περισσότερα για τη σχέση των *Βίων* μεταξύ τους βλ. Αγγελίδη, *Ο Βίος του Οσίου Βασιλείου του Νέου*, 98-102. Rydén, "The Life of St. Basil and the Life of St. Andreas", 568-586. Timotin, "Byzantine Visionary Accounts", 404-420.

³⁴⁹ Marinis, "Vision of the Last Judgement", 194.

Ο Νήφων ζει επί της βασιλείας του Μεγάλου Κωνσταντίνου. Ο πατέρας του, Αγαπητός, έχοντας πειστεί από τον φίλο του Σαββάτιο, τον στέλνει στην Κωνσταντινούπολη για σπουδές, ωστόσο, ο Διάβολος, που ανησυχεί για την ωρίμανση και την μόρφωση του Νήφωνα, τον βάζει σε μεγάλους πειρασμούς. Ο νεαρός σπουδαστής αρχίζει να νοσταλγεί τους γονείς του, πέφτει σε κατάθλιψη και οι οικοδεσπότες τού δίνουν μεγάλες ποσότητες φαγητού και κρασιού, για να αντιμετωπίσει τη λύπη του. Ο Νήφων σταδιακά εισήλθε σε μια αμαρτωλή ζωή, πριν μετανοήσει πικρά. Μία αμαρτία, που επαναλαμβάνεται πολλές φορές και είναι αυτή που τον διακρίνει, αποτελεί η ερωτική δραστηριότητά του με νεαρούς άνδρες³⁵⁰:

“πορευόμενος γὰρ ἐμιαίνετο νέοις ἀκαθάρτοις καὶ μετ’ αὐτῶν κατεμίαιναν τὸ καθαρὸν κάλλος τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, πορνείαις καὶ μοιχείαις σχολάζων, ἔτι δὲ τὸ ἐλεεινὸν εἶπεῖν τὴν σοδομιτικὴν δυσωδίαν μετερχόμενος³⁵¹”.

Μόλις ο Νήφων μετανοήσει, ο Διάβολος θα εμφανιστεί σε εφιάλτη ως νεαρός, με τον οποίο ο πρωταγωνιστής είχε συννευρεθεί. Σε έναν άλλον εφιάλτη, τον ωθεί σε παιδοφθορία, και αργότερα ο Νήφων παρακαλεί τον Θεό να τον συγχωρέσει για τη συγκεκριμένη πράξη. Πιο μετά στον *Βίο*, παραδέχεται την ομοφυλοφιλία του μέσα σε ναό, προσευχόμενος στον Θεό³⁵².

Ο Νήφων τελικά θα γίνει επίσκοπος της Κωνσταντιανής *“κατὰ Ἀλεξανδρείαν”*, με τις ευλογίες του Αλεξανδρινού πατριάρχη Αλεξάνδρου. Θα γίνει διάσημος στην πόλη του και τελικά θα πεθάνει λίγο μετά την ενθρόνιση του Μεγάλου Αθανασίου το 328³⁵³.

³⁵⁰ *Βίος Νήφωνος*, 1-13. Marinis, “Vision of the Last Judgment”, 193-194.

³⁵¹ *Βίος Νήφωνος*, 10.

³⁵² Ο.π., 13, 19, 23-24, 38, 104. Για να αντιμετωπίσει τους πειρασμούς, ο Νήφωνας χρησιμοποιεί διάφορες μεθόδους. Βάζει μια μικρή πέτρα στο στόμα του, για να μην πει αισχρές λέξεις, χαστουκίζει και ρίχνει γροθιές στον εαυτό του και χτυπάει τους μηρούς του με ράβδο σε σημείο που μαυρίζουν.

³⁵³ Ο.π., 168-171, 184-185.

Ο Βίος Νήφωνος κρύβει εκτός από τα παραπάνω πολλούς αναχρονισμούς, που αποκλείουν τη χρονολόγηση στην εποχή του Μεγάλου Κωνσταντίνου. Η κατανοητή γλώσσα του δεν ανήκει στον 4^ο αιώνα και δεν σώζονται στοιχεία τότε για τον επίσκοπο, που σίγουρα θα πρόσεχαν³⁵⁴. Η ζωή του είναι πολύπλοκη χρονολογικά: ο συγγραφέας, που ισχυρίζεται πως ήταν μαθητής του και βρισκόταν δίπλα στον γέροντα πριν τον θάνατό του, γράφει πως ο Σαββάτιος είχε αποκτήσει το αξίωμα του στρατηλάτη της Αλμυρούπολης στη Θεσσαλία επί Μεγάλου Κωνσταντίνου, δηλαδή μετά τη νίκη επί του Λικινίου το 324. Όμως τότε ο Νήφων ήταν παιδί και δεν είχε σπουδάσει ακόμα³⁵⁵. Ο Άγιος δεν μπορεί να ήταν παιδί το 324 και γέροντας πριν το 328. Η αγιογραφία έχει ιστορικές και θρησκευτικές λεπτομέρειες, που δεν ταιριάζουν στον 4^ο αιώνα, π.χ. τρισάγιος ύμνος, δύο θελήσεις του Χριστού, Εικονομαχία, λιμός του 927-928 και χρονολογείται στον 10^ο αιώνα³⁵⁶ ή στα τέλη του 10^{ου} με αρχές του 11^{ου} αιώνα³⁵⁷. Η Κωνσταντιανή παράλληλα φαίνεται να αποτελεί φανταστική πόλη³⁵⁸. Ο Ιβανον υποστηρίζει ότι επρόκειτο για την Κωνσταντία της Κύπρου και χρονολογεί το έργο ανάμεσα στο 965 (το έτος της ρωμαϊκής ανακατάληψης της Κύπρου) και πριν το 1000/1037³⁵⁹. Τα χαρακτηριστικά της αγιογραφίας οδήγησαν τον Ευστρατιάδη να μιλήσει για έργο βασισμένο σε αρχαίο πρωτότυπο³⁶⁰, όσο ο Καζντάν αποκαλεί τον Νήφωνα “εφευρεμένο”³⁶¹.

Η πρώτη βυζαντινή αναφορά για τον Νήφωνα βρίσκεται στη διαθήκη του Ευστάθιου Βοΐλα το 1059³⁶². Ωστόσο, το Οικουμενικό Πατριαρχείο τον

³⁵⁴ Ευστρατιάδης, “Ο ὅσιος Νήφων”, 206-207.

³⁵⁵ Ο.π, 4-5.

³⁵⁶ Kazhdan, *History*, 201.

³⁵⁷ Marinis, “Vision of the Last Judgement”, 193-194.

³⁵⁸ Efthymiadis, “Hagiography”, 127.

³⁵⁹ Ivanov, *Vizantiyskaya kul'tura*, 258-263, 437.

³⁶⁰ Ευστρατιάδης, “Ο ὅσιος Νήφων”, 207.

³⁶¹ Kazhdan, *History*, 203.

³⁶² Lemerle, *Cinq Études*, 25. Βλ. επίσης Oikonomides, *ODB*, 302. Vryonis, “Will”.

αντιμετώπισε με την αναμενόμενη επιφύλαξη, έτσι το όνομά του δεν υπάρχει σε κανένα ελληνικό συναξάρι πέρα από αυτό της μονής της Grottaferrata (ελλ. Κρυπτοφέρρη), νότια της Ρώμης³⁶³.

Ο *Βίος Νήφωνος* όμως έγινε ιδιαίτερα δημοφιλής στους Σλάβους: ο Βοΐλας είναι βουλγαρικής καταγωγής³⁶⁴ και η πρώτη εμφάνιση του Αγίου βρίσκεται σε σλαβικό Μηνολόγιο, που περιέχεται στο Ευαγγελάριο Assemani, στο πρώτο μισό του 11^{ου} αιώνα. Μέρος του *Βίου* στα σλαβικά είναι επίσης στο χειρόγραφο *Izbornik* του Σβιατοσλάβου Β' του Κιέβου που χρονολογείται στα 1076. Στον ναό της Θεοτόκου Ελεούσας στη Veljusa της σημερινής Βόρειας Μακεδονίας, κάποτε η καρδιά της Βουλγαρίας του Σαμουήλ, αφιερώνεται για τον Νήφωνα το εικονογραφικό πρόγραμμα στο νότιο παρεκκλήσι και χρονολογείται στα μέσα της δεκαετίας του 1080. Είναι αξιοσημείωτο πως η πρώτη σωζόμενη αντιγραφή του *Βίου* στα σλαβικά είναι παλαιότερη από την αντίστοιχη ελληνική³⁶⁵.

Οι σκοτεινές λεπτομέρειες του *Βίου Νήφωνος* έφεραν τις άμεσες αντιδράσεις από Σέρβους: η *Kormčaja Kniga*, ένας κώδικας εκκλησιαστικού δικαίου, σημειώνει πως ο *Βίος* είναι διεστραμμένος και δεν τον δέχεται στη χριστιανική παράδοση. Ένας Σέρβος μοναχός της Μονής Χιλανδαρίου του Αγίου Όρους σχολίασε σε ένα χειρόγραφο του *Βίου* ότι εκείνος που θα τον διαβάσει θα επηρεαστεί αρνητικά από το περιεχόμενο. Οι αντιγραφές του *Βίου* δεν σταμάτησαν³⁶⁶.

³⁶³ Toscani, *Ad typica Graecorum ac praesertim ad typicum cryptoferratense*, 87. Ivanov, *Vizantiyskaya kul'tura*, 437.

³⁶⁴ Kazhdan, *ODB*, 302.

³⁶⁵ Dimitrova, *Veljusa*, 19. Ivanov, "Byzantium and the Slavs", 212-213. Ο ίδιος, *Vizantiyskaya kul'tura*, 436-443.

³⁶⁶ Ivanov, "Byzantium and the Slavs", 213.

η) Τα όνειρα του Αχμέτ και τα λάβαρα της Ταρσού

Στο *Όνειροκριτικόν* τοῦ Ἀχμέτ, που χρονολογείται τον ίδιο αιώνα³⁶⁷, διαβάζουμε:

“Ἐάν ἴδῃ τις, ὅτι συνουσιάζων γυναικί εὗρεν αὐτήν ὡς ἄνδρα κατὰ τὰ κρυπτά, εὐρήσει χαράν τοῦ ἔτους ἐκείνου καί τεκνώσει τέκνον ἄρσεν...ἐάν τις ἴδῃ, ὅτι συνουσίασεν εὐνούχῳ ἢ νεανία γνωρίμῳ, τὸ μυστήριον αὐτοῦ ἀναθήσει αὐτοῖς καὶ ἀγαθοποιήσει αὐτούς. ἐάν ἴδῃ, ὅτι ἐπιάσθῃ μετὰ τῶν εἰρημένων προσώπων, τὸ μυστήριον αὐτοῦ θεατρισθήσεται³⁶⁸”.

Η ανδρική ομοφυλοφιλία στον Αχμέτ με ευνούχους και νεαρούς θεωρείται τις περισσότερες φορές καλός οἰωνός, εκτός αν κάποιος τους πιάσει στην πράξη.

Σύμφωνα με τον Yaḳūt Al-Ḥamawī (1178-1229), ο Νικηφόρος Β' Φωκάς (963-969), αφού κατέκτησε την Ταρσό στους αγώνες του εναντίον των Αράβων το 965, τοποθέτησε δύο λάβαρα έξω από την πόλη και διέταξε έναν κήρυκα να διαλαλήσει στους ηττημένους Μουσουλμάνους ότι:

“ὅποιος επιθυμούσε τη χώρα του φιλεύσπλαχνου βασιλιά, ὅποιος αγαπάει τη δικαιοσύνη και την ισότητα, την ασφάλεια του πλούτου του, της οικογενείας του...και την προστασία των γυναικῶν και (ανέφερε) έναν αριθμό και άλλων ὁμορφων πραγμάτων, να πάει να σταθεί κάτω από αυτό το λάβαρο, για να επιστρέψει μαζί με τον βασιλιά στο Βυζάντιο, ενώ ὅποιος ἀρέσκεται στη μοιχεία και στην ομοφυλοφιλία, στην αδικία στους νόμους...και ἀπαρίθμησε έναν αριθμό άλλων ἀσχημων πραγμάτων, να πάει κάτω από αυτό το λάβαρο, για να πάει στις περιοχές του Ισλάμ. Και μαζεύτηκε κάτω από το βυζαντινό λάβαρο μια ομάδα από τους

³⁶⁷ Oberhelman, *Oneirocriticon of Achmet*, 13-14.

³⁶⁸ *Όνειροκριτικόν* τοῦ Ἀχμέτ, 77-82, όπου για τα όνειρα με γυναίκες (π.χ. “αν κάποιος δει ὅτι κοιμήθηκε με ωραία γυναίκα, θα βρει το ίδιο ἔτος χαρά και πλούτο”).

Μουσουλμάνους, μερικοί από τους οποίους εκχριστιανίστηκαν και μερικοί από τους οποίους ανέχθηκαν να παραμείνουν πληρώνοντας την τζιζίγια³⁶⁹”.

Έχοντας υπόψη μας την ταυτόχρονα απαγορευμένη και κοινή ομοφυλοφιλία στα μουσουλμανικά κράτη, γίνεται κατανοητό γιατί ο Νικηφόρος ανέφερε αυτούς που αρέσκονται στην ομοφυλοφιλία³⁷⁰.

θ) Ο Νέος Τραϊανός και ο Νέος Θεολόγος: Η *Kaiserkritik* του Συμεών για τον Βασίλειο Β'

Μιλώντας για τον Νικηφόρο Φωκά, στις αρχές του 11^{ου} αιώνα, ο Βυζαντινός λόγιος Θεοδόσιος του Δυρραχίου θα πει στους πιστούς της πόλης του: “*βασίλειος δὲ νοῦς ἐστὶν τῶν παθῶν αὐτοκράτωρ*”, για να επαινέσει έμμεσα τον θετό γιο του Λευκού Θανάτου των Σαρακηνών³⁷¹. Ο αυτοκράτορας Βασίλειος Β' (976-1025) παραμένει η πιο μυστηριώδης προσωπικότητα της βυζαντινής ιστορίας. Οι θρυλικές επιτυχίες του ήταν οι μόνες που ήθελε να γνωρίζουν οι μετέπειτα γενιές, όταν θα διάβαζαν τον επιτάφίό του στον Άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο στο Έβδομο, έξω από τα Τείχη της Κωνσταντινούπολης³⁷². Μία από τις διάσημες αποφάσεις του

³⁶⁹ Το απόσπασμα βρίσκεται στον Τακιρτάκογλου, “Το θρησκευτικό στοιχείο”, 118-119.

³⁷⁰ Για την ομοφυλοφιλία στο Ισλάμ βλ. Boswell, *Social Tolerance*, 194-197 και [Homosexuality in the Islamic World | Al Muqaddimah \(youtube.com\)](https://www.youtube.com/watch?v=AlMuqaddimah) (με βιβλιογραφία).

³⁷¹ Leuxtermann, “Byzantine Poetry”, 201.

³⁷² “*στίχοι ἐπιτάφιοι εἰς τὸν τάφον κυροῦ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου καὶ βασιλέως*

ἄλλοι μὲν ἄλλη τῶν πάλαι βασιλέων
αὐτοῖς προαφώρισαν εἰς ταφὴν τόπους,
ἐγὼ δὲ Βασίλειος, πορφύρας γόνος,
ἴστημι τύμβον ἐν τόπῳ γῆς Ἐβδόμου
καὶ σαββατίζω τῶν ἀμετρήτων πόνων
οὓς ἐν μάχαις ἔστεργον, οὓς ἐκαρτέρουν·
οὐ γάρ τις εἶδεν ἡρεμοῦν ἐμὸν δόρυ,
ἅφ’ οὗ βασιλεὺς οὐρανῶν κέκληκέ με
αὐτοκράτορα γῆς, μέγαν βασιλέα·
ἀλλ’ ἀγρυπνῶν ἅπαντα τὸν ζωῆς χρόνον
Ρώμης τὰ τέκνα τῆς Νέας ἐρνόμην
ὅτε στρατεύων ἀνδρικῶς πρὸς ἐσπέραν,
ὅτε πρὸς αὐτοὺς τοὺς ὄρους τοὺς τῆς ἕω,

Βασίλειου ήταν να μην νυμφευτεί. Σε αυτό το κεφάλαιο θα δούμε πως ο Βασίλειος ήταν ίσως αδιάφορος για το θηλυκό φύλο με βάση τα έργα ενός σύγχρονου του Αγίου, που διακρίνεται για το σκοτεινό παρελθόν του στο Μέγα Παλάτιον.

Ο Μακεδόνας αυτοκράτορας ήταν ένας διαφορετικός άνθρωπος πριν τις μεγάλες μικρασιατικές εξεγέρσεις και την ήττα από τους Βουλγάρους στην Πύλη του Τραϊανού το 986. Στο χρονικό διάστημα μέχρι το 989 και την επιτυχία του ενάντια στους Φωκάδες, ο Βασίλειος Β' θα έχει ξεχάσει την προηγούμενη ζωή του μέσα στις απολαύσεις και θα έχει μεταμορφωθεί στον ακούραστο, εσωστρεφή και με απλή ενδυμασία στρατιωτικό ηγεμόνα³⁷³.

Ο Ψελλός σημειώνει ακόμη τις συμβουλές που υποτίθεται πως έδωσε στον Βασίλειο ο Βάρδας Σκληρός μετά την παράδοσή του, μία από τις οποίες ήταν:

“...γυναῖκα τε εἰς τὰ βασίλεια μὴ εἰσαγαγεῖν³⁷⁴”.

Κανένας Βυζαντινός ιστορικός και χρονογράφος μετά από τον Ψελλό (ή τον Σκληρό) δεν ασχολείται με τον λόγο που οδήγησε τον Βασίλειο στο να μην κάνει οικογένεια και να σπάσει την παράδοση του αυτοκρατορικού γάμου.

Μία εξήγηση που έχει γράψει ο Arbagi και πιστεύουν ιστορικοί, όπως η Holmes, έρχεται από τον Γάλλο χρονογράφο Αντεμαρ ντε Σαμπάν

ἱστῶν τρόπαια πανταχοῦ γῆς μυρία·
καὶ μαρτυροῦσι τοῦτο Πέρσαι καὶ Σκύθαι,
σὺν οἷς Ἀβασγός, Ἰσμαήλ, Ἀραψ, Ἰβηρ·
καὶ νῦν ὁρῶν, ἄνθρωπε, τόνδε τὸν τάφον

εὐχαῖς ἀμείβου τὰς ἐμὰς στρατηγίας.” Leuxtermann, *Byzantine Poetry*, 236-238.

³⁷³ Ωστόσο, ο Βασίλειος κάποιες φορές θα έκανε αστεία και θα γελούσε. Μιχαήλ Ψελλός, *Χρονογραφία*, 4, 11, 13, 22.

³⁷⁴ Ο.π., 17. Μία εξαίρεση γυναίκας στο παλάτι για κάποιο διάστημα ήταν η σύζυγος του Κωνσταντίνου Η', Ελένη. Ήταν κόρη του αξιωματούχου Αλυπίου για τον οποίο ο Ψελλός γράφει ότι ήταν πρωτεύον πρόσωπο στην Κωνσταντινούπολη. Όμως η Ελένη φαίνεται να πέθανε λίγο μετά τη γέννηση της Θεοδώρας (ίσως εξαιτίας της γέννας) το 989. Ο Κωνσταντίνος δεν παντρεύτηκε ξανά, πιθανότατα μετά από πίεση του αδελφού του. Μιχαήλ Ψελλός, *Χρονογραφία*, 26. *Prosopographie der mittebyzantinischen Zeit*, 22578.

(Adémar de Chabannes). Στο Χρονικό του Άντεμαρ, που χρονολογείται στις αρχές του 11^{ου} αιώνα, ο Βασίλειος ορκίστηκε να ζει σαν μοναχός, αν νικήσει την Βουλγαρία. Μετά την ανακατάληψη της Βουλγαρίας, ο αυτοκράτορας κράτησε τον όρκο του και απείχε από τις σαρκικές απολαύσεις μέχρι τον θάνατό του³⁷⁵.

Όμως η αφήγηση του Άντεμαρ έχει αρκετά προβλήματα, συμπεριλαμβανομένης της αφήγησης του Βουλγαροβυζαντινού Πολέμου. Κυρίως βάζει τον Βασίλειο να απομακρύνεται από τον έρωτα μετά τη βουλγαρική ήττα (κανονικά θα ήταν από τη δεκαετία του 980) και δεν να μιλά για το τί γινόταν στη ζωή του πριν³⁷⁶.

Οι ελληνικές πηγές από την άλλη πλευρά δεν περιγράφουν πουθενά μοναστικό όρκο του Βασιλείου. Για τον Masterson, ο Ψελλός δεν συνδέει την απόμακρη προσωπικότητα του αυτοκράτορα με την αποχή από τον έρωτα³⁷⁷ και θα προσθέσω ότι ο φημισμένος λόγιος δεν συνδέει την τελευταία ούτε στον Σκληρό, γιατί ο ηττημένος στρατηγός τον συμβούλεψε να μην έχει αυτοκράτειρα. Δεν μίλησε ποτέ για ερωμένες.

Ακόμα και αν ο Άντεμαρ δεν λαμβάνεται υπόψη, πολλοί ιστορικοί θέλουν τον θρησκευτικό ασκητισμό να επηρεάζει τον Βασίλειο Β'. Ο Tougher δεν βλέπει τη σεξουαλικότητα ως αιτία, αλλά τη θρησκεία³⁷⁸. Ο Magdalino συμπληρώνει μάλιστα πως ο Βασίλειος αποφάσισε το ασκητικό προφίλ του, επειδή προετοιμαζόταν για τη Δευτέρα Παρουσία. Σε αυτό

³⁷⁵ Adémar de Chabannes, *Χρονικό*, 154-155. Arbagi, "The celibacy", 41-45. Holmes, *Basil II*, 45.

³⁷⁶ Ο πόλεμος για τον Άντεμαρ ξεκινά στα μέσα της δεκαετίας του 990 και ο Σαμουήλ με τον μεγαλύτερο αδελφό του, Ααρών, είναι συμβασιλείς. Στην πραγματικότητα ο πόλεμος είχε ξεκινήσει από το 986 και ο Ααρών εκτελέστηκε από τον Σαμουήλ μάλλον το 987 με την κατηγορία της φιλοβυζαντινής στάσης του. Δεν δύναται να λάβουμε υπόψη έναν χρονογράφο που προσπάθησε να κάνει τον Άγιο Μαριάλη της Λιμόζ τον δέκατο τρίτο Απόστολο και φίλο του Χριστού με ψεύτικα στοιχεία. Arbagi, "The Celibacy", 43-44. Wolff, "How the News was brought from Byzantium", 143-144, 156-158. Kaldellis, *Streams of Gold*, 96. Masterson, "Bachelorhood", 55-56.

³⁷⁷ Masterson, "Bachelorhood", 55.

³⁷⁸ Tougher, "The case of the Macedonians", 307.

βασίζεται στο Μηνολόγιο και το Ψαλτήρι με το όνομα του Βασίλειου, στις ανακαινίσεις μέσα και γύρω από τη Βασιλεύουσα και τις μοναστικές κοινότητες που εγκατέστησε σε εκκλησίες, σαν στον Άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο (τον συγγραφέα της Αποκάλυψης) στο Έβδομο (που βρισκόταν ο τάφος του). Αφού η Δευτέρα Παρουσία ήταν κοντά, δεν είχε σημασία η διαδοχή στον θρόνο μίας Αυτοκρατορίας που θα τελείωνε³⁷⁹.

Ο Βασίλειος δεν περίμενε μάλλον την Αποκάλυψη. Οι πράξεις του στους πολέμους του δεν το επιβεβαιώνουν, οι νόμοι του δεν την αναφέρουν και η αναμονή για το τέλος ήταν θέμα κυρίως των θεολόγων και της λογοτεχνίας³⁸⁰.

Η επόμενη άποψη είναι ότι ο Βασίλειος Β' δεν ήθελε να επαναληφθούν τα γεγονότα γύρω από τη μητέρα του Θεοφανώ, όταν εκείνος ήταν παιδί. Ο Βασίλειος Β' πέθανε, γνωρίζοντας ότι ο αδελφός του Κωνσταντίνος Η' (1025-1028) και οι κόρες του Ζωή (1042) και Θεοδώρα Γ' (1042, 1055-1056) θα αντιμετώπιζαν τα προβλήματα διαδοχής³⁸¹.

Επιπρόσθετα, έχουμε την προσπάθεια του Βασίλειου να ελέγξει την αριστοκρατία, καθώς μία σύζυγος ίσως έδινε σε έναν από τους οίκους χώρο δράσης στο Μέγα Παλάτιον³⁸². Με βάση το ότι ο Κωνσταντίνος δεν έκανε δεύτερο γάμο μετά τον θάνατο της γυναίκας του, Ελένης, τη Ζωή να παντρεύεται τον Ρωμανό Αργυρό (1028-1034), ώρες μετά τον θάνατο του πατέρα της στην ηλικία των 50 ετών και τη Θεοδώρα να αδιαφορεί, η άποψη αυτή μάλλον ισχύει.

Σημαντικό είναι επίσης η απουσία γυναικών δίπλα από τον Βασίλειο Β', ακόμα και όταν ήταν υπό τον έλεγχο του Ιωάννη Τζιμισκή και του Βασίλειου του Νόθου. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με τους υπόλοιπους άνδρες της δυναστείας των Μακεδόνων. Ο ψηλός και όμορφος αδελφός

³⁷⁹ Magdalino, "The Year 1000", 263-265.

³⁸⁰ Βλ. Kaldellis, *New Roman Empire*, 318 για την παρόμοια περίπτωση του Ιουστινιανού.

³⁸¹ Ο.π., 263.

³⁸² Kaldellis, *Streams of Gold*, 117.

του Κωνσταντίνος Η' για παράδειγμα απολάμβανε τον χρόνο του με άσεμνες γυναίκες, σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Μανασσή³⁸³.

Ο Masterson ερμηνεύει το αόριστο “θαμὰ ἤρα” του Ψελλού ως άγχος από πλευράς του, συνδεόμενο με τις σεξουαλικές προτιμήσεις του Βασίλειου³⁸⁴. Πάντως, κάποιες θεολογικές πηγές την ίδια εποχή παραδίδουν στοιχεία, που μπορεί να τις κάνουν συγκεκριμένες.

Η *Oratio Ethica X/Λόγος Γ' περί τῆς φοβεράς τοῦ Κυρίου ἡμέρας καί τῆς μελλούσης κρίσεως* ανήκει στον πιο σημαντικό συγγραφέα της βασιλείας του Βασίλειου Β', τον Συμεών τον Νέο Θεολόγο (οι Παλαιοί Θεολόγοι είναι ο Απόστολος Ιωάννης και ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός). Ο Συμεών (949-1022) γεννήθηκε σε αριστοκρατική οικογένεια της Παφλαγονίας και στάλθηκε στην Κωνσταντινούπολη, για να ακολουθήσει αυλική καριέρα δίπλα στον αυλικό θείο του. Δεν φαίνεται ότι ήταν ευνούχος³⁸⁵. Ο Συμεών απέκτησε σημαντική διοικητική θέση και τίτλους, γρήγορα όμως επηρεάστηκε από τον Στουδίτη μοναχό Συμεών Ευλαβή, που έγινε πνευματικός του πατέρας. Οι αυλικές του υπηρεσίες θα τελειώσουν με την κυριαρχία του παρακοιμώμενου Βασιλείου Λακαπηνού το 976, ο οποίος θα διώξει την οικογένειά του από το παλάτι. Ο Συμεών θα γίνει μοναχός στη μονή Στουδίου. Οι υπόλοιποι μοναχοί της Στουδίου, είτε επειδή ήταν ενοχλημένοι από την ευσέβειά του, είτε από τις σχέσεις του εκτός της μονής, θα τον διώξουν ξανά στη μονή του Αγίου Μάμα, όπου το 979-980 θα γίνει ο ηγούμενός της (λόγω της καταγωγής του). Ξεκινώντας από το 995, οι διδαχές και η σκληρή πειθαρχία του προκάλεσαν τριάντα

³⁸³ Για τη σύγκριση των Μακεδόνων αδελφών βλ. Κωνσταντίνος Μανασσής, *Σύνοψις Χρονική*, 316-321. Για τον εμφανισιακά μέτριο Βασίλειο και τον εντυπωσιακό Κωνσταντίνο βλ. Μιχαήλ Ψελλός, *Χρονογραφία*, 22-23, 27-28.

³⁸⁴ Masterson, “Bachelorhood”, 55-56.

³⁸⁵ Το αξίωμα του σπαθαροκουβικουλαρίου συνήθως άνηκε σε ευνούχους, αλλά για την περίοδο που μιλάμε δεν ήταν απαραίτητο. Νικήτας Στηθάτος, 6. Ο McGuckin πάντως θεωρεί τον Συμεών ευνούχο βλ. τον ίδιο, “Masterpiece”, 183 υποσημείωση 4. Ο Alfeyev, ωστόσο, σημειώνει ότι δεν υπάρχει καμία ξεκάθαρη ένδειξη στον *Βίο Συμεών* και στα έργα του μοναχού για ευνουχισμό του. Alfeyev, *St Symeon*, 30 υποσημείωση 90.

μοναχούς της μονής να καταφεύγουν στον πατριάρχη, ζητώντας την καθαίρεση του Συμεών. Ο πατριάρχης τον αθώωσε, αλλά οι κινήσεις εναντίον του από ισχυρά άτομα στην Εκκλησία θα συνεχιστούν. Η ανεπίσημη λατρεία του Συμεών Ευλαβή ως αγίου, λόγω της πίστης ότι άγιοι και μυστικιστές μπορούν να χειριστούν θεολογικής φύσης θέματα, επειδή το θείο φως τούς είχε αποκαλυφθεί (και όχι μόνο οι ηγέτες της Εκκλησίας), τον οδήγησαν σε σύγκρουση με τις αρχές. Ο Συμεών, με την έγκριση του Βασίλειου, εξορίστηκε στη Χρυσούπολη το 1009, όπου και πέθανε το 1022, ακόμα και όταν αθωώθηκε με τη βοήθεια των αριστοκρατών της Πόλης³⁸⁶.

Όσο οι σχέσεις του με το Πατριαρχείο και τον Βασίλειο Β' χειροτέρευαν, ο μοναχός έγραψε μία σειρά έργων. Ένα από αυτά είναι η *Oratio Ethica* 10, χρονολογούμενη τη δεκαετία του 1000³⁸⁷.

Στο συγκεκριμένο κείμενο, ο Συμεών περιγράφει πως κάποιος πρέπει να ζει σαν να έχει γίνει η Δευτέρα Παρουσία και για αυτό χρησιμοποιεί ένα παράδειγμα, στο οποίο πρωταγωνιστούν ο "αυτοκράτορας των Χριστιανών" και ένας εξεγερθέντας που υπηρετεί τον εχθρό του αυτοκράτορα³⁸⁸. Οι ιστορικοί απέφευγαν να αναλύσουν την ιστορία του Συμεών³⁸⁹, εξαιτίας του ερωτικού περιεχομένου του.

Ο αυτοκράτορας προσπαθεί να πείσει τον εξεγερθέντα να εγκαταλείψει τον εχθρό του και υπόσχεται σπουδαία δώρα και συμβασιλεία. Αρχικά ο αντάρτης αρνιέται την προσφορά, αλλά σύντομα αλλάζει γνώμη και πηγαίνει στον αυτοκράτορα, πιστεύοντας ότι είναι ελεήμονας. Ζητά συγχώρεση γονατισμένος και ο αυτοκράτορας τον σηκώνει και τον φιλά στον λαιμό και στα μάτια του. Έπειτα, τον στολίζει με αυτοκρατορικά

³⁸⁶ Για τη ζωή του από την πλευρά των υποστηρικτών του βλ. Νικήτας Στηθάτος, *Βίος Συμεών*. Kazhdan-Epstein, *Αλλαγές*, 148-150. Leuxtermann, "Byzantine Poetry", 208. McGuckin, "Masterpiece", 182-187.

³⁸⁷ Masterson, "Bachelorhood", 57.

³⁸⁸ Ο.π., 57.

³⁸⁹ Krueger, "Homosexual Spectacle", 99.

ενδύματα και τον “υπεραγαπά” τόσο, που αρχίζει να τον φιλά στο στόμα και να κοιμάται μαζί του. Η ιστορία τελειώνει με τον αυτοκράτορα να καλύπτει τον αντάρτη με το χλανίδιο του και το πρόσωπό του να βρίσκεται σε όλα τα μέλη του άνδρα³⁹⁰.

Ο Συμεών ασχολείται με το μυστήριο της ένωσης Θεού και ανθρώπου και τη “θέωση” του δεύτερου. Αυτό που τον διακρίνει από άλλους είναι ότι χρησιμοποιεί ερωτικά υπονοούμενα³⁹¹. Πολλές φορές ο Συμεών θα γράψει

³⁹⁰ “Ἄνθρωπός τις ἀντάρτη δουλεύων τινὶ ἀντιδίκῳ καὶ τοῦ βασιλέως τῶν Χριστιανῶν ἐχθρῷ, πολλά τρόπαια κατὰ τῶν δούλων αὐτοῦ καὶ ἀνδραγαθίας ποιῶν, καὶ ἐν τιμῇ μεγίστῃ παρὰ τῷ τυράννῳ ἐκείνῳ καὶ τοῖς ὑπ’αὐτόν στρατεύμασιν ὧν, ἐμηνύθη παρὰ τοῦ βασιλέως τῶν Χριστιανῶν διαφόρως τοῦ προσελθεῖν καὶ σὺν αὐτῷ εἶναι καὶ ἀξιωθῆναι μεγάλων δωρεῶν καὶ συμβασιλεύειν αὐτῷ. Ὁ δὲ ἐπὶ χρόνους τινάς οὐκ ἠβουλήθη, κατ’ αὐτοῦ δὲ μᾶλλον χειρὸν ἔκτοτε τὸν πόλεμον ἀνερρίπισεν. Ἐν μιᾷ τοίνυν καθ’ ἑαυτὸν γνωσιμαχήσας καὶ μεταμεληθεὶς, ἐβουλεύσατο φυγῇ χρήσασθαι καὶ μόνος πρὸς τὸν βασιλέα πορευθῆναι, τοῦτο πρὸς ἑαυτὸν λογισάμενος ὅτι, εἰ καὶ μέχρι τοῦ νῦν μηνύοντί μοι τῷ βασιλεῖ οὐχ ὑπήκουσα, ἀλλὰ πιστεύω ὡς οὐ μὴ λογισθῇ μου νῦν ἐπιστρέφοντος τὴν ἀναβολὴν τῶν τοσούτων ἐτῶν καὶ βραδυτῆτα διὰ τὸ εἶναι αὐτόν, ὡς ἀκούω, συμπαθῇ καὶ φιλάγαθον, συμπαθήσει δέ μοι καὶ ἅ ὑπέσχετό μοι πάντα ἀποπληρώσει. Ὡς οὖν ταῦτα ἀπὸ καρδίας ἐλογίσατο, καὶ ἔργῳ ἐποίησε· προσελθὼν τῷ βασιλεῖ καὶ τοὺς πόδας κρατήσας αὐτοῦ, συγχώρησιν μετὰ κλαυθμοῦ ἐζητήσατο. Ὦν εὐθύς, τῇ ἀπροσδοκῆτῳ χαρᾷ ὁ χρηστός ἐκεῖνος ληφθεὶς βασιλεύς, ἀποδεξάμενος, ἐπὶ θαύματος εἶχε τὴν τούτου μεταβολὴν καὶ ταπεινώσιν, ἀνθ’ ὧν ὅπως παρρησιάζεσθαι μᾶλλον ὤφειλεν καὶ τιμὰς ἀπαιτεῖν ὑπὲρ ἧς ἐνεδείξατο πρὸς αὐτόν ἀγάπης καὶ πίστεως, καταλιπὼν μὲν τὸν ἀντάρτην, προσελθὼν δὲ τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ, κεῖται θρηγῶν ὑπὲρ τῆς βραδυτῆτος καὶ τῶν παρ’ αὐτοῦ προγεγονότων κακῶν, ἀναστήσας αὐτόν ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ καὶ κατεφίλησεν αὐτόν τε ὅλον καὶ τοὺς δακρύοντας αὐτοῦ ὀφθαλμοὺς ἐπὶ ὥρας πολλάς. Εἶτα στέφος καὶ στολὴν καὶ ὑποδήματα ὅμοια ὧν αὐτὸς ἐφόρει ἐνεχθῆναι κελεύσας, αὐτὸς δι’ ἑαυτοῦ τὸν πρῶν ἐχθρὸν καὶ ἀντίδικον περιέβαλε, μηδὲν ὅλως προσονειδίσας αὐτόν· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ νυκτὸς καὶ ἡμέρας συγχαίρων αὐτῷ καὶ συνευφραινόμενος, περιλαμβάνων τε καὶ κατασπαζόμενος στόμα πρὸς στόμα αὐτόν, τοσοῦτον ὑπερηγάπησεν αὐτόν ὅτι οὐδὲ ἐν τῷ ὑπνοῦν αὐτοῦ ἐχωρίζετο, συνανακλινόμενος αὐτῷ καὶ περιλαμβάνων ἐπὶ τῆς κλίνης καὶ πάντοθεν τῷ ἑαυτοῦ χλανιδίῳ περισκέπων καὶ ἐπιτιθεὶς τὸ ἑαυτοῦ πρόσωπον ἐπὶ πᾶσι τοῖς αὐτοῦ μέλεσιν”. Συμεών Νέος Θεολόγος, *Λόγοι*, 276-278. Με τον ορισμό “μέλη” εννοείται ὅλο το σώμα. Krueger, “Homoerotic Spectacle”, 107.

³⁹¹ Ο Συμεών για τις θέσεις του βασίστηκε στο Άσμα Ασμάτων, ένα από τα πιο εντυπωσιακά και παράξενα βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης, και στον σχολιασμό του από τον Ωριγένη (π. 253). Θέμα του Άσματος είναι ο έρωτας ανάμεσα σε έναν άνδρα και μία γυναίκα, με τη μόνη σύνδεση με το θείο να είναι η “θεϊκή” φύση του ανθρώπινου έρωτα. Δεν γνωρίζουμε γιατί συμπεριλήφθηκε στις Γραφές και η θεολογική εξήγηση του Άσματος είναι ιδιαίτερα προκλητική και δύσκολη. Για τον Ωριγένη, ο Νυμφίος και η νύφη αντιπροσωπεύουν, πάντα μεταφορικά, τον Χριστό ή τον Λόγο του Θεού από την μία πλευρά, με την Εκκλησία ή την ανθρώπινη ψυχή από την άλλη. Ο Συμεών δεν δίστασε να προχωρήσει περισσότερο στο ερωτικό περιεχόμενο. Heil, “Hyppolytus and Athanasius”, 14. McGuckin, “Masterpiece”, 195. Schellenberg, “Introduction”, 1.

στους αναγνώστες του να μην λάβουν το κυριολεκτικό νόημα και ταυτόχρονα θα γράψει λόγους και στίχους, που θα το έκαναν πολύ δύσκολο³⁹².

Ο μοναχός συμβουλεύει τους υποστηρικτές του να αποφεύγουν τον πλάνο κόσμο και να έρθουν γυμνοί στον Θεό από τα χαρακτηριστικά της κοσμικής ζωής. Η κίνηση του αντάρτη να πέφτει, να στολίζεται και να εισέρχεται στον νυμφώνα συμβολίζει την πορεία από τη μετάνοια στη σωτηρία³⁹³.

Η ιστορία του αυτοκράτορα και του αντάρτη έχει επιρροές από άλλα παραδείγματα. Πρώτα έχουμε τη διάσημη παραβολή του Ασώτου Υιού στο Κατά Λουκάν Ευαγγέλιο, με το φιλί στον λαιμό από τον πατέρα στον ταλαιπωρημένο και μετανοημένο Άσωτο Υιό:

“ οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος κληθῆναι υἱός σου· ποίησόν με ὡς ἓνα τῶν μισθίων σου. καὶ ἀναστὰς ἦλθε πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ. ἔτι δὲ αὐτοῦ μακρὰν ἀπέχοντος εἶδεν αὐτὸν ὁ πατήρ αὐτοῦ καὶ ἐσπλαγχνίσθη, καὶ δραμὼν ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ καὶ κατεφίλησεν αὐτόν”.

Ο Συμεών δανείζεται από τον Λουκά μόνο το φιλί στον λαιμό. Στον Λουκά δεν υπάρχει πουθενά φιλί στο στόμα και κρεβάτι για δύο άνδρες και δεν μπορούμε να μιλήσουμε έτσι για θεολογικό παράδειγμα συγχώρεσης από τον Θεό. Οι διαφορές του αυτοκράτορα των Χριστιανών από τον πατέρα του Ασώτου φανερώνουν την *Kaiserkritik* του Συμεών προς τον Βασίλειο Β'³⁹⁴.

³⁹² McGuckin, “Masterpiece”, 194-198.

³⁹³ “Τοιγαροῦν, ἀδελφοί μου ἀγαπητοί, πάντα ἀφέντες δράμωμεν γυμνοί, καὶ προσελθόντες τῷ δεσπότῃ Χριστῷ προσπέσωμεν καὶ προσκλαύσωμεν ἐνώπιον τῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος, ἵνα καὶ αὐτός, θεασάμενος τὴν πίστιν καὶ τὴν ταπείνωσιν ἡμῶν, ὁμοίως ἡμᾶς, μᾶλλον δὲ μειζόνως, ἀποδέξῃται καὶ τιμήσῃ, καὶ στολῇ καὶ διαδήματι τῷ ἑαυτοῦ κατακοσμήσῃ καὶ ἀξιούς τοῦ ἐπουρανίου νυμφῶνος δαιτυμόνας ἐργάσῃται”. Συμεών Νέος Θεολόγος, *Λόγοι*, 280. Συχνά ο Συμεών χρησιμοποιεί την έννοια του “γυμνού μοναχού μπροστά στον Θεό”, είτε από πράγματα του κόσμου, είτε ως αναστημένου και γυμνού την Ημέρα της Κρίσης. Krueger, “Homosexual Spectacle”, 102.

³⁹⁴ Masterson, “Bachelorhood”, 59.

Ένας άλλος συγγραφέας, που επηρέασε τον Συμεών, είναι ο Αναστάσιος Σιναΐτης, ο οποίος περιγράφει το έλεος του ενταφιασμένου στη μονή του Αγίου Μάμα Μαυρικού (582-602)³⁹⁵, επίσης “*αυτοκράτορας των Χριστιανών*”, σε έναν αρχιληστή. Ο τελευταίος γονατίζει επίσης μετανοημένος στα πόδια του Μαυρικού. Ο Συμεών όμως ξεπερνά τα “*παραδοσιακά*” όρια της αυτοκρατορικής ελεημοσύνης. Ο Μαυρικός του Αναστασίου δεν δίνει υποσχέσεις για συμβασιλεία, ερωτικά φιλιά και δύο άνδρες να είναι μαζί μέρα και νύχτα. Όμως το γεγονός ότι πρωταγωνιστής είναι ο αυτοκράτορας των Χριστιανών Μαυρικός φέρνει στον νου τον αυτοκράτορα των Χριστιανών, όταν ζούσε ο Συμεών³⁹⁶.

Ο Krueger φτάνει μάλιστα να θεωρεί ότι ο Συμεών βασίστηκε στο ομοερωτικό περιβάλλον της μονής του Αγίου Μάμα, στην οποία είχε θέσει περιορισμούς για αναγκαίες μόνο επαφές μεταξύ των μοναχών³⁹⁷. Όμως οι κανόνες του Μικρασιάτη μοναχού δεν αναφέρονται σε ομοφυλοφιλικά σκάνδαλα, όπως κανόνες άλλων μονών (βλ. παρακάτω σ. 106). Ο Συμεών απέρριπτε κάθε είδος ανθρώπινης σχέσης (οικογένεια, φιλία, έρωτας), γιατί ο άνθρωπος πρέπει να είναι μόνος του μπροστά στον Θεό³⁹⁸ και δεν βγάζει νόημα να μην θέλει συναντήσεις μοναχών και την ίδια στιγμή να εμπνέεται από τις σχέσεις τους.

Τα πολιτικά γεγονότα της περιόδου δίνουν την εξήγηση. Αρχικά είναι εκείνα ανάμεσα στον Βασίλειο και τη στάση του στους Μικρασιάτες εξεγερθέντες. Ο αυτοκράτορας στον Λόγο του Συμεών δίνει έλεος στον εξεγερθέντα. Ο Βασίλειος κάνει περίπου το ίδιο. Αν και συνέχισε να έχει γύρω του εκείνους που θεωρούσε ικανούς και αφοσιωμένους,

³⁹⁵ Η βυζαντινή παράδοση παραδίνει ως ιδρυτή της μονής τον Φαρασμάνη, θαλαμηπόλο του Ιουστινιανού, ή τη Γορδία, αδελφή του Μαυρικού. Η μονή διέθετε το μαυσωλείο του τελευταίου και της συζύγου του. Talbot, *ODB*, 1278. Ο Στηθάτος δίνει ως ιδρυτή τον ίδιο τον αυτοκράτορα, Νικήτας Στηθάτος, 74.

³⁹⁶ Αναστάσιος Σιναΐτης, 1112-1116. Masterson, “Bachelorhood”, 60.

³⁹⁷ Krueger, “Homoerotic Spectacle”, 106-107.

³⁹⁸ Kazhdan-Epstein, *Αλλαγές*, 150.

αριστοκρατικούς και μη, δεν θέλησε όλοι οι αντίπαλοί του να έχουν τη μοίρα του Καλοκύρη Δελφινά³⁹⁹. Ξεχωριστά παραδείγματα είναι ο γιος του Βάρδα Σκληρού, Ρωμανός, που αποφάσισε να υπηρετήσει τον Βασίλειο με την έκρηξη της εξέγερσης των Φωκάδων. Ο Βασίλειος δέχτηκε περιχαρής την έλευση του νεότερου Σκληρού, κάνοντάς τον μάγιστρο και έναν από τους συμβούλους του. Κάποιες αριστοκρατικές οικογένειες θα ένιωσαν ότι ο Βασίλειος ελέησε άνδρες που δεν άξιζαν, ίσως ότι τους “υπεραγάπησε”. Ο Μακεδόνας μονάρχης προχώρησε στη συνεργασία με πρώην εχθρούς του, γιατί ήταν αναγκαίο να κρατήσει σημαντικούς άνδρες δίπλα του⁴⁰⁰. Οι πολιτικές κινήσεις του Βασίλειου απέναντι στους οίκους⁴⁰¹ και η συγχώρεση ή ακόμα η προαγωγή σε εξεγερμένους στρατιωτικούς ενέπνευσε τον αριστοκρατικής καταγωγής Συμεών να γράψει για τη ερωτική συνάντηση του ηγεμόνα με τον εξεγερθέντα⁴⁰².

Δεν πρέπει να ξεχνάμε και τα γεγονότα ανάμεσα στον Βασίλειο και τον Συμεών. Διαβάζοντας την αυτοκρατορική περιγραφή και γνωρίζοντας τη σύγκρουση του Συμεών με τις αρχές, ο αναγνώστης του Νέου Θεολόγου θα τον ταύτιζε με τον Βασίλειο, μετά από τρεις δεκαετίες βασιλείας⁴⁰³.

Επιπρόσθετα, στα έργα του Συμεών κυριαρχεί το “ανθρώπινο” πρόσωπο του αυτοκράτορα, δηλαδή δεν θέλει να ασχοληθεί με τους φτωχούς⁴⁰⁴ και παραμένει μαζί με τον στρατό, για να μην φανεί

³⁹⁹ Ο Δελφινάς ήταν σύμμαχος των Φωκάδων και ανασκολοπίστηκε μετά την ήττα του στην Χρυσούπολη το 988. Λέων Διάκονος, 174. Ιωάννης Σκυλίτζης, 336. Στέφανος Ταρωνίτης, 287.

⁴⁰⁰ Ιωάννης Σκυλίτζης, 335. Kaldellis, *Streams of Gold*, 97, 116.

⁴⁰¹ Βλ. Sifonas, “Basile II et l’aristocratie”.

⁴⁰² Masterson, “Bachelorhood”, 66.

⁴⁰³ Ο.π., 67.

⁴⁰⁴ Άνθρωποι μὲν γὰρ ἅπαντες σχεδὸν τοὺς ἀσθενεῖς καὶ πτωχοὺς ὥσπερ ἀποβδελύσσονται καὶ βασιλεὺς ἐπίγειος τούτους ὁρᾶν οὐκ ἀνέχεται”. Συμεών Νέος Θεολόγος, *Κατηχήσεις*, 250.

αδύναμος⁴⁰⁵. Δεν φαίνεται να μετανιώνει για τα λάθη του, όμως ο βασιλιάς Δαβίδ είχε γονατίσει μπροστά στον λαό και τον Προφήτη Νάθαν, φωνάζοντας ότι αμάρτησε⁴⁰⁶. Η ζωή του στρατιώτη και η αδιαφορία για την *Imitatio Davidis*, που άρχισε ο “Νέος Δαβίδ” Βασίλειος Α’⁴⁰⁷, δεν είναι τίποτα περισσότερο από νέα έμμεση κριτική του Νέου Θεολόγου στις συνεχείς εκστρατείες και την υπερηφάνεια του Βασιλείου Β’.

Στα Κεφάλαια Θεολογικά περιγράφει έναν ανερχόμενο άνδρα από τη φτώχεια, τον οποίο έχει ντύσει λαμπρά ο αυτοκράτορας. Ο άνδρας αυτός στέκεται δίπλα του νιώθοντας πόθο, που για τον Masterson φανερώνει ερωτική επιθυμία⁴⁰⁸, και υπεραγάπη:

“Καθάπερ ὁ ἀπὸ πτωχείας ἐσχάτης ὑπὸ τοῦ βασιλέως εἰς πλοῦτον ἀνενεχθεὶς, καὶ περιφανὲς ἀξίωμα στολὴν τε παρ’ αὐτοῦ λαμπρὰν ἐνδυθεὶς καὶ πρὸ προσώπου αὐτοῦ ἴστασθαι κελευσθεὶς, αὐτόν τε τὸν βασιλέα μετὰ πόθου ὁρᾷ καὶ ὡς εὐεργέτην ὑπεραγαπᾷ, τὴν στολὴν τε ἣν ἐνεδύσατο τρανῶς κατανοεῖ καὶ τὸ ἀξίωμα ἐπιγινώσκει καὶ τὸν δοθέντα αὐτῷ πλοῦτον ἐπίσταται”⁴⁰⁹.

⁴⁰⁵ “Ὡςπερ γάρ βασιλεύς δίχα τοῦ ὑπ’ αὐτόν στρατεύματος ἀσθενὴς καὶ εὐχείρωτος τοῖς πᾶσι γίνεται καὶ οὐδέ βασιλεύς φαίνεται, ἀλλ’ ὡς εἰς τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων ἐστίν, ὡσαύτως δέ καὶ τὰ τοῦ πλήθους στρατεύματα καὶ στρατόπεδα δίχα βασιλέως ἢ τοῦ ἀρχιστρατήγου αὐτῶν εὐχερῶς διασκορπίζονται καὶ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων ἐξαφανίζονται, οὕτως λόγισαι εἶναι τὸ πένθος πρὸς τὰς λοιπὰς ἀρετάς”. Ο.π., 352.

⁴⁰⁶ “Πρὸς δέ τοὺς ἄνδρας βασιλεῖς τε καὶ ἄρχοντας ὁμοίως ἐρεῖ· “Οὐκ ἠκούετε πῶς ὁ Δαβὶδ ἁμαρτήσας, καὶ εἰσελθόντος πρὸς αὐτόν τοῦ προφήτου Νάθαν καὶ ἐλέγξαντος αὐτόν περὶ τῆς ἁμαρτίας αὐτοῦ, οὐκ ἀντείπεν, οὐκ ὠργίσθη, οὐκ ἔκρυψε τὸ ἁμάρτημα αὐτοῦ, ἀλλὰ τοῦ θρόνου ἀξαναστάς προσέπεσεν ἐνώπιον παντός τοῦ λαοῦ ἐπὶ τὴν γῆν καὶ εἶπεν· “Ἡμάρτηκα τῷ Κυρίῳ μου!” καὶ οὐκ ἐπαύσατο ἡμέρας τε καὶ νυκτὸς κλαίων ὁμοῦ καὶ θρηνῶν”. Ο.π., 426.

⁴⁰⁷ Markopoulos, “Anonymous Poem”, 232.

⁴⁰⁸ Masterson, “Brotherhood”, 68.

⁴⁰⁹ Συμμεών Νέος Θεολόγος, Κεφάλαια Θεολογικά, 73.

Μετά εξηγεί πως ο μοναχός, αφού εγκαταλείψει τον κόσμο και έρθει στον Χριστό, φωτίζεται από τη χάρη του Αγίου Πνεύματος, που χαρακτηρίζεται “πορφύρα” και ο μοναχός είναι πλέον ενδεδυμένος με αυτήν⁴¹⁰.

Το περιεχόμενο στα Κεφάλαια έχει ομοιότητες με την ιστορία του Βασιλείου Α', τον φτωχό επαρχιώτη του θέματος Μακεδονίας, που απέκτησε την πορφύρα με την έγκριση του Μιχαήλ Γ' (ό από πτωχείας έσχάτης υπό του βασιλέως εις πλοῦτον άνενεχθείς), ο οποίος “υπεραγαπά” αρνητικά τον Αρμένιο και στη *Σύντομη Ιστορία* του Ψελλού⁴¹¹. Ο Συμεών μάλιστα κατονομάζει έμμεσα το όνομα που σημάδεψε τη μακεδονική δυναστεία με τον ίδιο τρόπο που χρησιμοποίησε ο Θεοδόσιος του Δυρραχίου:

“ένδυμα καλείται καὶ βασίλειος άλουργίς”.

Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο Νέος Θεολόγος άνηκε στην αριστοκρατία της Μικράς Ασίας και ήταν μέλος της αυτοκρατορικής αυλής, από τη δεκαετία του 960 μέχρι την εκδίωξη από τον Λακαπηνό το 976. Στον ΚΔ' Ύμνο από τους *Ύμνους Θείων Έρώτων* παραδέχεται το αμαρτωλό παρελθόν του στο Παλάτι. Οι λεπτομέρειες είναι τρομακτικές:

“γένονα, οἴμοι, καὶ μοιχὸς τῇ καρδίᾳ

καὶ σοδομίτης ἔργῳ καὶ προαιρέσει·

γένον πόρνος, μάγος και παιδοφθόρος...

πῶς γὰρ δυναίμην σιωπῇ ὑποφέρειν

τὰ γινόμενα καθ' ὥραν, ὦ θεέ μου,

⁴¹⁰ Ο.π., 73.

⁴¹¹ Ο Ψελλός μιλά για ομοφυλοφιλία στους τυραννικούς αυτοκράτορες της Ρώμης: τον “ασελγέστατο” Καλιγούλα (37-41), τον “ανοητότατο” και “εραστή εννούχον” Νέρωνα (54-68), τον “ασελγέστατο” Δομιτιανό (81-96) και ειδικά στον Ηλιογάβαλο (218-222). Δεν γράφει τις προτιμήσεις των καλών αυτοκρατόρων Τραϊανού (98-117) και Αδριανού (117-138). Στη Νέα Ρώμη, η ομοφυλοφιλία υπονοείται στον “ανήθικο γόη” Κωνσταντίνο Ε' (741-775) και στην “υπεραγάπη” του “ανοητότατου” Μιχαήλ Γ' (842-867) για τον Βασίλειο Α' (867-886). Ωστόσο, για κάποιο λόγο, ο σπουδαγμένος Κωνσταντίνος Ζ' (913-920, 945-959) είναι παιδεραστής. Καμία άλλη πηγή δεν τον επιβεβαιώνει στον τελευταίο. Μιχαήλ Ψελλός, *Ιστορία Σύντομος*, 12-26, 80, 86, 94. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, III, 158-159. Papaioannou, Michael Psellos, 205.

καὶ πραττόμενα ἐν ἐμοὶ τῷ ἀθλίῳ.⁴¹²”

Οι μελετητές παραμένουν αμφίβολοι για το αν είναι αλήθεια ή υπερβολή οι στίχοι του Συμεών. Κάποιοι ερευνητές αρνούνται να αποδεχτούν τις ομοφυλοφιλικές αμαρτίες⁴¹³. Και όμως, ο μετανοημένος Συμεών είναι ξεκάθαρος πως ήταν σοδομίτης με τη θέλησή του⁴¹⁴.

Συμπερασματικά, η αόριστη περιγραφή του Μιχαήλ Ψελλού για την ερωτική ζωή του “Νέου Τραϊανού” αυτοκράτορα Βασιλείου Β' στο Μέγα Παλάτιον, μπορεί να γίνεται συγκεκριμένη στην περιγραφή του αυτοκράτορα του Συμεών του Νέου Θεολόγου. Ο εξορισμένος μοναχός ήταν αξιωματούχος με ομοφυλοφιλικό παρελθόν και ίσως γνώριζε τις δραστηριότητες του νεαρού τότε αυτοκράτορα των Χριστιανών, ο οποίος αναμφίβολα μετά το 989 ήταν σεξουαλικά συγκρατημένος και πιστός Χριστιανός. Καθώς όμως ο Βασίλειος από μόνος του είναι ένα αίνιγμα, οφείλουμε να είμαστε επιφυλακτικοί.

ι) Μία ερωτική επιστολή του Νικηφόρου Ουρανού

Ο υπαρχηγός του Βασιλείου Β' είναι ο πιο έμπιστος άνθρωπος του ως ο ἐπὶ τοῦ κανικλείου ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 980, μία θέση που απαιτούσε τη δημιουργία εκλεπτυσμένων αρχείων, σαν τα χρυσόβουλλα⁴¹⁵. Την ίδια δεκαετία χρονολογείται μία σφραγίδα, που ανήκει στον ίδιο και αναφέρει τα αξιώματα που κατείχε μέχρι τότε: μάγιστρος, βεστάρχης, και πραιτορας του θέματος Κιβυρραιωτών⁴¹⁶. Ο

⁴¹² Συμεών Νέος Θεολόγος, *Ὑμνοι*, 215.

⁴¹³ Krueger, “Homeroetic Spectacle”, 116. Turner, *St Symeon*, 28-29.

⁴¹⁴ Masterson, “Bachelorhood”, 60.

⁴¹⁵ Al-Rudhrawari, 30. Amedroz, “Embassy”. Holmes, *Basil II*, 384. Kaldellis, *Streams of Gold*, 91-92.

⁴¹⁶ Η σφραγίδα του Ουρανού φυλάσσεται στο Βασιλικό Μουσείο του Οντάριο στον Καναδά και αναφέρει: “Θεοτόκε βοήθει Νικηφόρῳ μαγίστρῳ βεστάρχη, πραιτῶρι τῶν Κιβυρραιωτῶν τῷ Οὐρανῷ”. Masterson, “Nikephoros Ouranos”, 405.

Νικηφόρος έγινε επίσης δομέστικος (όλων) των σχολών⁴¹⁷, επίτροπος της Μεγίστης Λαύρας⁴¹⁸, διοικητής της Αντιοχείας και τελικά ο κρατών της Ανατολής τη δεκαετία του 1000⁴¹⁹.

Με βάση τα αξιώματά του και το ότι ήταν ο πιο έμπιστος στρατηγός του Βασιλείου, η Holmes ορθά χαρακτηρίζει τον Νικηφόρο *alter ego* του Μακεδόνα αυτοκράτορα⁴²⁰.

Αν και ο Masterson είναι σίγουρος ότι ο Ουρανός ήταν ευνούχος, εξαιτίας του συνηθισμένου τίτλου του για τους ευνούχους βεστάρχη και των περισσότερων αξιωμάτων του⁴²¹, η θέση του ως επίτροπος στο απαγορευμένο για τους ευνούχους Άγιο Όρος δεν επιτρέπει να τον τοποθετήσουμε σε αυτή την κατηγορία. Ο Masterson αποφεύγει να το εξηγήσει. Είναι πολύ πιθανό ο Νικηφόρος να ήταν “βαρβάτος” και να αποτελεί μαζί με τον αυτοκράτορα Βασίλειο Α' τον δεύτερο αριμελή άνδρα σε θέση ευνούχου.

Ο άρχοντας της Ανατολής έχει ένα κοινό με τον αυτοκράτορά του: στις πηγές δεν αναφέρονται ποτέ σύζυγος και παιδιά του Ουρανού και έχει χρησιμοποιηθεί ως απόδειξη για τον ευνουχισμό του⁴²².

Ο Νικηφόρος Ουρανός δεν ενδιαφερόταν για γυναίκες. Η 44^η Επιστολή του στρατηγού χρονολογείται γύρω στο 1000 και παραλήπτης είναι ο κριτής του Ιπποδρόμου και θέματος Αρμενιικών Παύλος (επίσης πρωτοσπαθάριος και κουράτωρ):

⁴¹⁷ Ιωάννης Σκυλίτζης, 341. Αν και ο ιστορικός τον ονομάζει άρχοντα πάσης της Δύσης, δεν συνδέεται με τα αξιώματα του δομέστικου των σχολών της Δύσης και της Ανατολής, που μετά τις εξεγέρσεις φαίνεται ότι ενώθηκαν στο πρόσωπο του Νικηφόρου Ουρανού. Cheynet, “Basil II and Asia Minor”, 87 υποσημείωση 74. Kaldellis, *Streams of Gold*, 117.

⁴¹⁸ *Actes de Lavra*, 19-21, 189-192.

⁴¹⁹ Ο τίτλος του κρατώντος αποτυπώνεται σε νέα σφραγίδα του, βλ. McGeer, “Taktika”, 130-131, 139.

⁴²⁰ Holmes, *Basil II*, 523-524.

⁴²¹ Για την άποψη του Masterson βλ. τον ίδιο, “Nikephoros Ouranos”, 408-411. Oikonomides, *Les listes*, 292, 299.

⁴²² Masterson, “Nikephoros Ouranos”, 409-410.

Εἰ μὲν οὖν ἐμὲ παιδεύων ἢ δοκιμάζων τὴν μέχρι τοῦ νῦν ἀσκεῖς σιωπὴν, ἄλλις σοι καὶ τῆς παιδείας καὶ τῆς δοκιμασίας, εἴτε πολλῶν σοι καὶ μεγάλων σφαλμάτων δίκας ὀφείλομεν, εἴτε καὶ μηδεὶς σε περὶ ἡμῶν πρὸ τούτου χρόνος ἐπληροφόρησεν. Ἴδου γὰρ καὶ παιδευόμενοι ἀνεχόμεθα, καὶ μηδὲ προσήσεως ἀξιούμενοι παρὰ σοῦ, καὶ τῶν σῶν ἐρωτᾶν καὶ πολυπραγμονεῖν ἢ πανόμεθα καὶ πρῶτοι τολμᾶν γράφειν παραβαλλόμεθα, ἵν’ ἀμφοτέρων οἱ μεμφθέντες διὰ τὴν τόλμαν, ἢ καὶ ἀποδεχθέντες διὰ τὸ φίλτρον, γραφῆς μὲν οὖν τύχωμεν ἢ φωνῆς, εἴτε τῆς ποθεινῆς ἡμῖν καὶ ἐπεράστου, εἴτε καὶ τῆς ἀπειλητικῆς καὶ ἐλεγκτικῆς. Ποθεινὴ γὰρ ἡμῖν καὶ αὕτη, καθάπερ καὶ τοῖς ἐρῶσι παρὰ τῶν ἐρωμένων ὕβρις τε καὶ πληγὴ, ἢ καὶ τοῖς διψῶσι ποταμοῦ πηγὴ, ἢ φοβερὰ μὲν καὶ πολλὴ καὶ ἀπειλοῦσα παρασῦραι τὸν προσιόντα, διαφανῆς δὲ ὅμως καὶ ψυχρὰ καὶ ἡδίστη· ὥς οὖν οὕτως καὶ ἡμῖν εἴτ’ ἐπαινοίης, εἴτε κατηγοροίης καὶ διασύρειν ἐπιχειροίης, ἄρεστὰ ποιῶν καὶ ἄρκετὰ πρὸς παραμυθίαν, γράφοις μόνον καὶ ἐμφοροῖο παιδιᾶς ἢ παιδείας”⁴²³.

Στον Νικηφόρο δεν δίνεται καμία σημασία ἀπὸ τον Παύλο θεωρώντας τη συμπεριφορὰ του ἀδίκη, ἐπειδὴ νοιάζεται γιὰ αὐτόν. Ἡ ἐπιθυμία εἶναι παρούσα στο κείμενο. Βλέπουμε τις λέξεις γιὰ στοργή (φίλτρον) καὶ τὴν ἐπιθυμητὴ καὶ ἀγαπημένη φωνή (φωνῆς...ποθεινῆς ἡμῖν καὶ ἐπεράστου). Τὸ πιο σημαντικό ἀπὸ ὅλα, που κάνει τὴν ἐπιθυμία ἐρωτική, εἶναι ἡ ἀναφορὰ σε ἐραστὲς καὶ ἐρωμένους, τοὺς ἐνήλικους καὶ ἐφηβους ἐραστὲς ἀντίστοιχα τῆς Κλασσικῆς Αρχαιότητος. Ὁ Οὐρανὸς ταυτίζει τὸν εαυτό του με τὸν πληγωμένο ἐραστή, ἐνῶ ὁ ἐρωμένος Παῦλος εἶναι ἓνας ὁμορφος ἀλλὰ χαοτικὸς ποταμός. Ὁ ποταμὸς θυμίζει τὴ θάλασσα τῆς ὁμορφιάς στο Συμπόσιο τοῦ Πλάτωνα καὶ εἶναι πιθανὴ ἀναφορὰ στον

⁴²³ Νικηφόρος Οὐρανός, Ἐπιστολαί, 243.

νεαρό ερωμένο των ερωτικών επιστολών του Φιλόστρατου του Πρεσβύτερου (3^{ος} αιώνας), που ταυτίζεται με ποταμό. Ακόμα, οι λέξεις με το νόημα του παιδέματος και των παιχνιδιών (*παιδεύων, παιδευόμενοι, παιδιᾶς ἢ παιδείας*) προέρχονται από τον *παῖδα*, που εδώ ταυτίζεται βέβαια με τον ερωμένο⁴²⁴.

Το χαρακτηριστικό που αγνοεί ο Masterson είναι πως ο Ουρανός έχει τον ρόλο του εραστή και επομένως τον ενεργητικό σεξουαλικό ρόλο. Γνωρίζοντας πλέον ότι ο παραλήπτης είναι ο αδιάφορος ερωμένος, πιστεύω πως ο Παύλος πιθανότατα ήταν ο ευνούχος, επειδή ήταν αγένειος, όπως οι *παῖδες*.

Αξίζει να αναφερθούν οι στίχοι ενός κατανυκτικού ποιήματος του Ουρανού:

*“Γνώμης ἐμῆς στρεβλότητας, ψυχῆς φιληδονίας,
οὐ φθάσει ἄστρον ἀριθμὸς οὐδὲ θαλάσσης ψάμμος·
ὅθεν αὐτοκατάκριτός εἰμι καὶ πρὸ τῆς δίκης...
Χειρῶν εἰμι σῶν ποίημα καὶ χαρακτήρ μορφῆς σου,
κἂν ἡδονῶν εἰς βόρβορον κεῖμαι συγκεχωσμένος·
ἀλλ’ ἐπιστὰς ἐλέησον, μὴ ὄψιν ἀποστρέψης”*⁴²⁵

Ενώ ο ανελέητος Βασίλειος μιλά με το α' πρόσωπο στη σαρκοφάγο του, ο Νικηφόρος το χρησιμοποιεί σύμφωνα με τους κανόνες της βυζαντινής κατανυκτικής ποίησης: να ζητήσει συγχώρεση από τον Θεό για την αμαρτωλή ζωή του. Βέβαια, το “εγώ” περιλαμβάνει όλους τους πιστούς Χριστιανούς και η Cocola είναι πεπεισμένη ότι δεν μάς δίνουν βιογραφικές πληροφορίες⁴²⁶.

Έχοντας υπόψη την επιστολή στον κριτή Παύλο, τείνουμε να το αμφισβητήσουμε. Ο Ουρανός δίνει πληροφορίες για την ερωτική ζωή του,

⁴²⁴ Masterson, *Byzantine Men*, 2-4.

⁴²⁵ Cocola, “Repentant sinner”, 180, 185.

⁴²⁶ Ο.π., 178-179.

σύμφωνα με τους κανόνες του κατανυκτικού ποιήματος. Επισημαίνεται, ωστόσο, ότι δεν γνωρίζουμε αν, εκτός από το *alter ego* του Βασίλειου, ο κρατῶν τῆς Ἀνατολῆς ἦταν κάτι περισσότερο.

ια) Ρωμανός Βοΐλας– Κωνσταντῖνος Μονομάχος

Η Mullett, στο άρθρο της για τη φιλία στο Βυζάντιο, αμέσως μετά την περίπτωση Μιχαήλ Γ' - Βασιλείου Α', πρότεινε ότι η περιγραφή της σχέσης ενός “ἠθοποιού” με τον αυτοκράτορα Κωνσταντῖνο Θ' (1042-1055) από τον Μιχαήλ Ψελλό έχει ομοφυλοφιλικά στοιχεία⁴²⁷.

Ο πρωταγωνιστής “ἠθοποιός” είναι ο Καππαδόκης αξιωματούχος και μετέπειτα συνωμότης Ρωμανός Βοΐλας, συγγενής του Ευστάθιου Βοΐλα, που κατείχε το αντίγραφο του Βίου Νήφωνος⁴²⁸. Ο Σκυλίτζης περιγράφει τον Ρωμανό ως μέλος της αυτοκρατορικής φρουράς και έναν χαρισματικό άνδρα, που κατάφερε να κερδίσει την προσοχή του Κωνσταντίνου, της Ζωής και της Θεοδώρας. Τελικά, η ευχάριστη καππαδοκική προφορά του και οι ικανότητές του θα του δώσουν την αρχηγία της αυτοκρατορικής φρουράς, το συγκλητικό αξίωμα και την είσοδο στα δωμάτια των ηγεμόνων⁴²⁹. Σε μία περίπτωση μετά, διαβάζουμε:

“...ἐπειδὴ περ ἀγχοῦ τῷ βασιλεῖ συνεκάθεινδεν, ἀθρόον ἐξαναστὰς μέσης νυκτὸς, ἐκείνον τὲ ὑπνώπτοντα ἤγειρε· καὶ ἑαυτὸν κατασχεῖν οὐχ’ οἷός τε ἦν ἐνθουσιῶντα ὑφ’ ἡδονῆς. ὁ δὲ βασιλεὺς μὴδὲν τι πρὸς τὴν δυσχεράνας, ἡρωτῆκει ὅ τι πεπόνθοι· καὶ ὁπόθεν αὐτῷ προσεγεγόνει τὸ σκίρτημα. ὁ δὲ

⁴²⁷ Mullett, “A Friendly Society?”, 11 υποσημείωση 41.

⁴²⁸ Cheynet, *Pouvoir et Contestations*, 62-63.

⁴²⁹ Μιχαήλ Γλυκάς, 597. Γεώργιος Κεδρηνός, II, 605. Ιωάννης Ζωναράς, 644-646. Ιωάννης Σκυλίτζης, 473. Μιχαήλ Ψελλός, *Χρονογραφία*, 170-172. Ο Ψελλός και ο Ζωναράς τον θέλουν να είναι ταπεινής καταγωγής, κάτι που οφείλεται στη μειωμένη πλέον ισχύ της οικογένειάς του τον 11^ο αιώνα, βλ. Kazhdan, *ODB*, 302.

περιπτυχήσας αὐτοῦ τὸν ἀνχένα· καὶ πολλὰ καταφιλήσας τὸ πρόσωπον...⁴³⁰’.

Δύο ἄνδρες, λοιπόν, στο ἴδιο κρεβάτι με τον ἕναν να ξυπνά τον ἄλλον, να τον πιάνει ἀπὸ τον λαιμό και να τον φιλά στο πρόσωπο, χωρίς να προσδιορίζει πού.

Ὅταν ἀποκαλύφθηκε ἡ συνωμοσία του Βοΐλα γύρω στο 1050-1055⁴³¹, ἀφοῦ ἡ Ζωή εἶχε πεθάνει, οἱ υπόλοιποι συνωμότες που τους ἀποτελούσαν, συγκλητικοί και μισθοφόροι, τιμωρήθηκαν σκληρά. Ο Βοΐλας, ὡστόσο, μετὰ ἀπὸ διασκεδαστική ἀπολογία, ἀθωώθηκε και το γεγονός εορτάστηκε με αυτοκρατορικό συμπόσιο. Μετὰ ἀπὸ πίεση τῆς Θεοδώρας και τῆς ἀδελφῆς του Εὐτρεπίας, ὁ Κωνσταντῖνος τελικά ἐξόρισε τον Ρωμανό στα Πριγκηπόννησα. Ἡ ἐξορία κράτησε μόνο δέκα μέρες και ὁ συνωμότης ἐπέστρεψε στην παλιά ἀρχουσα θέση του⁴³². Ἡ ἀποψη τῆς Χονδρίδου για κοινό σχέδιο Μονομάχου – Βοΐλα με τον δεύτερο ὡς “διπλό πράκτορα” φαίνεται να εἶναι πιθανή⁴³³.

Ὁ Ψελλός ἦταν πολιτικός ἀντίπαλος του Βοΐλα και τον μισεῖ. Στη Χρονογραφία δεν ονομάζει καθόλου⁴³⁴ τον “γελωτοποιό” του Μεγάλου Παλατίου, με την “ελαττωματική και ἀστεία” χρήση τῆς γλώσσας του, που στην πραγματικότητα ἦταν ἡ μικρασιατική του προφορά⁴³⁵. Ο Βυζαντινός ιστορικός εἶχε κάθε λόγο να συκοφαντήσει τον Ρωμανό και το εἶδος σχέσης με τον μέτριο στην ὀπτική του Ψελλοῦ αυτοκράτορα⁴³⁶, ὁπότε ἐρωτική σχέση Βοΐλα – Μονομάχου δεν εἶναι πιθανή.

⁴³⁰ Μιχαήλ Ψελλός, *Χρονογραφία*, 170-171.

⁴³¹ Shepard, “Chronology”, 67.

⁴³² Μιχαήλ Γλυκάς, 597. Γεώργιος Κεδρηνός, II, 605. Ἰωάννης Σκυλίτζης, 474. Μιχαήλ Ψελλός, *Χρονογραφία*, 174-177. Savvides, “Romanus Boilas”, 163-164.

⁴³³ Χονδρίδου, “Επιβουλή”, 54-55. Πρβλ. Μπουρδαρά, *Καθοσίωσις και Τυραννίς*, 125-126 και Savvides, “Romanus Boilas”, 163-164.

⁴³⁴ Μία ἀπὸ τις τακτικές του Ψελλοῦ εἶναι να μην δίνει τα ονόματα φίλων και ἐχθρών. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοὶ Ἱστορικοὶ και Χρονογράφοι*, III, 86.

⁴³⁵ Μιχαήλ Ψελλός, *Χρονογραφία*, 169-170. Savvides, “Romanus Boilas”, 160.

⁴³⁶ Μιχαήλ Ψελλός, *Χρονογραφία*, 28-29 (ἀδιαφορεῖ για τα θέματα τῆς Αυτοκρατορίας και καταστρέφει την κρατική μηχανή), 163-164 (ομορφιά και οξυδέρκεια). Παρὰ τις

Εξάλλου, είναι ξεκάθαρος από τον Ψελλό ο έρωτας του Ρωμανού για τη νέα Αλανή ερωμένη του Κωνσταντίνου, μετά τον θάνατο της Μαρίας Σκλήραινας⁴³⁷, και ο αυτοκράτορας το γνώριζε⁴³⁸.

ιβ) Η κομνηνεία περίοδος: αστεία και εφιάλτες

Στα τέλη του 11^{ου} και κατά τον 12^ο αιώνα και χάρη στην ενίσχυση της οικονομίας και την ανάπτυξη των πόλεων στις βαλκανικές επαρχίες από τους Κομνηνούς, οι Βυζαντινοί γίνονται τολμηροί και πολυτελείς στην ένδυση, στη διατροφή και στην λογοτεχνία. Ο Ψελλός, με τις προσπάθειές του στα λογοτεχνικά είδη, τις αμφιβολίες του για τον μοναχισμό, τη σάτιρα, την έγκριση των κοσμικών απολαύσεων και των αξιών που ο Χριστιανισμός δεν προήγαγε, σαν τον ηρωισμό και τον έρωτα, έγινε πρότυπο για τους λογοτέχνες των Κομνηνών. Η αγιογραφία, που οι σχολιαστές λόγιοι ειρωνεύονταν, χάνει την επιρροή της, οι μοναχοί κατηγορούνται ως υποκριτές και αντιχριστιανικά στοιχεία χαρακτηρίζουν τον *Τιμαρίωνα*. Κερδίζουν το ενδιαφέρον τα σατιρικά ποιήματα του Θεοδώρου Προδρόμου και των Πτωχοπροδρόμων με τα σεξουαλικά υπονοούμενά τους και τα ερωτικά έργα⁴³⁹.

Η διασκέδαση και η συμπεριφορά του βυζαντινού λαού στις μεγάλες πόλεις δεν αποτελεί εξαίρεση. Από τον 11^ο αιώνα, οι αρματοδρομίες είχαν

ανθρώπινες αδυναμίες του, ο Μονομάχος αποδείχθηκε ικανός αυτοκράτορας. Βλ. Χονδρίδου, *Κωνσταντίνος Θ'.* Kaldellis, *Streams of Gold*, 179-213.

⁴³⁷ Μιχαήλ Ψελλός, *Χρονογραφία*, 172.

⁴³⁸ Ο Μονομάχος εξομολογήθηκε στον Ψελλό πως η εξορία δεν έκανε τον Βοΐλα καλύτερο. Ο.π., 177. Savvides, "Romanus Boilas", 164.

⁴³⁹ Ο Πτωχοπρόδρομος είναι στην πραγματικότητα πολλοί ποιητές, με πρώτο πιθανότατα τον Θεόδωρο Πρόδρομο. Στα ποιήματά τους "μεταμφιέζονται" σε χαρακτήρες της καθημερινής ζωής, π.χ. γκρινιάρης σύζυγος, πεινασμένος οικογενειάρχης, ή κακοποιημένος μοναχός που θα δούμε παρακάτω. Jansen – Leuxtermann, "Ptochoprodromika", 559. "It turns out that Ioannes II and his court had a healthy sense of humor". Kaldellis, *New Roman Empire*, 670-673. Ο συγγραφέας του Τιμαρίωνα βασίστηκε στον Λουκιανό. Kazhdan-Epstein, *Αλλαγές*, 68-97, 124-136, 154, 218, 304-306.

παραγκωνιστεί από άλλους τρόπους να περάσει ο λαός τις ώρες αναψυχής του, όπως η βυζαντινή έκδοση του καρναβαλιού⁴⁴⁰.

Ο Θεόδωρος Βαλσαμών και ο Ιωάννης Ζωναράς αποδοκίμαζαν τα ερωτικά συμβάντα στις πανηγυρεις των αγίων επί της βασιλείας του Μανουήλ Α' Κομνηνού (1143-1180). Σε γιορτές στις πόλεις και στην επαρχία, συμβαίνουν τόσα άσχημα πράγματα, ώστε οι ευσεβέστερες των γυναικών δεν πήγαιναν ούτε στις εκκλησίες, για να αποφύγουν “φιλόδοξους” άνδρες που συμμετείχαν⁴⁴¹. Η κατάσταση ήταν τέτοια, ώστε ο πατριάρχης Μιχαήλ Γ' (1170-1178) αναγκάστηκε να απαγορεύσει τις γιορτές⁴⁴².

Η επιφανέστερη ομοφυλοφιλική αναφορά επί της βασιλείας των Κομνηνών βρίσκεται σε ένα χιουμοριστικό ποίημα του Πτωχοπροδρόμου που απευθύνεται στον “χριστομίμητο” και “επίγειο θεό” Μανουήλ Κομνηνό⁴⁴³.

Το κεντρικό πρόσωπο είναι ένας νέος κακοποιημένος μοναχός, που απογοητεύεται από τη συμπεριφορά των ηγουμένων, που αφιερώνουν τον χρόνο τους στα λουτρά, την τροφή και το κρασί. Ομολογεί στον Μανουήλ πως σε ένα λουτρό ένας ηγούμενος διέταξε:

“ τρίψε με καὶ τάρασσε τὸ σκάμμα” .

Επίσης, ένας οικονόμος τού είπε:

“ γέμισε, περέχυσέ με, ἄς ἔκβω” .

Σε ένα άλλο σημείο, ο καλόγερος έχει να φάει μόνο ένα “αγιοζούμι” και κρεμμύδια και οι ηγούμενοι απολαμβάνουν στα λουτρά τα καλύτερα

⁴⁴⁰ Ο.π., 136.

⁴⁴¹ Θεόδωρος Βαλσαμών, *Σχόλια ἐν Καρθαγένῃ*, 245-248.

⁴⁴² Kazhdan-Epstein, *Αλλαγές*, 136-137. Η διακόσμηση βυζαντινών σπιτιών βοηθούσε τις ερωτικές σκέψεις των συμμετεχόντων στις εορτές. Στον σχολιασμό του για τον Ρ' Κανόνα της Πενθέκτης Συνόδου, ο Βαλσαμών γράφει για ἐρώτομανοῦντες, των οποίων τα σπίτια διαθέτουν ερωτικές τοιχογραφίες και ερωτικούς πίνακες, για να πετύχουν τις σαρκικές επιθυμίες τους. Οι πλούσιοι ερωτομανείς μάλιστα διέθεταν ερωτικά γύψινα αγαλματίδια. Θεόδωρος Βαλσαμών, *Σχόλια*, 861. Kaldellis, *Byzantine Curiosities*, 22.

⁴⁴³ Πτωχοπροδρόμος, 158.

μαγειρεμένα ψάρια από την πλούσια προμήθεια ψαριών της Κωνσταντινούπολης⁴⁴⁴. Τα “μαγειρεμένα ψάρια”, π.χ. ο “κεφαλάς”, είναι στην πραγματικότητα *double entedre* για το πέος και βασίζονται σε αντίστοιχα της αττικής κωμωδίας (“νόστιμα κομμάτια ψητού κρέατος”). Σε άλλο σημείο, εύχεται να είχε βρεθεί ένας Ακρίτης:

“...νὰ ἐπῆρεν τὸ ραβδὶν του,
καὶ μέσα νὰ ἐκατάβηκεν εὐθὺς ὡς ἀγουρίτσης
καὶ νὰ τοὺς ἐσυνέτριψεν ὡς παλαμναῖος γίγας”.

Ταυτόχρονα, ομολογεί ότι πολλές φορές σκέφτηκε

“νὰ δώσω...καὶ νὰ τσακώσω πίνακαν κανένα εἰς τὰς χεῖρας”.

Το πτωχοπροδρομικό χιούμορ βασίζεται στα *double entedre* για την τροφή, το αλκοόλ και το ομοφυλοφιλικό σεξ στα λουτρά⁴⁴⁵.

Ωστόσο, ο ποιητής έχει και έναν σοβαρό σκοπό: ενώ χρησιμοποιεί τη δημοφιλία του Αριστοφάνη τον 12^ο αιώνα και τα σεξουαλικά υπονοούμενα για τους ηγούμενους, θέλει να δείξει στον αυτοκράτορα Μανουήλ τη διαφθορά της μονής Φιλοθέου, στην οποία ανήκει, και να τον πείσει για τη “μετάθεσή” του στη μονή Μαγγάνων⁴⁴⁶.

Από την κομνήνεια περίοδο, ωστόσο, δεν λείπουν και πιο σοβαρά θέματα, όπως αυτά που περιγράφονται στο τυπικό της μονής του Τιμίου Προδρόμου του Φοβερού στην ασιατική πλευρά του Βοσπόρου, κοντά στον

⁴⁴⁴ Η αλιεία ήταν αναπόσπαστο τμήμα της διατροφής των Κωνσταντινουπολιτών και με βάση τις πηγές “ο αλιευτικός πλούτος στα νερά γύρω από την πρωτεύουσα πρέπει να ήταν τόσο μεγάλος, ώστε η εκμετάλλευσή του να συμφέρει από οικονομικής άποψης” μέχρι και την ύστερη περίοδο. Lilie, *Εισαγωγή*, 142 (με βιβλιογραφία).

⁴⁴⁵ Πτωχοπρόδρομος, 139-175. Αυτά είναι λίγα παραδείγματα από τα σεξουαλικά υπονοούμενα του Δ' Ποιήματος. Οι ὕσκες είναι τα μανιτάρια και ταυτόχρονα θυμίζει την ισχάδα, το σύκο, και τους ὕσσακας, τα γουρουνάκια, που είναι άλλες λέξεις για το αιδόιο. Το ὕδρόληκον από το α' συνθετικό παραπέμπει στο ὕδρόγαρον, τη σάλτσα ψαριού ή στο ὕδροκέφαλον, το “κεφάλι στο νερό”. Το β' συνθετικό (-ληκον) προέρχεται από τη αρχαιοελληνική ληκώ, το πέος, και το ρήμα ληκάω ή λαικάζω, τη σεξουαλική δραστηριότητα. Το ἄγιοζοῦμι προέρχεται μάλλον από το “ιοζοῦμι”, τα κόπρανα. Ο μοναχός τρώει κόπρανα και οι ιεράρχες στα λουτρά κάνουν σεξ μεταξύ τους. Alexiou, “Games and Play”, 102-104.

⁴⁴⁶ Ο.π., 104-105.

Εύξεινο Πόντο⁴⁴⁷. Το τυπικό γράφτηκε από τον αναστηλωτή της, μοναχό Ιωάννη, μετά το 1112⁴⁴⁸.

Στο έγγραφο σημειώνονται πολλές περιπτώσεις ομοφυλοφιλίας, ανδρικής και γυναικείας, για το επίπεδο των τυπικών, ακόμα και παιδεραστίας. Αρχικά ορίζεται να μην εισέρχονται στο μοναστήρι γυναίκες και αγένειοι, ευνούχοι και παιδιά, για να είναι οι μοναχοί ανενόχλητοι, με την εξαίρεση οι αγένειοι που δεν είναι ευνούχοι να εμφανίζονται κάποιες φορές, για να προσέχουν γέροντες μοναχούς. Ορίζεται για τους αγένειους να μην μένουν μέσα στη μονή, αλλά σε προάστιό της, μέχρι να βγάλουν γένια. Έπειτα αναφέρει περιστατικά πειρασμών, τοποθετώντας στο τυπικό, με κάποιες αλλαγές, την επιστολή του αββά Παύλου Ελλαδικού, που έζησε τον 6^ο αιώνα στην Παλαιστίνη (ο Ιωάννης δεν σημειώνει το όνομα του Παύλου)⁴⁴⁹. Κάποιοι άνδρες, “αληθινοί αγωνιστές”, εξομολογήθηκαν με δάκρυα σκέψεις με, ειλικρινά, απαίσιες αιμομικτικές, ετεροφυλοφιλικές και ομοφυλοφιλικές, περιγραφές (με μητέρες, αδελφές, αδελφούς και γιους). Κάποιοι μοναχοί μάλιστα αρνήθηκαν το άγιο σχήμα, για να ικανοποιήσουν τις αμαρτίες τους. Αναφέρεται ακόμα η περίπτωση του ευνούχου Ευτρόπιου, που αποκτά πολύ άσχημες σκέψεις για ένα παιδί, μέχρι ο Θεός να τον απαλλάξει από το “σκοτεινό νέφος”. Ο Διάβολος, επίσης, πολλές φορές βάζει σε πειρασμό μία γυναίκα να ερωτεύεται μία άλλη γυναίκα. Για αυτό οι ηγούμενες των κοινοβίων διέταζαν τις μοναχές να μην αλληλοκοιτάζονται και να κοιτούν το έδαφος όταν θα μιλούν, παρθένα προς παρθένα. Οι περισσότερες λεπτομέρειες του τυπικού γύρω από την ομοφυλοφιλία είναι τρομακτικές⁴⁵⁰.

⁴⁴⁷ Talbot, *ODB*, 1665.

⁴⁴⁸ Galatariotou, “*Typika*”, 85.

⁴⁴⁹ *Anecdota Byzantina*, 17-23.

⁴⁵⁰ Papadopoulos - Kerameus, *Noctes Petropolitanae*, 77-83. Galatariotou, “*Typika*”, 122. Jordan, “*John of Phoberou*”, 67-71. Πρβλ. Δαβίδ της Γκάντζακ, 38: “*Γυναίκες επίσης,*

Την ίδια εποχή έχουμε τις συντηρητικές αντιδράσεις του πατριάρχη Νικόλαου Γ' Γραμματικού (1084-1111), που είχε εξασφαλίσει την ανεξαρτησία της μονής Φοβερού⁴⁵¹. Η αιτία ήταν για τον ίδιο η υπερβολική επιείκεια του Κανονικού του Ψευδονηστευτή στους ομοφυλόφιλους. Στις απαντήσεις του στους Αθωνίτες μοναχούς, ο Γραμματικός θεωρεί πως το Κανονικό του Ψευδονηστευτή οδήγησε πολλούς σε αμαρτίες⁴⁵².

Η άποψη του Γραμματικού κινείται παράλληλα με την καχυποψία του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Νικήτα επί Μανουήλ Κομνηνού για τις αδελφοποιήσεις. Ο Ψευδονηστευτής με τη συγκατάβασή του οδηγεί σε αμαρτίες, και η αδελφοποίηση από τον ιερέα σε μέγιστες αμαρτίες για τους συμμετέχοντες.

Επί της πατριαρχίας του Νικολάου Γ' δημιουργούνται προβλήματα στο Άγιο Όρος, εξαιτίας εν μέρει της παρουσίας των Βλάχων με τις οικογένειές τους, γυναίκες που ντύνονταν σαν άνδρες και παιδιά, παραβιάζοντας έτσι τους κανόνες (οι Βλάχοι δεν ήταν μόνοι τους και τελικά κάποιοι μοναχοί δεν άντεξαν τον πειρασμό των γυναικών). Ένας από τους λόγους (ο άλλος ήταν ποιος θα ήταν ο επόπτης του Άθω), που τελικά ζητήθηκε από τους Αγιορείτες πολλές φορές η παρέμβαση του αυτοκράτορα Αλεξίου Α' Κομνηνού (1081-1118), ήταν αν πρέπει να δεχτούν τους αγένειους. Το θέμα των νέων και των ευνούχων δεν είχε λήξει ούτε επί της βασιλείας του Ιωάννη Β' (1118-1143). Στη *Μερική Διήγηση*, ενώ ο Αλέξιος Κομνηνός αρνιέται να γίνει Ηρώδης, ο Νικόλαος

διδαγμένες από τον Σατανά και ενάντια στη φύση, κατασκευάζουν ένα ξένο αντικείμενο από κάποιο υλικό, το βάζουν στα όργανά τους και ξαπλώνουν με τις αγαπημένες τους σαν άνδρες". Είναι η πρώτη φορά που αναφέρεται η γυναικεία ομοφυλοφιλία στην αρμενική λογοτεχνία, ενώ το "αντικείμενο" συνδέεται από τον Δαβίδ με μη-αρμενικούς πληθυσμούς. Bozian, *Sex in Armenia*, 267.

⁴⁵¹ Papadopoulos - Kerameus, *Noctes Petropolitanae*, 51. Jordas, "John of Phoberou", 70-71.

⁴⁵² Ράλλης-Ποτλής, *Σύνταγμα των Θείων και Ιερών Κανόνων*, IV, 425. Troianos, "Rechtsquellen", 43-44.

διατάζει τους μοναχούς να απομακρύνονται από τα παιδιά, για να μην έχουν τη μοίρα των Σοδομιτών⁴⁵³.

Επιπρόσθετα, έχουμε την απόκριση του πατριάρχη Λουκά Χρυσοβέργη (1157-1170) στην ερώτηση στο αν σε ένα ανδρικό ομοφυλοφιλικό ζευγάρι, μπορεί ο ένας να νυμφευτεί την αδελφή του άλλου εραστή. Η πατριαρχική απάντηση ήταν αρνητική⁴⁵⁴. Η αρνητική σκέψη του Χρυσοβέργη δεν βασίστηκε σε τίποτα άλλο, παρά να σταματήσει την ομοφυλοφιλική σχέση κουνιάδου και γαμπρού, που πλέον θα καλυπτόταν από τα δεσμά του γάμου⁴⁵⁵.

Λίγα χρόνια πριν την Άλωση του 1204, στο πλαίσιο της διαφωνίας για το ποια από τις δύο Εκκλησίες έχει τα πρωτεία, της Ρώμης⁴⁵⁶ ή της Κωνσταντινούπολης, χρησιμοποιήθηκε το ερώτημα του ποιος είναι αρρενωπός και ποιος θηλυκός, και, φυσικά, “ποιος είναι γκέι”. Οι Έλληνες παρουσιάζουν τους Φράγκους ως βίαιους, αλαζόνες και άπληστους, που στέλνουν τους ιερείς τους σε πολέμους και πουλάνε τις

⁴⁵³ Mayer, *Haupturkunden*, 163-184. Jordan, “John of Phoberou”, 71. Kaldellis, *New Roman Empire*, 650. Morris, *Monks*, 275-280.

⁴⁵⁴ Almazov, *Otvety Luka*, 34. Grumel – Darrouzès, *Regestes*, 528. Rapp, *Brother-Making*, 241.

⁴⁵⁵ Πιτσάκης, “Ομοφυλόφιλοι”, 260-261. Ο Πιτσάκης δεν δέχεται τη σύνδεση με τον Χρυσοβέργη, χωρίς όμως να το δικαιολογήσει.

⁴⁵⁶ Στη σταυροφορική Ανατολή, οι κανόνες της Συνόδου της Nablus το 1120 όριζαν για τους σοδομίτες (ενεργητικούς και παθητικούς) πρώτα δύο ευκαιρίες. Μετάνοιες την πρώτη φορά, μετάνοιες και εξορία από το Βασίλειο των Ιεροσολύμων τη δεύτερη. Ωστόσο, την τρίτη φορά που θα ήταν ένοχοι, θα καίγονταν στην πυρά. Οι αποφάσεις της ήταν πολύ σημαντικές για τη νομική αντιμετώπιση της ομοφυλοφιλίας στη Δυτική Ευρώπη, καθώς ο θάνατος στην πυρά θα είναι η ποινή των ομοφυλόφιλων στη δυτική ευρωπαϊκή νομοθεσία από τον 13^ο ως τον 18^ο αιώνα, χωρίς να δίνονται ευκαιρίες. Όπως και στο Βυζάντιο, δεν γνωρίζουμε για την εφαρμογή τους στην Outremer. Περισσότερα για τη Nablus, την επιρροή από το βυζαντινό δίκαιο και τη σεξουαλικότητα του πρώτου βασιλιά της Ιερουσαλήμ Βαλδουίνου Α' (1100-1118) βλ. Kedar, “Council of Nablus”, 310-335: εδώ 333. Karras, “Regulation”, 969-986: εδώ 972-974 (με βιβλιογραφία). Για τους Αρμένιους, εντός και εκτός Κιλικίας, από τα τέλη του 12^{ου} αιώνα, έχουμε τον Κώδικα του Mxit'ar, τον πρώτο κοσμικό κώδικα στην αρμενική ιστορία. Εκεί, η σύζυγος μπορεί να πάρει διαζύγιο, αν ανακαλύψει ότι ο άνδρας της είναι σοδομίτης. Ακόμα πληροφορούμαστε πως κάποιοι άγνωστοι δικαστές καταδίκασαν την ομοφυλοφιλία με ευνουχισμό, ενώ απαγορεύεται ο γάμος σε σοδομίτες, εκτός αν δώσουν τη μισή περιουσία τους στην Εκκλησία και κάνουν μετάνοιες για τρία χρόνια. Mxit'ar, *Κώδικας*, 53-54, 135, 144, 236. Thomson, “Literature”, 181.

συζύγους τους, για να κερδίσουν λεφτά. Οι Καθολικοί χαρακτηρίζουν τους Ορθόδοξους από θηλυκούς ως γυναίκες, δειλούς, χαστικούς και προδότες. Οι Βυζαντινοί, μέσω του μητροπολίτη Αθηνών Μιχαήλ Χωνιάτη, έδωσαν μια ξεχωριστή απάντηση. Οι ξυρισμένοι Δυτικοί ιερείς, σε αντίθεση με τους αρρενωπούς γενειοφόρους άνδρες της Ρωμανίας, έμοιαζαν σαν “μείρακες”, “ἐξ ἀνδρῶν εἰς γυναιῖκες μεταβαλλόμενοι”, ή μάλλον “κατὰ τοὺς ἑλληνίους ἐρμαφροδίτους· οἱ τοῖς ἀνδράσιν οὐχ ἦττον ὑπέκειντο ἢ ταῖς γυναιξὶν ἐπεθόρνυντο”⁴⁵⁷.

Τέλος, οι εγκωμιαστικής φύσης χαρακτηρισμοί του Χωνιάτη για τους Λατίνους ιερείς και οι στίχοι του Πτωχοπροδρόμου επισημαίνουν πως πολλές από τις αναφορές για ανδρική ομοφυλοφιλία έχουν αποκλειστικά διασκεδαστικό και ειρωνικό σκοπό⁴⁵⁸, σαν τα γκράφιτι της Πομπηίας, το “Καρμιδιανός παθηκός” της πρώιμης βυζαντινής περιόδου και τις αντίστοιχες ελληνικές αθυροστομίες σήμερα.

⁴⁵⁷ Μιχαήλ Χωνιάτης, 42-43. Αξίζει να αναφερθεί ότι καταγράφεται άγαλμα του Ερμαφρόδιτου στα Λουτρά του Ζευξίππου, από τις αρχές του 4^{ου} αιώνα. Θα καταστραφεί στη Στάση του Νίκα το 532, μαζί με την υπόλοιπη συλλογή αγαλμάτων των λουτρών. Bassett, *Urban Image*, 160, 171-172. Kaldellis, *New Roman Empire*, 698. Είναι ειρωνικά τα λόγια του Χωνιάτη, γιατί το εγκώμιο απευθύνεται στον ευνούχο επίσκοπο Νικήτα των Χώνων. Messis, “Lectures sexuéés”, 151-170.

⁴⁵⁸ Πιτσάκης, “Ομοφυλόφιλοι”, 268-269.

Επίλογος

Σε αυτό το σύντομο πόνημα αναλύθηκε το ζήτημα της ομοφυλοφιλίας της πρώιμης και μέσης βυζαντινής περιόδου και πώς αντιμετωπίστηκε από τους κατοίκους της Αυτοκρατορίας.

Στην αρχαία Ρώμη, η ομοφυλοφιλία αγνοούνταν, με τον όρο ότι αρρενωποί και ανώτερης κοινωνικής θέσης άνδρες έπρεπε να έχουν τον ενεργητικό σεξουαλικό ρόλο σε κατώτερο άνδρα που δεν ήταν Ρωμαίος πολίτης και να ελέγχουν τις ενέργειες του εαυτού τους. Σεξουαλικές σχέσεις μεταξύ Ρωμαίων ανδρών και λεσβιακές σχέσεις δεν έγιναν αποδεκτές. Το φαινόμενο θα το βρίσκαμε στις μεγάλες πόλεις της Αυτοκρατορίας και όχι στην επαρχία, κάτι που δεν αρνείται ο ιστορικός της ομοφυλοφιλίας John Boswell, όταν γράφει για τον Άγιο Αυγουστίνο και τον Ιουστινιανό⁴⁵⁹.

Ο Μέγας Κωνσταντίνος, πιστός στα ρωμαϊκά ήθη και υποστηρικτής της νέας θρησκείας, πρόλαβε να κλείσει έναν ακόλαστο ναό της Αφροδίτης στη Φοινίκη και να απαγορεύσει εκδιδόμενους άνδρες να βρίσκονται σε θέατρα. Από αυτό το σημείο θα αρχίσει μία πιο συντηρητική στάση απέναντι στην ομοφυλοφιλία: από τον νόμο του Κωνσταντίου Β' και του Κώνσταντα Α' το 342 για τους παθητικούς ομοφυλόφιλους, μέχρι τη θανατική ποινή για όλους τους *άνδρομανείς* επί Ιουστινιανού Α', που θα διαρκέσει με την πιο απλή μορφή της ποινής επί Ισαύρων και Μακεδόνων μέχρι το 1453.

Η Εκκλησία επέβαλε τιμωρία αποχής από τη Θεία Κοινωνία και μετάνοιες, οι οποίες στη μέση περίοδο μειώνονται από τα δεκαπέντε χρόνια των Μεγάλου Βασιλείου και Γρηγορίου Νύσσης στα τρία και τέσσερα χρόνια των Θεόδωρου Στουδίτη και Ψευδονηστευτή. Ο Ιωάννης

⁴⁵⁹ Boswell, *Social Tolerance*, 151, 172-173.

Χρυσόστομος, παρά τη σκληρή κριτική του, δεν παρέσυρε τους υποστηρικτές του να σκοτώνουν “αρρενομανείς” και “γυναικομανείς” στους δρόμους της Αντιόχειας και της Κωνσταντινούπολης.

Βάσει των παραπάνω, προκύπτουν οι ακόλουθες παρατηρήσεις για τη βυζαντινή ομοφυλοφιλία:

I) Περιλαμβάνεται στα αμαρτήματα που είναι ενάντια στη φύση, μαζί με την κτηνοβασία.

II) Οι περισσότερες πληροφορίες έρχονται από άνδρες και ασχολούνται με την ανδρική ομοφυλοφιλία. Αφού οι γυναίκες είχαν κατώτερη θέση στη ρωμαϊκή κοινωνία, δεν ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για ομοφυλόφιλες. Πιθανότατα οι λεσβίες δεν θεωρούνταν μεγάλη απειλή για τη δημόσια τάξη, κάτι που κληρονομείται από τη Ρώμη. Προστίθεται ότι οι θέσεις περί της ομοφυλοφιλίας έρχονται συχνά από μοναχούς, οι οποίοι θέλουν να φέρουν άλλους άνδρες στον δρόμο της σωτηρίας, κάνοντας την ομοφυλοφιλία θέμα περισσότερο της Εκκλησίας παρά του Κράτους.

III) Στην πραγματικότητα καταδικάζονται οι ομοφυλοφιλικές πράξεις, όχι οι ομοφυλόφιλοι. Αυτό γίνεται, διότι οι σαρκικές επιθυμίες στο ίδιο φύλο θεωρούνταν καθαρά ως επιλογή, επειδή, ως ενάντια στη φύση, δεν μπορούσαν να υπήρχαν μέσα σε κάποιο άτομο από τη γέννησή του. Το άτομο που τις έκανε είχε απλά χάσει τον δρόμο του⁴⁶⁰.

IV) Χρησιμοποιούνταν ως αστείο, προσβολή ή για συκοφαντικούς λόγους.

V) Εντοπίζεται κυρίως στην Κωνσταντινούπολη. Γνωρίζοντας τις απόψεις και τις πράξεις του επαρχιώτη Ιουστινιανού, στην ύπαιθρο, όπου ζούσαν οι περισσότεροι Ρωμαίοι, αρχαίοι⁴⁶¹ και μεσαιωνικοί⁴⁶², δεν απέκτησε ενδιαφέρον, εκτός αν κάποιοι έρχονταν στην Πόλη και ήθελαν να

⁴⁶⁰ Laiou, *Amour*, 74-75.

⁴⁶¹ McMullen, “Roman Attitudes”, 501-502.

⁴⁶² Lilie, *Εισαγωγή*, 297.

μιμηθούν τον Βασίλειο τον Μακεδόνα⁴⁶³. Ο Κουκουλές δεν είναι υπερβολικός, όταν γράφει για εγκρατή βυζαντινό λαό⁴⁶⁴.

VI) Οι περισσότεροι ομοφυλόφιλοι των πηγών ήταν οι πολιτικά ισχυροί με τους δούλους τους.

VII) Δύο άγιοι, ο Νήφων Κωνσταντιανής και ο Συμεών ο Νέος Θεολόγος, είχαν ομοφυλοφιλικό παρελθόν⁴⁶⁵.

VIII) Ο όρος "λεσβία" για τις ομοφυλόφιλες χρησιμοποιήθηκε πρώτα από τους Βυζαντινούς του 10^{ου} αιώνα.

IX) Η αδελφοποίηση χρησιμοποιήθηκε για τη δημιουργία στρατηγικών σχέσεων ανάμεσα σε φιλόδοξους άνδρες. Κάποιες φορές θα χρησιμοποιήθηκε από λαϊκούς και μη εραστές (άνδρας με άνδρα, άνδρας με γυναίκα, γυναίκα με γυναίκα), κάποιες άλλες όχι.

Σπουδαία σημασία έχουν οι πληροφορίες του Θεογνώστου, τον 13^ο αιώνα. Αν ένας πιστός νιώσει ανάγκη για ομοφυλοφιλική πράξη, πρέπει να την αποφύγει, καθώς ο Θεός θα τον τιμωρήσει. Εξηγεί πως ο Διάβολος βάζει τον άνθρωπο σε πολλούς πειρασμούς, και σε όποιον από αυτούς είναι πιο ευάλωτος, εκείνον θα του θυμίσει. Σε άλλο σημείο αναρωτιέται τί περιμένει εκείνους τους ομοφυλόφιλους, που γνωρίζουν τον νόμο του Θεού, όταν οι κάτοικοι των Σοδόμων, που δεν τον έμαθαν, τιμωρήθηκαν⁴⁶⁶.

Κανένας Βυζαντινός συγγραφέας, ή οι χαρακτήρες του έργου του, σαν τους αγίους, δεν αναφέρει ότι θα πει το μυστικό των αμαρτωλών

⁴⁶³ "The final point to be made is that gay subcultures are an essentially urban phenomenon. Many gay men have migrated to large towns and cities from rural communities and small towns in order to meet other gay men. In addition, the relative anonymity of the individual in a large town helps to keep his sexuality a secret from colleagues and, more importantly, neighbours". Matthews, "Perspectives", 125. Shepard, "Introduction", 70.

⁴⁶⁴ Κουκουλές, *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, VI, 506.

⁴⁶⁵ Κάποιος θα μπορούσε να προσθέσει τον αυτοκράτορα Θεοδόσιο Β'. Παρόλο που το όνομά του βρίσκεται στο Συναξάρι της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως, γενικά η αναφορά αυτοκρατόρων στο έργο δεν θεωρείται αρκετή για την απόδειξη της αγιοσύνης τους. *Synaxarium Constantinopolitanum*, 853-854. Spanos – Zarras, "Emperors as Saints", 65.

⁴⁶⁶ Θεόγνωστος, *Θησαυρός*, 154, 192. Laiou, *Amour*, 75-76.

συνομιλητών τους στον αυτοκράτορα ή τις αρχές, για να δικαστεί και να θανατωθεί. Μετά τη βασιλεία του Ιουστινιανού, του οποίου το “κυνήγι μαγισσών” είχε πρώτα πολιτικά και οικονομικά και έπειτα ηθικά κίνητρα, δεν υπάρχει καμία αναφορά για θανατική ποινή στους *άνδρομανεῖς* και τις *λεσβίες*.

Τελειώνοντας, έχουμε τη δυνατότητα να συνδυάσουμε τις πληροφορίες για την ομοφυλοφιλία με τις λεπτομέρειες του Τιμαρίωνα, που δεν καταστράφηκε για το αντιχριστιανικό περιεχόμενό του και ο συγγραφέας δεν δικάστηκε και εκτελέστηκε. Η στάση των περισσότερων Βυζαντινών για την ομοφυλοφιλία ήταν ανάλογη με αυτή που έδειξαν στον Τιμαρίωνα: αν ένας “Νέος Τραϊανός”, “Νέος Αδριανός” και “Νέος Αντίνοος” ήθελαν να καούν στην Κόλαση, εφόσον δεν δημιουργούσαν σκάνδαλο στην κοινωνία⁴⁶⁷, δεν θα τους σταματούσαν.

⁴⁶⁷ Ο.π., 78.

Βιβλιογραφία

Πρωτογενής

Actes de Lavra. Première Partie: Des origines a 1204, έκδοση P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos με τη συνεργασία της D. Papachryssanthou, Παρίσι 1970.

Actes du Prôtaton, έκδοση D. Papachryssanthou, Παρίσι 1975.

Actes de Xenophon, έκδοση L. Petit, Αγία Πετρούπολη 1903.

Μέγας Αθανάσιος, *Απολογία πρὸς τὸν βασιλέα Κωνστάντιον*, έκδοση H.C. Brenneke, U. Heil και A. von Stockhausen, *Werke: Die »Apologien«*, Τόμος VIII, Βερολίνο 2006.

- *Ιστορία Ἀρειανῶν*, έκδοση H.G Opitz, *Werke: Die »Apologien«*, Τόμος VI, Βερολίνο 2011.

Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Res Gestae*, έκδοση J-C. Rolfe, Τόμοι I-III, LCL, Καίμπριτζ 1940-1950.

Αναστάσιος Σιναΐτης, *Ἄπαντα*, έκδοση J-P. Migne, *Patrologia Graeca*, Τόμος LXXXIX, Παρίσι 1860.

Ἄντεμαρ ντε Σαμπάν, *Χρονικόν*, έκδοση P. Bourgain, R. Landes και G. Pon, *Corpus Christianorum: Continuatio Medievalis*, Τόμος CXXIX, Τέρνχαουτ 1999.

Ἀποστολικαὶ Διαταγαί, έκδοση M. Metzger, *Les Constitutions Apostoliques*, Τόμοι I-III, SC, Παρίσι 1985-1987.

Κωνσταντίνος Αρμενόπουλος, *Πρόχειρον Νόμων ἢ Ἐξάβιβλος*, έκδοση Κ. Γ. Πιτσάκης, Αθήνα 1971.

Αστέριος Αμασείας, *Ὅμιλῖαι*, έκδοση J-P. Migne, *Patrologia Graeca*, Τόμος XL, Παρίσι 1858.

Νικηφόρος Βρυέννιος, *Ιστορία*, έκδοση P. Gautier, CFHB, Βρυξέλλες 1975.

Αρτεμίδωρος Δαλδιανός, *Ὀνειροκριτικά*, έκδοση R. Hercher, Λειψία 1864.

Αυγουστίνος Ιππώνος, *De Opere Monachorum*, έκδοση J-P. Migne, *Patrologia Latina*, Τόμος XL, Παρίσι 1845.

- Ἐπιστολαί, έκδοση J-P. Migne, *Patrologia Latina*, Τόμος XXXIII, Παρίσι 1902.

Αυρήλιος Βίκτωρ, *Liber de Caesaribus*, έκδοση M.Fuhrmann, Ντάρμστατ 1997.

Θεόδωρος Βαλσαμών, *Σχόλια εἰς τοὺς Κανόνες τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν τῷ Τρούλλῳ τοῦ Βασιλικοῦ Παλατίου συνελθόντων Ἀγίων Πατέρων ἐπὶ Ιουστινιανοῦ τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ φιλοχρίστου ἡμῶν βασιλέως*, έκδοση J-P. Migne, *Patrologia Graeca*, Τόμος CXXXVII, Παρίσι 1863.

- *Σχόλια εἰς τοὺς Κανόνες τῶν ἐν Καρθαγένη συνελθόντων ΣΙΖ' Μακαρίων Πατέρων*, έκδοση J-P. Migne, *Patrologia Graeca*, Τόμος CXXXVIII, Παρίσι 1865.

Βασιλικά, έκδοση H. J. Scheltema, D. Holwerda, N. Van Der Wal, Τόμος VIII, Γκρόνινγκεν 1988.

Βίος Ἀγίου Ἀνδρέα τοῦ διὰ Χριστὸν Σαλοῦ, έκδοση L. Rydén, *The Life of Saint Andrew the Fool*, Τόμοι I-II, Ουψάλα 1995.

Βίος Ἀγίου Βασιλείου τοῦ Νέου, έκδοση D.F. Sullivan, A-M. Talbot καὶ S. McGrath, *The Life of Saint Basil the Younger: Critical Edition and Annotated Translation of the Moscow Version*, Ουάσιγκτον 2014.

Βίος Ἀγίου Θεοδώρου Συκεώτη, έκδοση A-J. Festugière, *Vie de Théodore de Sykeon*, Τόμος I, Βρυξέλλες 1970.

Βίος Ἀγίου Λαζάρου Γαλασιώτη, έκδοση C. de Smedt, F. van Ortroy, H. Delehaye κ.α., *Acta Sanctorum Novembris*, Τόμος III, Βρυξέλλες 1910.

Βίος Ἀγίου Νήφωνος, έκδοση A. V. Rysteneko, *Materiyaly z istorii vizantiis' koslov'yans' koi literaturi ta movi*, Οδησσός 1928.

Βίος Ἀγίου Φιλαρέτου, έκδοση R. Rydén, *The Life of St Philaretos the Merciful written by his grandson Niketas*, Ουψάλα 2002.

Βίος Βασιλείου, Έκδοση I. Ševčenko, CFHB, Βερολίνο 2011.

Ιωσήφ Γενέσιος, *Βασιλειᾶι*, έκδοση A. Lesmüller-Werner και H. Thurn, CFHB, Βερολίνο και Νέα Υόρκη 1978.

Μιχαήλ Γλυκάς, *Χρονικά*, έκδοση I. Bekker, CSHB, Βόννη 1836.

Collectio Librorum Iuris Anteiustiniani, έκδοση P. Krueger, T. Mommsen και W. Studemund, Βερολίνο 1878.

Γρηγέντιος, *Νόμοι τῶν Ὀμηριτῶν*, έκδοση J-P. Migne, *Patrologia Graeca*, Τόμος LXXXVI/1, Παρίσι 1865.

Γρηγόριος Ναζιανζηνός, *Λόγοι*, έκδοση J-P. Migne, *Patrologia Graeca*, Τόμος XXXVI, Παρίσι 1858.

- *Ποιήματα*, έκδοση J-P. Migne, *Patrologia Graeca*, Τόμος XXXVII, Παρίσι 1862.

Δαβίδ της Γκάντζακ, *Κανονικόν*, έκδοση C.J.F. Dowsett, *The Penitential of David of Ganjak*, CSCO, Λουβέν 1961.

Die ältesten Apologeten, έκδοση E.J. Goodspeed, Γκέτινγκεν 1914.

Δίων Κάσσιος, *Ρωμαϊκή Ιστορία*, έκδοση E. Cary και H. B. Forster, Τόμοι I – IX, LCL, Λονδίνο, Καίμπριτζ Μασσαχουσέτης και Νέα Υόρκη 1914-²1955.

Ελληνική Ανθολογία, έκδοση W. R. Paton, Τόμοι I-V, LCL, Λονδίνο, Νέα Υόρκη και Καίμπριτζ Μασσαχουσέτης 1916-³1953.

Επίκτητος, *Διατριβαί*, έκδοση W. A. Oldfather, Τόμος I, LCL, Καίμπριτζ ²1956.

Ευσέβιος Καισαρείας, *Βίος Κωνσταντίνου*, έκδοση F. Winkelmann, *Über das Leben des Kaisers Konstantin*, Τόμος I, Βερολίνο 1975.

Ευτρόπιος, *Breviarium Ab Urbe Condita*, έκδοση C. Santini, Στουτγάρδη και Λειψία 1992.

Ιωάννης Ζωναράς, *Επιτομή Ιστοριών*, έκδοση T. Büttner-Wobst, Βόννη 1897.
Zbornik radova Vizantološkog instituta, έκδοση G. Ostrogorsky, Τόμος XIV/XV, Βελιγράδι 1973.

Ζώσιμος, *Νέα Ιστορία*, έκδοση F. Pascoud, *Histoire Nouvelle*, Τόμος I, Παρίσι 2000.

Ησύχιος Αλεξανδρινός, *Λεξικόν*, έκδοση K. Latte και I.C. Cunningham, Τόμος I, Βερολίνο 2018.

Θεόγνωστος, *Θησαυρός*, έκδοση J. A. Munitz, *Corpus Christianorum*, Τόμος 5, Τέρνχαουτ και Λουβέν 1979.

Θεόδωρος Πρισκιανός, *Περί εὐπορίστων*, έκδοση V. Rose, *Euporiston*, Λειψία 1894.

Αυτοκράτωρ Θεοδόσιος Β', *Θεοδοσιανός Κώδικας*, έκδοση Th. Mommsen, Βερολίνο 1905.

Θεοδώρητος Κύρου, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, έκδοση L. Parmentier, *Kirchengeschichte*, Λειψία 1911.

Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, έκδοση K. de Boor, CSHB, Λειψία 1883.

Θεοφύλακτος Αχρίδας, *Λόγοι, Πραγματεῖαι, Ποιήματα*, έκδοση P. Gautier, *Discours, Traités, Poésies*, CFHB, Θεσσαλονίκη 1980.

Ιερώνυμος, *Commentarii in Isaiam Prophetam*, έκδοση J-P. Migne, *Patrologia Latina*, Τόμος XXIV, Παρίσι 1865.

Ιουβενάλης, *Σάτιρες*, έκδοση S. Lorenz, *Satiren*, Βερολίνο και Βοστώνη 2017.

Αυτοκράτωρ Ιουλιανός, *Λόγοι*, έκδοση W. C. Wright, *The works of the emperor Julian*, Τόμοι I-III, LCL, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1913-1923.

- *Σάτιραι*, έκδοση F.L. Müller, *Die beiden Satiren des Kaisers Julianus Apostata*, Στουτγάρδη 1998.

Αυτοκράτωρ Ιουστινιανός Α', *Εισηγήσεις*, έκδοση P. Krueger, *Corpus Iuris Civilis*, Τόμος I, Βερολίνο 1889.

- *Ιουστινιάνειος Κώδικας*, έκδοση P. Krueger, *Corpus Iuris Civilis*, Τόμος II, Βερολίνο 1888.

- *Νεαραί*, έκδοση R. Schoell, *Corpus Iuris Civilis*, Τόμος III, Βερολίνο 1912.

- *Νεαραί*, έκδοση D.J.D Miller και P. Sarris, *The Novels of Justinian: A Complete Annotated English Translation*, Καίμπριτζ και Νέα Υόρκη 2018.

- *Πανδέκτης*, έκδοση Th. Mommsen, *Corpus Iuris Civilis*, Τόμος I, Βερολίνο 1889.

Ισίδωρος Πηλουσιώτης, *Ἐπιστολαί*, έκδοση J-P. Migne, *Patrologia Graeca*, Τόμος LXXVIII, Παρίσι 1864.

Jus Graecoromanum, έκδοση Ιω. Ζέπος και Παν. Ζέπος, Τόμοι I-VII, Αθήνα 1931-1962.

Καίλιος Αυρηλιανός, *Celerum Passionum Libri III. Tardarum Passionum Libri II*, έκδοση G. Benz και I. Pape, Τόμοι I-II, Βερολίνο 1990.

Ιωάννης Λυδός, *De Magistratibus Reipublicae Romanae*, έκδοση A.C. Bandy, *Ioannes Lydus on Powers or the Magistracies of the Roman State*, Φιλαδέλφεια 1983.

Ιωάννης του Νικίου, *Χρονικόν*, έκδοση H. Zotenberg, *Chronique de Jean de Nikiou*, Παρίσι 1883.

Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς το ρητόν «Διὰ δὲ τὰς πορνείας ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναιῖκα ἔχέτω»*, έκδοση J-P. Migne, *Patrologia Graeca*, Τόμος LI, Παρίσι 1862.

- *Λόγος εἰς τὸν μακάριον Βαβύλαν καὶ κατὰ Ἰουλιανοῦ καὶ πρὸς Ἑλληνας*, έκδοση J-P. Migne, *Patrologia Graeca*, Τόμος L, Παρίσι 1862.

- *Περὶ κενοδοξίας καὶ ὅπως δεῖ ἀνατρέφειν τὰ τέκνα*, έκδοση A-M. Malingrey, *Sur la vaine gloire et l'éducation des enfants*, Τόμος CLXXXVIII, SC, Παρίσι 1972.

- *Πρὸς τοὺς πολεμοῦντας τὸν μοναχικὸν βίον*, έκδοση J-P. Migne, *Patrologia Graeca*, Τόμος XLVII, Παρίσι 1862.

- *Ὅμιλαι εἰς τὴν Γένεσιν*, έκδοση J-P. Migne, *Patrologia Graeca*, Τόμοι LIII-LIV, Παρίσι 1862.

- *Υπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους Ἐπιστολὴν*, έκδοση J-P. Migne, *Patrologia Graeca*, Τόμος LXII, Παρίσι 1862.

- *Υπόμνημα εἰς το κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον*, έκδοση J-P. Migne, *Patrologia Graeca*, Τόμος LVII, Παρίσι 1862.

- *Υπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολὴν*, έκδοση J-P. Migne, *Patrologia Graeca*, Τόμος LX, Παρίσι 1982.

Γεώργιος Κεδρηνός, *Σύνοψις Ιστοριών*, έκδοση I. Bekker, CSHB, Τόμοι I-II, Βόννη 1838-1839.

Κλήμης Αλεξανδρινός, *Παιδαγωγός*, έκδοση O. Stählin και U. Treu, *Protrepticus und Paedagogus*, Τόμος I, Βερολίνο ³1972.

Άννα Κομνηνή, *Αλεξιάς*, έκδοση D. R. Reinsch και A. Kambylis, CFHB, Τόμος I, Βερολίνο και Νέα Υόρκη 2001.

Leges Visigothorum, έκδοση K. Zeumer, *Leges Nationum Germanicarum*, Αννόβερο 1902.

Λεόντιος Νεαπόλεως, *Βίος Αγίου Ιωάννου τοῦ Ἐλεήμονος*, έκδοση H. Gelzer, *Leben des heiligen Iohannes des Barmherzigen, Erzbischofs von Alexandrien*, Φράιμπουργκ και Λειψία 1893.

Lex Romana Wisigothorum (Breviarium Alaricianum), έκδοση M. Conrat, Λειψία 1903.

Αυτοκράτορες Λέων Γ' και Κωνσταντίνος Ε', *Ἐκλογή*, έκδοση L. Burgmann, *Ecloga, Das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos' V.*, Φρανκφούρτη 1983.

Λέων Διάκονος, *Ιστορία*, έκδοση C.B. Hase, CSHB, Βόννη 1828.

Λιβάνιος, *Ἔργα*, έκδοση R. Foerster, *Opera: Orationes LI- LXIV*, Λειψία 1908.

Συμεών Λογοθέτης, *Χρονικόν*, έκδοση S. Whalgren, CFHB, Βερολίνο και Νέα Υόρκη 2006.

Αυτοκράτωρ Μάρκος Αυρήλιος Αντωνίνος, *Τὰ Εἰς Ἐαυτόν*, έκδοση R. Dalfen, Λειψία ²1987.

Μαρτιάλης, *Ἐπιγράμματα*, έκδοση W. C. A. Ker, Τόμος I, Καίμπριτζ Μασσαχουσέτης και Λονδίνο ⁶1961.

Ιωάννης Μαλάλας, *Χρονογραφία*, έκδοση H. Thurn, CFHB, Βερολίνο 2000.

Κωνσταντίνος Μανασσής, *Σύνοψις Χρονική*, έκδοση O. Lampsidis, Τόμος I, CFHB, Αθήνα 1996.

Ιούλιος Φιρμίκος Ματέρνος, *De errore Profanarum Religionum*, έκδοση K. Ziegler, Λειψία 1907.

- *Μάθησις*, έκδοση έκδοση K. Ziegler, Τόμος II, Λειψία 1913.

Γεώργιος Μοναχός, *Χρονικόν*, έκδοση V. M. Istrin, *Knigy vremen'nyia i obraznyia*, Αγία Πετρούπολη 1922.

Mosaicarum et Romanarum Legum Collatio: Consultatio Veteris Cuiusdam Iurisconsulti Codices Gregorianus et Hermogenianus Alia Minora, έκδοση T. Mommsen και P. Krueger, Βερολίνο 1890.

Mxit'ar Goš, *Κώδικας*, έκδοση R. T. Thomson, *The Lawcode [Datastanagirk'] of Mxit'ar Goš*, Άμστερνταμ και Ατλάντα 2000.

Νείλος, *Ἐπιστολαί*, έκδοση J-P. Migne, *Patrologia Graeca*, Τόμος LXXIX, Παρίσι 1864.

Νόννος Πανοπολίτης, *Διονυσιακά*, έκδοση R. Keydell, Τόμοι 1-2, Βερολίνο 1959.

Μουσώνιος Ρούφος, *Reliquiae*, έκδοση O. Hense, Λειψία 1905.

Ὀνειροκριτικόν τοῦ Ἀχμέτ, έκδοση F. Drexl, Λειψία 1925.

Καθολικός Ιωάννης Οτσνέτσι, *Κανονικόν*, έκδοση V. Hakobyan, *The Book of Canon Law*, Τόμοι I-II, Μπέρμπανκ 2010.

Νικηφόρος Ουρανός, *Ἐπιστολαί*, έκδοση J. Darrouzès, *Epistoliers byzantins du Xe siecle*, Παρίσι 1960.

Πασχάλιον Χρονικόν, έκδοση B.G. Niebuhr, Τόμος I, CSHB, Βόννη 1832.

Πάυλος Σιλεντιάριος, *Ἐπιγράμματα*, έκδοση G. Viansino, *Epigrammi*, Τορίνο 1963.

Γεώργιος Παχυμέρης, *Συγγραφικαί Ἱστορίαι*, έκδοση A. Failler και V. Laurent, *Relations Historiques*, Τόμος II, CFHB, Παρίσι 1984.

Prochiron legum pubblicato secondo il cod. Vat. Gr. 845, έκδοση F. Brandileone και V. Puntoni, Ρώμη 1895.

Προκόπιος Καισαρείας, *Ἀνέκδοτα*, έκδοση O. Veh, *Anekdotia: Geheimgeschichte von Kaiserhofs von Byzanz*, Μόναχο 2005.

- *Ἀνέκδοτα*, έκδοση A. Kaldellis, *The Secret History*, Ινδιανάπολη και Καίμπριτζ 2010.

- *Ὑπὲρ τῶν Πολέμων*, έκδοση O. Veh, *Perserkriege*, Μόναχο 1970.

Πτωχοπρόδρομος, έκδοση H. Eideneier, *Ptochoprodromos: Einführung, kritische Ausgabe, deutsche Übersetzung, Glossar*, Κολωνία 1991.

Regula Isaiae Abbatis, έκδοση J-P. Migne, *Patrologia Latina*, Τόμος CIII, Παρίσι 1864.

Al-Rudhrawari, *Συνέχεια των Εμπειριών των Εθνών από τον Miskawayh*, έκδοση D. S. Margoliouth και H. F. Amedroz, *The Eclipse of the 'Abbasid Caliphate: Original Chronicle of the Fourth Islamic Century*, Τόμος VI, Οξφόρδη 1921.

Scholia in Lucianum, έκδοση H. Rabe, Λειψία 1906.

Scriptores Historiae Augustae, έκδοση D. Magie, Τόμος I, LCL, Λονδίνο 1991.

Scriptores Originum Constantinopolitarum, έκδοση T. Preger, Τόμος I, Λειψία 1901.

Ιωάννης Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ιστοριών*, έκδοση H. Thurn, CFHB, Βερολίνο και Νέα Υόρκη 1973.

Λεξικό της Σούδας, έκδοση A. Adler, Τόμοι I-V, Λειψία και Στουτγάρδη 1994-2001.

Στέφανος Ταρωνίτης, *Οικουμενική Ιστορία*, απόδοση και σχολιασμός T. Greenwood, *The Universal History of Stephanos Tarōnets 'i*, Οξφόρδη 2017.

Σουητώνιος, *De Vita Caesarum, De Viris Illustribus*, έκδοση H. Martinet, *Die Kaiserviten, Berühmte Männer*, Βερολίνο 2014.

Νικήτας Στηθάτος, *Βίος Συμεών του Νέου Θεολόγου*, έκδοση R. P. H. Greenfield, *The Life of Saint Symeon the New Theologian*, Κάιμπριτζ Μασαχουσέτης και Λονδίνο 2013.

Θεόδωρος Στουδίτης, *De Confessione et Pro Peccatis Satisfactione Canones*, έκδοση J-P. Migne, *Patrologia Graeca*, Τόμος XCIX, Παρίσι 1857.

- Διαθήκη, έκδοση J-P. Migne, *Patrologia Graeca*, Τόμος XCIX, Παρίσι 1857.
- Έπιστολαί, έκδοση G. Fatouros, CFHB, Βερολίνο και Νέα Υόρκη 1992.

Συμεών Νέος Θεολόγος, *Κατηχήσεις*, έκδοση B. Krivochéine και J. Paramelle, *Catéchèses*, SC, Τόμος I, Παρίσι 1963.

- Κεφάλαια Θεολογικά, έκδοση J. Darrouzès, *Chapitres théologiques, gnostiques et pratiques*, SC, Παρίσι 1957.

- Λόγοι Θεολογικοί καὶ Ἠθικοί, έκδοση J. Darrouzès, *Traité théologiques et éthiques*, SC, Παρίσι 1967.

- Ὕμνοι, έκδοση A. Kambylis, *Hymnen*, SB, Βερολίνο και Νέα Υόρκη 1976.

Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae e codice Simordiano nunc Berolinensi, έκδοση H. Delehay, Βρυξέλλες 1954.

Συνεχιστές Θεοφάνους, έκδοση I. Bekker, CSHB, Βόννη 1838.

Σωζομενός, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, έκδοση J. Bidez και G.C. Hansen, *Kirchengeschichte*, Βερολίνο 1995.

Σωκράτης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, έκδοση G.C. Hansen, *Kirchengeschichte*, Βερολίνο 1995.

Μιχαήλ Χωνιάτης, *Σωζόμενα*, έκδοση Σ.Π. Λάμπρος, Τόμος I, Αθήνα 1879.

Μιχαήλ Ψελλός, *Ἱστορία Σύντομος*, έκδοση W.J. Aerts, CFHB, Βερολίνο και Νέα Υόρκη 1990.

- Χρονογραφία, έκδοση D.R. Reinsch, Βερολίνο 2014.

Ψευδοζαχαρίας Ρήτωρ, *Χρονικόν*, έκδοση G. Greatrex, *The Chronicle of Pseudo-Zachariah Rhetor: Church and War in Late Antiquity*, Λίβερπουλ 2011.

Ψευδονηστευτής, *Poenetiale*, έκδοση J-P. Migne, *Patrologia Graeca*, Τόμος LXXXVIII, Παρίσι 1864.

Δευτερογενής

Χ. Γ. Αγγελίδη, *Ο Βίος του Οσίου Βασιλείου του Νέου*, Διδακτορική Διατριβή, Ιωάννινα 1980.

A Companion to Byzantine Iconoclasm, επιμέλεια M. Humphreys, Λάιντεν 2021.

A Companion to Greek and Roman Sexualities, έκδοση T. K. Hubbard, Μάλντεν, Οξφόρδη και Τσίτσεστερ 2014.

J. N. Adams, *The Latin Sexual Vocabulary*, Λονδίνο 1982.

M. Alexiou, "Ploys of Performance: Games and Play in the Ptochoprodromic Poems", *Dumbarton Oaks Papers* 53 (1999), 91-109.

H. Alfeyev, *St. Symeon the New Theologian and Orthodox Tradition*, Νέα Υόρκη 2005.

A. I. Almazov, *Neizdannyye kanonicheskiye otvety konstantinopol'skogo patriarkha Luki Khrisoverga i mitropolita Rodosskogo Nila*, Οδησός 1903.

H. F. Amedroz, "An Embassy from Baghdad to the Emperor Basil II", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* (Oct.1914), 915-942.

H. Αναγνωστάκης, "Το επεισόδιο της Δανιηλίδας: Πληροφορίες καθημερινού βίου ή μυθοπλαστικά στοιχεία;", στο *Καθημερινή Ζωή*, 375-390.

Approaching Late Antiquity: The Transformation from Early to Late Empire, έκδοση S. Swain και M. Edwards, Οξφόρδη 2004.

M. Arbagi, "The Celibacy of Basil II", *Byzantine Studies* 2 (1975), 41-45.

N. Baker-Brian, *The Reign of Constantius II*, Νέα Υόρκη 2023.

B. Baldwin, "The Church Fathers and Lucian", στο *Studia Patristica*, 626-630.

T. D. Barnes, *Athanasius and Constantius: Theology and Politics in the Constantinian Empire*, Κάιμπριτζ Μασσαχουσέτης και Λονδίνο 1993.

S. Bassett, *The Urban Image of Late Antique Constantinople*, Κάιμπριτζ 2004.

A. Berger, *Κωνσταντινούπολη: Ιστορία, Τοπογραφία, Θρησκεία*, μετάφραση Χ. Τσατσούλης, Αθήνα 2013.

A. R. Birdley, *Hadrian: The restless emperor*, Ρούτλεντζ 1998.

S. Boehringer, "Female Homoeroticism", στο *Greek and Roman Sexualities*, 150-163.

- *Female Homosexuality in Ancient Greece and Rome*, Νέα Υόρκη 2021.

J. Boswell, *Christianity, Social Tolerance and Homosexuality: Gay People in Western Europe from the Beginning of the Christian Era to the Fourteenth Century*, Σικάγο 1980.

- *Same-Sex Unions in Pre-Modern Europe*, Νέα Υόρκη 1994.

A. Bozian, *Gender, Sex, and the Body in Medieval Armenia*, Διδακτορική Διατριβή, Νέα Υόρκη 2023.

B. J. Broton, *Love Between Women: Early Christian Responses to Female Homoeroticism*, Σικάγο 1996.

L. Brubaker – J. Haldon, *Byzantium in the Iconoclast Era c.680-850: A History*, Κάιμπριτζ 2011.

Byzantine Culture: Papers from the Conference 'Byzantine Days of Istanbul' held on the occasion of Istanbul being European Cultural Capital 2010, Istanbul, May 21–23 2010, έκδοση D. Sakel, Άγκυρα 2014.

Byzantine Macedonia: Identity, Image and History. Papers from the Melbourne Conference, July 1995, έκδοση J. Burke και R. Scott, Λέιντεν και Βοστώνη 2017.

Βυζάντιο: Ιστορία και Πολιτισμός. Ερευνητικά Πορίσματα. Βυζαντινές παράμετροι του σήμερα, επιμέλεια Τ. Κ. Λουγγής και Δέσποινα Λαμπαδά (συνεργασία), Τόμος IV, Αθήνα 2017.

E. Cantarella, *Bisexuality in the Ancient World*, Πανεπιστήμιο του Γέιλ 2002.

Church and People in Byzantium: Twentieth Spring Symposium of Byzantine Studies, Manchester, 1986, έκδοση R. Morris, Πανεπιστήμιο του Μπέρμινχαμ 1996.

J-C. Cheynet, "Basil II and Asia Minor", στο *The Year 1000*, 71-108.

- *Pouvoir et contestations à Byzance (963–1210)*, Παρίσι 1996.

C. Cocola, "A repentant sinner? Representing the self in Nikephoros Ouranos' catanyctic alphabet", *Byzantine and Modern Greek Studies* 46 (2022), 176-195.

Κ.Γ. Γουρναρόπουλος, "Ο Στρατός της Μεσαιωνικής Ελληνικής Αυτοκρατορίας και η ιατρική υπηρεσία του", *Παρνασσός* 26/4 (1984), 538-556.

L. Crompton, *Homosexuality and Civilization*, Κάιμπριτζ Μασσαχουσέτης και Λονδίνο ³2004.

H. Delehaye, "Une vie inédite de saint Jean l'Aumonier," *Analecta Bollandiana* 45 (1927), 5–74.

Desire and Denial in Byzantium: Papers from the Thirty-first Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Sussex, Brighton, March 1996, έκδοση L. James, Νέα Υόρκη ²2016.

A-M. Demicheli, "La politica religiosa di Giustiniano in Egitto: Riflessi sulla chiesa egiziana della legislazione ecclesiastica giustiniana", *Aegyptus* 63/1 (1983), 217-257.

E. Dimitrova, *The Church of the Holy Virgin Eleoussa at Veljusa*, Σκόπια 2016.

A. Eger, "Architectures of Desire and Queered Space in the Roman Bathhouse", στο *Que(e)rying Archaeology*, 118-128.

S. Efthymiadis, "Hagiography from the 'Dark Age' to the Age of Symeon Metaphrastes (Eighth–Tenth Centuries)," στο *Byzantine Hagiography*, 95-142.

Υ. Eliav, *A Jew in the Roman Bathhouse: Cultural Interaction in the Mediterranean*, Πρίνστον 2023.

Πρ. Λεοντοπόλεως Σ. Ευστρατιάδης, "Ο ὁσιος Νήφων, ἐπίσκοπος Κωνσταντιανῆς τῆς κατὰ Ἀλεξάνδρειαν", *Εκκλησιαστικός Φάρος* 35 (1936), 204-231.

Fountains and Water Culture in Byzantium, έκδοση B. Shilling και P. Stephenson, Κάιμπριτζ 2016.

C. Galatariotou, "Byzantine ktetorika typika: A comparative study", *Revue des études byzantines* 45 (1987), 77-138.

C. Goldberg, *Roman Masculinity and Politics from Republic to Empire*, Νέα Υόρκη 2021.

A. Goldsworthy, *Caesar: Life of a Colossus*, Νιου Χέιβεν και Λονδίνο 2006.

V. Grumel – J. Darrouzès, *Les Regestes du Patriarchat du Constantinople. Les Actes de Patriarches: Les Regestes de 715 a 1206*, Τόμοι II-III, Παρίσι ²1989.

- M. Zytka, *A Cultural History of Bathing in Late Antiquity and Early Byzantium*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 2019.
- E. R. Hardy, "The Egyptian Policy of Justinian", *Dumbarton Oaks Papers* 22 (1968), 21-41.
- K. Harper, *From Shame to Sin: The Christian Transformation of Sexual Morality in Late Antiquity*, Καίμπριτζ 2013.
- J. Harries, *Imperial Rome AD 284 to 363: The New Empire*, Εδιμβούργο 2012.
- U. Heil, "Between Hippolytus and Athanasius: The Variety of Patristic Song of Songs' Interpretations", στο *Song of Songs*, 11-35.
- C. Holmes, *Basil II and the Governance of Empire (976–1025)*, Οξφόρδη 2005.
- Homosexuality in Greece and Rome: A Sourcebook of Basic Documents*, έκδοση T.K. Hubbard, Μπέρκλει και Λος Άντζελες, 2003.
- K. Hopkins και M. K. Hopkins, "Eunuchs in Politics in the Later Roman Empire", *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 9 (1963), 62-80.
- T. Honore, *Ulpian: Pioneer of Human Rights*, Νέα Υόρκη 2002.
- I. Hughes, *Imperial Brothers: Valentinian, Valens, and the Disaster at Adrianople*, Μπάρονσλεϊ 2013.
- M. Humbert, *Πολιτικοί και Κοινωνικοί Θεσμοί της Αρχαιότητας, μετάφραση I. E. Τζαμτζής*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2012.
- M. Humphries, "First Iconoclasm, ca.700-780". Στο *A Companion to Byzantine Iconoclasm*, 325-367.
- Hybride Kulturen im mittelalterlichen Europa: Vorträge und Workshops einer internationalen Frühlingsschule/Hybrid Cultures in Medieval Europe: Papers and Workshops of an International Spring School*, έκδοση M. Borgolte και B. Schneidmüller, Βερολίνο 2010.
- ΘΗΕ: *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, έκδοση Α. Μαρτίνο, Τόμοι I-XII, Αθήνα 1962-1968.
- Imagining Emperors in the Late Roman Empire*, έκδοση D.P.W Burgersdijk και A.J. Ross, Τόμος I, Λάιντεν και Βοστώνη 2018.

- S. A. Ivanov, "Byzantium and the Slavs", στο *Byzantine Culture*, 207-215.
- *Vizantiyskaya kul'tura i agiografiya*, Μόσχα 2020.
- N. Jackson, *Trajan: Rome's Last Conqueror*, Κρόιντον 2022.
- R.J.H. Jenkins, *Byzantium: The Imperial Centuries, AD 610-1071*, Πανεπιστήμιο του Τορόντο 1987.
- *Studies on Byzantine History of the 9th and 10th Centuries*, Λονδίνο 1970.
- P-P. Joannou, *Fonti, Fascicolo IX: Discipline générale antique (IVe--IXe s.). Les canons des Pères Grecs*, Τόμος II, Γκροτταφερράτα 1963.
- R. H. Jordan, "John of Phoberou: a Voice Crying in the Wilderness", στο *Strangers to Themselves*, 61-74.
- Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο: Τομές και συνέχειες στην ελληνιστική και ρωμαϊκή παράδοση, Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συμποσίου, έκδοση Χ. Γ. Αγγελίδη, Αθήνα 1989.*
- A. Kaldellis, *A Cabinet of Byzantine Curiosities: Strange Tales and Surprising Facts from History's Most Orthodox Empire*, Νέα Υόρκη 2017.
- *Streams of Gold, Rivers of Blood: The Rise and Fall of Byzantium, 955 A.D. to the First Crusade*, Οξφόρδη 2017.
- *The New Roman Empire: A History of Byzantium*, Νέα Υόρκη 2024.
- I. E. Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, Τόμοι I-III, Θεσσαλονίκη 1992-1999.
- P. Karlin – Hayter, "Le De Michaele du logothete. Construction et intentions", *Byzantion* 61 (1991), 365-395.
- "L'enjeu d'une rumeur", *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 41 (1991), 85-111.
- A. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, Τόμοι I-IV, Αθήνα 1997-2015.
- R. M. Karras, "The Regulation of "Sodomy" in the Latin East and West", *Speculum* 95/4 (2020), 969-986.
- A. P. Kazhdan, *A History of Byzantine Literature (850-1000)*, Αθήνα 2006.

- λ. "Boilas", *ODB*, 302.
- λ. "Lazaros of Mount Galesios", *ODB*, 1198.
- A. P. Kazhdan – G. Constable, *People and Power in Byzantium: An Introduction to Modern Byzantine Studies*, Ουάσιγκτον ³1996.
- A. P. Kazhdan – A. Cutler, λ. "Samonas", *ODB*, 1835-1836.
- A. P. Kazhdan – A. W. Epstein, *Αλλαγές στον Βυζαντινό Πολιτισμό κατά τον 11^ο και 12^ο αιώνα*, μετάφραση Α. Παππάς, Αθήνα 1997.
- B. Z. Kedar, "On the Origins of the Earliest Laws of Frankish Jerusalem: The Canons of the Council of Nablus, 1120", *Speculum* 74/2 (1999), 310-335.
- Γ. Κιουρτζάν, "Βυζαντινή επιγραφική", στο *Βυζάντιο: Ιστορία και Πολιτισμός*, 423-446.
- Τ. Γ. Κόλιας - Μ. Χρόνη, *Το Επαρχικόν Βιβλίον Λέοντος ΣΤ' του Σοφού*, Αθήνα 2010.
- Φ. Κουκουλές, *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, Τόμοι I-VI, Αθήνα 1948-1956.
- D. Krueger, "Homoerotic Spectacle and the Monastic Body in Symeon the New Theologian", στο *Theology*, 99-118.
- M. Kueffler, *The Manly Eunuch: Gender Ambiguity, Masculinity and Christian Ideology in Late Antiquity*, Σικάγο και Λονδίνο 2001.
- A. Laiou, *Mariage, amour et parenté à Byzance aux XIe–XIIIe siècles*, Παρίσι 1992.
- E. Lappa-Zizicas, "Un épitomé inédit de la vie de s. Jean l'Aumonier par Jean et Sophronios," *Analecta Bollandiana* 88 (1970), 265–78.
- D. D. Leitaο, "Sexuality in Greek and Roman Military Contexts", στο *Sexualities*, 230-243.
- P. Lemerle, *Cinq études sur le XIe siècle byzantin*, Παρίσι 1977.
- N. Lenski, *Failure of Empire: Valens and the Roman State in the Fourth Century A.D.*, Μπέρκλεϊ, Λος Άντζελες και Λονδίνο 2002.
- H. Leppin, *Theodosius der Große*, Ντάρμστατ 2003.

M. Leuxtermann, "Byzantine Poetry and the Paradox of Basil II's Reign", στο *Year 1000*, 199-216.

- *Byzantine Poetry from Pisides to Geometres: Texts and Contexts*, Τόμος I, Βιέννη 2003.

R-J. Lilie, *Εισαγωγή στη Βυζαντινή Ιστορία*, μετάφραση Χ. Δ. Τσατσούλης, Αθήνα 2011.

Δ. Λουκάτος, λ. "Αδελφοποιία", *ΘΗΕ* I, 403-404.

P. Magdalino, "Church, Bath and Diakonia in Medieval Constantinople", στο *Church and People*, 165-188.

- "The Bath of Leo the Wise and the "Macedonian Renaissance" Revisited: Topography, Iconography, Ceremonial, Ideology", *Dumbarton Oaks Papers* 42 (1988), 97-118.

- "The culture of water in the 'Macedonian Renaissance'", στο *Water Culture*, 129-144.

- "The Year 1000 in Byzantium", στο *Year 1000*, 233-270.

C. Mango, "Eudocia Ingerina, the Normans, and the Macedonian Dynasty", στο *Zbornik*, 17-27.

- "Daily Life in Byzantium", *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 31/1 (1981), 337-353.

P. Marciniak, "Reinventing Lucian in Byzantium", *Dumbarton Oaks Papers* 70 (2016), 209-223.

S. Maréchal, *Public Baths and Bathing Habits in Late Antiquity: A Study of the Evidence from Italy, North Africa and Palestine A.D. 285-700*, Λέιντεν και Βοστώνη 2020.

V. Marinis, "The Vision of the Last Judgment in the Vita of Saint Niphon (BHG 1371z)", *Dumbarton Oaks Papers* 71 (2017), 193-227.

A. Markopoulos, "An Anonymous Laudatory Poem in Honor of Basil I", *Dumbarton Oaks Papers* 46 (1992), 225-232.

K. Matthews, "An Archaeology of Homosexuality? Perspectives from the Classical World", στο *TRAC*, 118-132.

M. Masterson, *Between Byzantine Men: Desire, Homosociality, and Brotherhood in the Medieval Empire*, Νέα Υόρκη 2022.

- "Nikephoros Ouranos, Eunuchism, and Masculinity during the reign of Emperor Basil II", *Byzantion* 89 (2019), 397-419.

- "Revisiting the Brotherhood of Basil II", στο *Emperor*, 52-82.

P. Mayer, *Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*, Λειψία 1894.

E. McGeer, "Tradition and Reality in the "Taktika" of Nikephoros Ouranos", *Dumbarton Oaks Papers* 45 (1991), 129-140.

R. C. McGail, "The erotic and ascetic poetry of Agathias Scholasticus", *Byzantion* 41 (1971), 205-267.

J. McGuckin, "Symeon the New Theologian's Hymns of Divine Eros: A Neglected Masterpiece of the Christian Mystical Tradition", *Spiritus* 5/2 (2005), 182-201.

N. McLynn, "The Transformation of Imperial Churchgoing in the Fourth Century", στο *Late Antiquity*, 235-270.

R. McMullen, "Roman Attitudes to Greek Love", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 31/4 (1982), 484-502.

Ch. Mesis, "Lectures sexuelles d'altérité: Les Latins et identité romaine menacée les derniers siècles de Byzance", *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 61 (2011), 151-170.

- "Une lecture subversive de la vie de Basile et est-elle possible? Stratégies narratives et objectifs politiques à la cour de Constantin VII Porphyrogénète", στο *Storytelling in Byzantium*, 201-222.

F. Millar, *A Greek Roman Empire: Power and Belief under Theodosius II (408-450)*, Μπέρκλεϊ, Λος Άντζελες και Λονδίνο 2006.

G. Morgan, "A Byzantine Satirical Song?", *Byzantinische Zeitschrift* 47 (1954), 292-297.

- R. Morris, *Monks and Laymen in Byzantium, 843-1118*, Κάμπριτζ 2002.
- S. Morris, *When Brothers Dwell in Unity: Byzantine Christianity and Homosexuality*, Τζέφερσον 2016.
- Κ. Αλκ. Μπουρδαρά, *Καθοσίωσις και Τυραννίς κατά τους Μέσους Βυζαντινούς Χρόνους: Μακεδονική Δυναστεία (867-1056)*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 1981.
- M. Mullett, "Byzantium: A Friendly Society?", *Past & Present* 118/1 (1988), 3-24.
- S. M. Oberhelman, *The Oneirocriticon of Achmet: A Medieval Greek and Arabic Treatise on the Interpretation of Dreams*, Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο του Τέξας 1991.
- ODB: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, εκδότες Α. Kazhdan, A.-M. Talbot, A. Cutler, T.E. Gregory, N.P. Ševčenko, Τόμοι I-III, Νέα Υόρκη και Οξφόρδη 1991.
- N. Oikonomides, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Παρίσι 1972.
- Λ. "Boilas, Will of Eustathios", ODB, 302.
- C. Panagou, "The Rite of Adelphopoeia: A Fresh Look at the Evidence", στο *Studies of the Liturgies*, 1-9.
- Ε. Παπαγιάννη, "Οι κληρικοί των βυζαντινών γυναικείων μονών και το άβατο", *Βυζαντικά* 6 (1986), 75-93.
- A. Papadopoulos – Kerameus, *Noctes Petropolitanae: sbornik vizantijskich tekstov XII - XIII věkov*, Αγία Πετρούπολη 1913.
- S. Papaioannou, *Michael Psellos: Rhetoric and Authorship in Byzantium*, Νέα Υόρκη 2013.
- Χ. Παπαστάθης, "Περί των Νόμων των Ομηριτών του Αγίου Γρηγορίου", *Graeco-Arabica* 4 (1991), 115-126.
- A. Pavlov, "Kanonicheskie otviety Nikity, mitropolita Solunskago (XII vieka?)," *Vizantijskij Vremmenik* 2 (1895), 378-87.

Οι Περιθωριακοί στο Βυζάντιο: πρακτικά ημερίδας, 9 Μαΐου 1992, έκδοση Χ. Α. Μαλτέζου, Αθήνα 1993.

E. Pinakoulis, *Michael III: a misinterpreted emperor*. Μιχαήλ Γ': ένας παρερμηνευμένος αυτοκράτορας, Διδακτορική Διατριβή, Ιωάννινα 2022.

Κ. Πιτσάκης, "Η Θέση των Ομοφυλόφιλων στη Βυζαντινή Κοινωνία", στο *Περιθωριακοί*, 171-269.

PLRE: *The Prosopography of the Later Roman Empire*, έκδοση J. Martindale και A.H.M. Jones, Τόμοι I-III, Καίμπριτζ 1971-1992.

Que(e)rying Archaeology: Proceedings of the 15th Anniversary Gender Conference, Nov. 11-14, 2004, έκδοση S. Terendy, N. Lyons και M. Janse-Smekal, Πανεπιστήμιο του Κάλγκαρυ 2009.

Γ. Α. Ράλλης – Μ. Ποτλής, *Σύνταγμα των Θείων και Ιερών Κανόνων*, Τόμοι I-VI, Αθήνα 1852-1859.

C. Rapp, *Brother-Making in Late Antiquity and Byzantium: Monks, Laymen, and Christian Ritual*, Νέα Υόρκη 2016.

- "Liturgical Manuscripts and the Performance of Prayer: Historical Lessons from Other Sources", στο *Studia Patristica*, 5-16.

- "Ritual Brotherhood in Byzantium", *Traditio* 52 (1997), 285-326.

G. Russo, *Contestazione e conservazione: Luciano nell'esegesi di Areta*, Βερολίνο 2012.

G. Ryan, *Naked Statues, Fat Gladiators and War Elephants: Frequently Asked questions about the Ancient Greeks and Romans*, Λάνχαμ 2021.

P. Sarris, *Economy and Society in the Age of Justinian*, Καίμπριτζ 2006.

- *Justinian: Emperor, Soldier, Saint*, Νέα Υόρκη 2023.

A. G. C. Savvides, "Romanus Boilas: Court Jester and Throne Counterclaimant in the Mid-Eleventh Century", *Byzantinoslavica* 56/1 (1995), 159-164.

A. Schellenberg, "The Song of Songs Through the Ages: Introduction", στο *Song of Songs*, 1-10.

- A. Schminck, λ. "Apostolic Constitutions", *ODB*, 141.
- "The beginnings and origins of the 'Macedonian' dynasty", στο *Byzantine Macedonia*, 61-68.
- E. Schwartz, *Kyrillos von Skythopolis*, Λειψία 1939.
- J. Shepard, "Other routes to Byzantium", στο *Byzantine Empire*, 53-74.
- "John Mauropous, Leo Tornicius and an alleged Russian army: the chronology of the Pecheneg crisis of 1048-1049", *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 24 (1975), 61-89.
- Sex in Antiquity: Exploring Gender and Sexuality in the Ancient World*, έκδοση M. Masterson, N. S. Rabinowitz και J. Robson, Άμπινγκτον και Νέα Υόρκη 2015.
- C. Sifonas, "Basile II et l'aristocratie byzantine", *Byzantion* 64 (1994), 118-133.
- S. D. Smith, "Agathias and Paul the Silentiary: Erotic epigram and the sublimation of same-sex desire in the age of Justinian", στο *Sex in Antiquity*, 500-516.
- D. C. Smythe, "In denial: same-sex desire in Byzantium", στο *Desire and Denial*, 139-148.
- A. G. Soble, "Correcting Some Misconceptions about St. Augustine's Sex Life", *Journal of the History of Sexuality* 11/4 (2002), 545-569.
- A. Spanos – N. Zarras, "Representations of Emperors as Saints in Byzantine Textual and Visual Sources", στο *Hybride Kulturen*, 63-78.
- E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, Τόμοι I-II, Παρίσι 1949-1959.
- Strangers to Themselves: The Byzantine Outsider. Papers from the Thirty-second Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Sussex, Brighton, March 1998*, έκδοση D.C. Smythe, Άλντερσοτ 2000.
- Storytelling in Byzantium. Narratological approaches to Byzantine texts and images*, έκδοση Ch. Messis, M. Mullett, I. Nilsson, Ουψάλα 2018.
- Studia Patristica*, έκδοση E. A. Livingstone, Τόμος XVII/2, Οξφόρδη, Νέα Υόρκη, Τορόντο, Σύδνεϋ, Παρίσι και Φρανκφούρτη 1982.

Studia Patristica: Papers presented at the Eighteenth International Conference on Patristic Studies held in Oxford 2019, έκδοση C. Rapp, Τόμος V, Λουβέν 2021.

Studies on the Liturgies of the Christian East: Selected Papers from the Third International Congress of the Society of Oriental Liturgy, Volos, 26 – 30 May, 2010, έκδοση S. Hawkes-Teeple, B. Groen και S. Alexopoulos, Λουβέν 2012.

N.S. Suvorov, "Verojatnyj sostav drevnejšego ispovednogo i pokajannogo ustava v vostočnoj cerkvi", *Vizantijskij Vremmenik* 8 (1901), 357-434.

K. Τακιρτάκογλου, 'Το θρησκευτικό στοιχείο στους αγώνες του Νικηφόρου Β' Φωκά'', *Βυζαντικά* 31 (2014), 107-128.

A-M. Talbot, λ. "Mamas", *ODB*, 1278.

- λ. "Phoberou Monastery", *ODB*, 1665.

The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography, έκδοση S. Efthymiadis, Τόμος I, Φάρνχαμ 2016.

The Cambridge Ancient History: The Imperial Palace, A.D. 70-192, έκδοση S.A. Cook, F.E. Adcock και M.P. Charlesworth, Λονδίνο, Νέα Υόρκη, Τορόντο και Τόκυο 1936.

The Cambridge History of the Byzantine Empire, c.500-1492, έκδοση J. Shepard, Καίμπριτζ 2019.

The Emperor in the Byzantine World: Papers from the Forty-Seventh Spring Symposium of Byzantine Studies, έκδοση S. Tougher, Λονδίνο 2019.

The History of Byzantine and Eastern Canon Law to 1500, έκδοση W. Hartmann και K. Pennington, Ουάσιγκτον 2012.

The Sons of Constantine, AD 337-361: In the Shadows of Constantine and Julian, έκδοση N. Baker-Brian και S. Tougher, Χαμ 2020.

The Song of Songs Through the Ages: Essays on the Song's Reception History in Different Times, Contexts, and Genres, έκδοση A. Schellenberg, Βερολίνο και Βοστώνη 2023.

R. Thomson, λ. "Armenian Literature", *ODB*, 179-181.

Teodoro Toscani, *Ad typica Graecorum ac praesentim ad typicum Cryptoferratense S. Bartholomei Abbatis*, Ρώμη 1864.

S. Tougher, "Eusebia and Eusebius: The Roles and Significance of Constantinian Imperial Women and Court Eunuchs", στο *Sons of Constantine*, 185-220.

- "Michael III and Basil the Macedonian: just good friends?", στο *Desire and Denial*, 149-158.

- *The Eunuch in Byzantine History and Society*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 2008.

Toward a Theology of Eros: Transfiguring Passion at the Limits of Discipline, έκδοση V. Burrus και C. Keller, Πανεπιστήμιο του Φόρνταμ 2009.

- *The Reign of Leo VI (886-912): Politics and People*, Λέιντεν, Νέα Υόρκη και Κολωνία 1997.

TRAC 94: *Proceedings of the Fourth Annual Theoretical Roman Archaeology Conference, Durham 1994*, έκδοση S. Cottam, D. Dungworth, S. Scott κ.α., Οξφόρδη 1994.

W. Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, Στάνφορντ 1997.

S. Troianos, "Byzantine Canon Law to 1100", στο *Canon Law*, 115-169.

"Kirchliche und weltliche Rechtsquellen zur Homosexualität in Byzanz", *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 39 (1989), 29-48.

- Ο «Ποινάλιος» τοῦ Ἐκλογαδίου. Συμβολή εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐξελίξεως τοῦ ποινικοῦ δικαίου ἀπὸ τοῦ *Corpus Iuris Civilis* μέχρι τῶν Βασιλικῶν, Φρανκφούρτη 1980.

H.J.M. Turner, *St. Symeon the New Theologian and Spiritual Fatherhood*, Λέιντεν, Νέα Υόρκη, Κοπεγχάγη και Κολωνία 1990.

S. Vryonis, Jr., "The Will of a Provincial Magnate, Eustathius Boilas (1059)", *Dumbarton Oaks Papers* 11 (1957), 263-277.

T. Urbainczyk, *Socrates of Constantinople: Historian of Church and State*, Πανεπιστήμιο του Μίσιγκαν 1997.

- J. Vanderspoel, "From the Tetrarchy to the Constantinian Dynasty: A Narrative Introduction", στο *Sons of Constantine*, 23-55.
- R. B. Ward, "Women in Roman Baths", *The Harvard Theological Review* 85/2 (1992), 125-147.
- C. de Wet, "John Chrysostom on Homoeroticism", *Neotestamentica* 48.1. (2014), 187-218.
- C. A. Williams, *Roman Homosexuality*, Νέα Υόρκη 2010.
- "Sexual Themes in Greek and Roman Graffiti", στο *Sexualities*, 493-508.
- R. L. Wolff, "How the News was brought from Byzantium to Angoulême; or, The Pursuit of a Hare in an Ox Cart", *Byzantine and Modern Greek Studies* 4 (1978), 139-189.
- G. Woodhuysen, "Uncovering Constans' Image", στο *Imagining Emperors*, 158-182.
- F-S. Solomon Yirga, *The Chronicle of John of Nikiu: Historical Writing in Post-Roman Egypt*, Διδακτορική Διατριβή, Πολιτειακό Πανεπιστήμιο του Οχάιο 2020.
- Σ. Χονδρίδου, "Η «επιβουλή» του Ρωμανού Βοΐλα. Μία μορφή πρόληψης συνωμοσίας στα μέσα του 11ου αιώνα", *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 14 (2008), 49-56.
- Ο Κωνσταντίνος Θ' Μονομάχος και η Εποχή του (Ενδέκατος Αιώνας μ.Χ.), Αθήνα 2002.

